

İSTANBUL
TOPKAPI
ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

PARİS KOMÜNÜ ÖZELİNDE ANARŞİZM FİKRİNİN DOĞUŞU

YÜKSEK LİSAS TEZİ

MUSTAFA DEMİR

**Tarih Anabilim Dalı
Tarih Bilim Dalı**

TEMMUZ, 2022

**T.C.
İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**PARİS KOMÜNÜ ÖZELİNDE ANARŞİZM FİKRİNİN
DOĞUŞU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

**MUSTAFA DEMİR
20220401009**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Enver Emre ÖCAL

Ankara

TEMMUZ, 2022

KABUL VE ONAY

19/07/2022

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Tarih Tezli Yüksek Lisans Programı Programı 20220401009 numaralı öğrencisi **Mustafa DEMİR**'ın “**PARİS KOMÜNÜ ÖZELİNDE ANARŞİZM FİKRİNİN DOĞUŞU**” konulu Yüksek Lisans tezi Enstitümüz Yönetim Kurulunun 20/06/2022 tarihli ve 2022/13 sayılı Yönetim Kurulu kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile 19.07.2022 tarihinde kabul edilmiştir.

	<u>Unvan</u>	<u>Adı Soyadı</u>	<u>Üniversite</u>	<u>İmza</u>
ASIL ÜYELER				
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi	Enver Emre ÖCAL	İstanbul Topkapı Üniversitesi	
1. Üye	Prof. Dr.	M. Metin HÜLAGÜ	İstanbul Topkapı Üniversitesi	
2. Üye	Doç. Dr.	Alev DURAN	İstanbul Aydın Üniversitesi	
YEDEK ÜYE				
1. Üye	Prof. Dr.	Osman Can ÜNVER	İstinye Üniversitesi	

ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Bora GÜNDÜZYELİ
Enstitü Müdürü

(*) Oybirliği/Oyçokluğu hâli yazı ile yazılacaktır.

(**) Kabul / Ret veya Düzeltme kararı hâli yazı ile yazılacaktır.

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Paris Komünü Özelinde Anarşizm Fikrinin Doğuşu**” başlıklı çalışmamın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmam içerisinde kullanıldıkları her yerde atıf yapıldığını belirtir ve onurumla doğrularım.

Temmuz, 2022
Mustafa DEMİR

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca yardım, bilgi ve tecrübeleri ile bana sürekli destek olan İstanbul Topkapı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Bölümü hocalarıma sonsuz teşekkür ederim. Tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışmanım **Sayın Dr. Öğr. Üyesi Enver Emre ÖCAL** hocama ve **Sayın Prof. Dr. Celalettin YAVUZ** hocama sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Tez savunma jürimde bulunarak beni onurlandıran **Sayın Prof. Dr. Metin HÜLAGÜ** ile **Doç. Dr. Alev DURAN** hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmam için beni cesaretlendiren kardeşim **Mahmut Yasin DEMİR**'e, desteklerini benden esirgemeyen değerli annem **Sevgi DEMİR**'e ve babam **Erdem DEMİR**'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	vii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Konun Önemi ve Amacı	1
1.2. Konun Kapsamı, Metot ve Kaynakları	2
2. ANARŞİZMİN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	4
2.1. Anarşizm Tanımı	4
2.2. Anarşizmin Tarihsel Arka Planı	6
2.3. Anarşizmin Felsefi Bağlamda Ana Arterleri	9
2.3.1. İdealizm.....	10
2.3.2. Nihilizm	11
2.3.3. Rasyonalizm	12
2.3.4. Hıristiyanlık.....	13
2.3.5. Stoacılık	15
2.3.6. Taoculuk.....	16
2.4. Anarşizm Düşüncesinde Ana Temalar	18
2.4.1. Anarşizm ve Devlet	18
2.4.2. Anarşizm ve Özgürlük	23
2.4.3. Anarşizm ve Ahlak	26
2.4.4. Anarşizm ve Eşitlik.....	28
2.4.5. Anarşizm ve Mülkiyet	30
2.4.6. Anarşizm ve Otorite.....	32
2.4.7. Anarşizm ve Din.....	34
2.4.8. Anarşizm ve Toplum	36
2.4.9. Anarşizm ve Adalet	38
2.4.10. Anarşizm ve Birey	39
2.5. Anarşizmin Türleri	40
2.5.1. Bireyci Anarşizm.....	40
2.5.2. Toplumcu Anarşizm	42
2.5.3. Karşılıklı İlkesine Dayanan Anarşizm (Mutualizm).....	43
2.5.4. Anarşist Kolektivizm	45
2.5.5. Anarşist Komünizm	46
2.5.6. Anarko Sendikalizm	48
2.5.7. Pasif Anarşizm	50
2.5.8. Eko Anarşizm	52
2.5.9. Anarko Feminizm	54
2.5.10. Queer Anarşizmi.....	56
2.6. Anarşizmin İdeolojiler Arasındaki Yeri	57

2.6.1. Anarşizm ve Komünizm	58
2.6.2. Anarşizm ve Marksizm	58
2.6.3. Anarşizm ve Sosyalizm.....	60
2.6.4. Anarşizm ve Liberalizm.....	61
2.7. Anarşizmin Kuramcıları	63
2.7.1. William Godwin (1756-1836).....	63
2.7.2. Mihail Aleksandroviç Bakunin (1814-1876)	65
2.7.3. Max Stirner (1806-1856)	67
2.7.4. Pierre-Joseph Proudhon (1809-1864)	69
2.7.5. Lev Nikolayeviç Tolstoy (1828-1910)	71
2.7.6. Pyotr Alekseyeviç Kropotkin (1842-1921).....	73
2.7.7. Henry David Thoreau (1817-1862)	75
3. PARİS KOMÜNÜ VE ANARŞİZM HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	77
3.1. Paris Komününün Tarihsel Arka Planı	77
3.2. Komün Günleri.....	83
3.3. Komün Çıkarımları.....	92
3.4. Komün Sonrası Anarşizmin Evirildiği Süreç.....	102
3.4.1. Komün Sonrası Avrupa’da Anarşizmin Evirildiği Süreç	102
3.4.2. Komün Sonrası Amerika Birleşik Devletleri’nde Anarşizmin Evrildiği Süreç	110
4. SONUÇ	113
KAYNAKÇA.....	119
ÖZGEÇMİŞ	129

KISALTMALAR

Bkz	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed:	: Editör
M.Ö.	: Milattan Önce
s.	: Sayfa
vb.	: Ve Benzeri
Yay.	: Yayınevi
yy.	: Yüzyıl

ÖZET

PARİS KOMÜNÜ ÖZELİNDE ANARŞİZM FİKRİNİN DOĞUŞU

Anarşizm bireyin özgürlüğünü temel alan ve bireyin özgürlüğünü temin altına almak adına başta devlet otoritesi olmak üzere her türlü tahakküm çeşidine karşı çıkan bir ideolojidir. Anarşizm hareketinin tanımının ve kapsamının anlaşılabilirliği adına kullanılan argümanların anlaşılabilirliği hususunda oldukça ciddi problemler gözlemlenmektedir.

Anarşizm ideolojisinin miladının hangi olaylar çerçevesinde vuku bulduğu konusunda oldukça çeşitli fikirlerin ve doktrinlerin olmasından hareketle tez çalışmasında ideolojinin modern anlamda miladının neden 1871 Paris Komünü'ne rastladığına ayrıntılı şekilde değinilmesinin gerekliliğini doğurmuştur. Yanı sıra çalışmada Anarşizm İdeolojisi ve Paris Komünü arasındaki ilişkiye kapsamlı bir şekilde yer verilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: *anarşi, Paris komünü, şiddet, proleter, Proudhon, Bakunin*

ABSTRACT

THE BIRTH OF THE IDEA OF ANARCHISM IN THE PARIS COMMUNE

Anarchism is an ideology that is based on the freedom of the individual and opposes all kinds of domination, especially the state authority, in order to ensure the freedom of the individual. There are serious problems in the intelligibility of the arguments used to understand the definition and scope of the anarchist movement.

Based on the fact that there are quite a variety of ideas and doctrines about the events in which the turn of the ideology of anarchism took place, it is necessary to elaborate on why the ideology of modernity coincided with the Paris Commune of 1871 in the thesis. In addition, in the study, the relationship between the Ideology of Anarchism and the Paris Commune was tried to be comprehensively included.

Keywords: *anarchy, Paris commune, violence, proletarian, Proudhon, Bakunin*

1. GİRİŞ

1.1. Konun Önemi ve Amacı

Anarşizm hareketi ve Paris Komünü üzerine dünyada oldukça uzun yıllardır çalışmalar yürütülmesine rağmen bu çalışmaların içerikleri ve tarafsızlıkları noktasında oldukça güçlü problemler olduğu gözlemlenmektedir. Anarşizm hareketi ve Paris Komünü konularında yapılan çalışmalarda genellikle bu iki konunun birbirleri ile ilişkisi göz ardı edilerek kavramsal bir bağ kurulamadığı gibi aralarındaki illiyet bağıda görmezden gelinmiştir. Dünya genelinde son yıllarda düzenli olarak haklarında çalışma yapılan bu iki konunun bağlantısı ve yanı sıra objektif değerlendirmeler ışığında ayrıntılı bir çalışma yapabilmek adına “Paris Komünü Özelinde Anarşizm Fikrinin Doğuşu” isimli Yüksek Lisans tez çalışmamın tamamlanması literatürdeki bu anlamdaki eksikliği gidermek adına önem arz etmektedir. Bu sebeple belirtilen tez çalışması, Anarşi kavramı ve Anarşizm hareketinin ortaya çıkışı, hangi sebeple yayıldığı ve toplumda karşılık bulduğu, Anarşi kavramı ve Anarşizm Hareketi hakkında toplumlarda olan olumsuz ön yargıların ve endişelerin nedeni, yanı sıra Anarşistlerin yalnızca şiddet, terör ve kaotizmle anılmalarından kaynaklı alabileceği tedbirler neticesinde olumsuz imajlarından kurtulmalarını sağlayacak öneriler, Anarşizm hareketinin kuramcıları, hareketin dünya genelinde ortaya koyduğu şiddet eylemleri, felsefi bağlamda ana arterleri, hareketin türleri, ana temaları, diğer ideolojiler ve hareketler ile mukayesesi, tarihsel arka planı, Paris Komününün ise modern anlamda ilk doğduğu tarihi olay olması konularını inceleyerek, objektif ve bilimsel düzlemde belirtilen hususlara projeksiyon tutarak literatüre yeni bir perspektif kazandırmayı amaçlar.

1.2. Konun Kapsamı, Metot ve Kaynakları

“Paris Komünü Özelinde Anarşizm Fikrinin Doğuşu” isimli tez çalışması, iki ana bölümden oluşmaktadır. Konu ile alakalı kaynak eserlerin araştırılması sonucunda tarafsızlık ilkesine sadık kalınarak yapılan sentez ve çıkarımlar sonucunda tez metni tamamlanmıştır.

Birinci bölümde Anarşizmin tanımı ve tarihsel süreçteki gelişimi ele alınarak anarşi ve anarşizm kavramları tüm yönleri ile incelenerek bu kavramlar hakkındaki yanlışlar, ön yargılar ve endişelerin giderilmesi amaçlanmış, objektif bir bilimsel değerlendirmeye yer verilmiştir. Anarşizm hareketi ve kuramcıları hakkında da bilgi verilen bu bölümün son kısmında ise Anarşizm ideolojisi ile diğer ideolojiler ayrıntılı bir şekilde mukayese edilmiş, benzer tarafları ile çeliştikleri yönler ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise Paris Komününün yaşanmasında etkili olan tarihsel arka plan, Paris Komünü günleri, Paris Komünün başarısız olmasında etkili olan faktörler ve bu husustaki ayrıntılı çıkarımlar ile modern anlamda Paris Komünü hadisesinde doğduğunu çalışmamızda ileri sürdüğümüz Anarşizm hareketinin komün sonrasındaki süreçte dünyada yaşanan gelişmeleri ne ölçüde etkilediği ve nereye evrildiği noktasındaki konular ele alınmıştır.

Sonuç kısmında ise Paris Komünü ve Anarşizm hareketinin arasındaki bağlantı noktaları, modern anlamda Anarşizm hareketinin neden doğum belgesinin Paris Komünü hadisesi olduğu, tarihsel süreçte Anarşizm Hareketinin evrildiği süreçler ile hangi sebeplerden ötürü Anarşizm hareketinin şiddet, kaos, terör eylemleri ile anıldığı, hareketin kendini ifade etme noktasında yaşadığı güçlükler ve imaj sorunun bulunduğu, hareketin bu anlamda alabileceği tedbirler, yapılabilecek çalışmalar ve önerilerin nasıl uygulanabileceği hususlarında çıkarımlarda bulunulmuştur.

Tez çalışması sırasında yalnızca aynı düşünce etrafında yazılmış eserleri incelemek yerine çok sesli ve tarafsızlık ilkesi temel alınarak konu ile yazılmış tüm literatür incelenmiş, çıkarımlarda bulunulmuş ve böylelikle çalışma nihayete erdirilmiştir. Konu hakkında Türkçe literatürün kısıtlı sayıda olması ve güncel çalışmanın olmaması nedeniyle yabancı kaynak araştırmaları da yapılarak, bu

araştırmalarda yapılan çıkarımlar çalışma içerisinde kullanılmıştır. Bununla birlikte çağın getirdiği yeniliklerden faydalanılarak internet araştırmaları da yapılmış olup, Anarşizm hareketine ait internet siteleri, dergiler, broşürler, kitaplar ile evrimii kütüphanelerinde bulunan bilgilerden yararlanılmıştır.

Tez alışması içerisinde kitaplar, süreli ve süresiz yayımlar, hakemli dergiler, gazeteler, hakemsiz dergiler, afişler, broşürler, internet yayımları, tezler, makaleler ile araştırmalar sonucu elde ettiğimiz malumatlar temel alınarak çıkarım ve çözümlemelere de yer verilmiştir.

2. ANARŞİZMİN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Anarşizm Tanımı

‘Anarşi’ kelime kökeni olarak incelendiğinde, Yunanca ‘an’ ve ‘arche’ sözcüklerinin birleşiminden türetildiği görülmektedir. Önek olarak kullanılan ‘an’, kelimeye ‘yoksunluk’ yani ‘-sız veya -meksizin’ anlamı katmaktadır. ‘Archos’ teriminden türetilmiş olan ‘arche’ ise temel anlamda hükümler olan yani yöneten anlamına gelmektedir. Buna istinaden, ‘anarchia’ terimi otoritesiz, hükümet olmaksızın ve yönetimsiz olma durumunun izah ediliş şeklidir. Tüm bu bilgilerin ışığında, ‘anarşi’ terimi dilimizde, ‘düzensizlik, yönetimsizlik ve kargaşa’ gibi kaotik bir durumun tezahürü olarak sunulur (Adams, 2001: 115).

Goldman’ın çalışmalarında geliştirdiği konuya dair tanımlama ise, anarşizmin insan eliyle yapılmış yasalarla kısıtlanmamış, özgürlük ve öz yönetim esasları dâhilinde düşünülmüş yeni bir toplumsal düzen felsefesi; bütün yöneten ve yönetilen ilişkilerinin aslında şiddete dayandığını ve bu sebepten ötürü gereksiz, yanlış ve zararlı olduğunu savunan teori olduğu yönündedir (Goldman, 2017:14). Kropotkin ise anarşizmi, toplumun devlet eliyle bir tahakküm kurulmayarak şematize edildiği bir yaşam ve davranış teorileri bütününe verilen isim olarak tanımlamaktadır (Kropotkin, 2015:51). İdeoloji, genel bağlamda bireyler arası iş bölümü ve gönüllülük esasına dayalı ve yaşamlarını bu şekilde idame ettiren bir toplum vaat eder. Bu durum bütünü ile toplumsal bir iş bölümü organizasyonunu ifade etmektedir. Devletsiz bir yaşamı tahayyül ederler. Anarşistler, kargaşa ve düzensizlik karşıtı bir politika izler iken aslında genel geçerliğe de oldukça karşıdırlar (Morris, 2014:277).

Uluslararası ansiklopedilerde de anarşizmin çeşitli tanımlamaları bulunmaktadır. Ana Britannica’da anarşizm: devlet ve otoriter bir erk tarafından yönetilmeden de bireylerin toplum içerisinde yaşam pratikleri geliştirerek kendiliğinden yaşayabileceklerini ve zaten de tüm tahakküm sahiplerinin doğası gereği

bireylere zarar verdiklerinden bahisle anarşizmi tanımlamaktadır. (Ana Britannica, 1988:44). Fransız Ansiklopedisi'nde ise (La Grande Encyclopedie) anarşizmi baskının, devletin, otoritenin, tahakkümün, diktanın her türüsüne açılan bir savaş olarak nitelendirmiştir. Bireylerin emek ve iş güçlerinin yine kendilerince oluşturulmuş teşkilatlanmalar ile değerlendirilerek haklarının teslim edilmesine vurgu yapılmıştır. (Meriç, 1988: 164). Anarşizmin tanımı hakkında farklı bir değerlendirme de Meydan Larousse Ansiklopedisinden gelmiştir: Tarih sahnesi boyunca şartlardan bağımsız olarak tüm tahakkümleri yok etmeyi savunan bir doktrin. İnsan onurunun ve özgürlüklerinin boyun eğmedikleri sürece ve tüm otoriteleri yok saydığı sürece var olabileceklerine dayanan bir tanım yapılmıştır (Meydan Larousse, 1990: 497).

Marshall ise Anarşist teoriyi ve Anarşizmin tanımının kapsamlı bir izahatını şu şekilde yapmıştır: *“Anarşizmin gerçek babası, siyasal hükümetin kaldırılmasını isteyen, anarşist ilkeleri ilk kez açıkça ifade eden William Godwin'dir. Alman filozof Max Stiner; hem hükümeti hem de devleti katı biçimde reddeden uzlaşmasız bir bireycilik geliştirmiştir. Proudhon, doğal düzeni ancak yapay hükümeti olmayan bir toplumun gerçekleştirebileceğini savunmuştur. Rus devrimci Mihail Bakunin ise yaygın ve karmaşık devrimci ayaklanma ve bunu izleyecek istikrarlı bir toplumsal özgürlük ve dayanışma düzeni kullanarak anarşi terimini halka mal etmiştir. Anarşist hareketin kendi kimliğini oluşturmasına yardımcı olmuştur. Peter Kropotkin; yüzyılın ikinci yarısında bilimsel ilkeler temelinde sistemli bir toplumsal felsefe geliştirmiştir. Tolstoy şiddeti çağrıştıran bir terim olduğu için kendisini açıkça anarşist olarak nitelendirmediyse de devlet ve mülkiyete karşı İsa'nın öğretileri temelinde anarşist bir eleştiri geliştirmiştir. Yirminci yüzyılda; Emma Goldman anarşizme önemli bir feminist boyut katarken, yakın dönemde Murray Bookchin anarşizm ile ekoloji arasında önemli bir bağlantı kurmuştur.”* (Marshall, 2003:8).

Bireyin özgürlüğünü temel alan bir ideoloji olarak anarşizm, bireyin üzerinde tahakküm kuran her türlü yapıyı reddeden, sınıfsız ve devletsiz bir ideolojik felsefeyi esas alır. Günümüzde belli ideolojilerin tahakkümü altında yönetilen toplumlara sınıfsız ve devletsiz bir toplum anlayışının ütopyik gelmesi gayet olası bir ihtimaldir. İnsanlık tarihine ve tarihsel sürece bakmak gerekirse Modern Devlet olgusu yaklaşık son dört yüz yıldır aşına olduğumuz bir kavramdır.

Devlet olgusu ise altı bin ila sekiz bin yıl kadar önce karşımıza çıkan bireyler ya da toplumlar arası ilişkilerden doğan bir mekanizma olduğunu görürüz. İnsanlık

tarihine en genel hatları ile baktığımızda ise yaklaşık iki milyon yıllık bir süreçten bahsedebiliriz. İki milyon yıllık insanlık tarihinin sadece küçük bir parçasında devletli çok daha küçük bir parçasında ise Modern Devletli bir mekanizma içerisinde yaşadığımızı görürüz. İnsanlık tarihi boyunca insanlar çok uzun zamanlar devletsiz, mülkiyetsiz, gerontokratik ilişki biçimlerinin olmadığı, erkek egemen sistemin olmadığı bir biçimde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Geçmişten devralınan bu geleneksel olguların ışığında devletsiz ya da modern devletsiz yaşam sürebilmenin de mümkün olduğu görülür. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümü, anarşistlerin savlarında belirttiği şekillerde yaşanmıştır. Anarşizm her ne kadar “terör, kaos, başıbozukluk, otorite karşıtlığı, mülkiyet düşmanlığı, iktidarsızlık, küçük burjuva ideolojisi” gibi kelimelerle özdeşleştirilse de yine bir kavramsal eleştiri olarak üzerinde en fazla durulan görüş; ‘ilkelliğe dönüş isteği’ olmuştur. Burada vurgulanmak istenilen asıl konsept, anarşizm ile ilkellik arasındaki ilişkidir. İlkellik, ilkel yaşama dönüş ve anarşizmin özdeşleştirilmeye çalışma çabası, anlamsal bir bütünlük kurularak oluşturulmaya çalışılsa da aralarındaki ilişkinin varlığından söz edilemez (Büyükbuğa, 2015: 23-43).

2.2. Anarşizmin Tarihsel Arka Planı

19. yüzyılın başlarında sanayileşme ve endüstriyelleşme faaliyetleri hız kazanarak modern kentler ve yeni finansal sistemlerin ilk adımları atılmaya başlamıştı. Yeni bir ekonomik sistemler bütünü insanlara aşına edilmeye başlıyor, Kapitalizmin ilk adımları atılıyordu. Kapitalist düşünce sistemi insanlara dayatılarak, devasa sanayi yerleşkeleri kurulmakla birlikte kentler ve çevreleri yeniden dizayn ediliyorlardı. I. Sanayi Devriminin yarattığı yenilikçi ve birçok yönü ile de insanlarda sempati oluşturan bu dönem, yerini daha sert ve acımasız bir gerçekliğe bırakmıştı. 19.yüzyılın en büyük sorunu toplumsal sorunlardı (Smelser, 1959:394-395). Toplum dikkate değer bir şekilde ilerliyordu. Yeni demiryolları icat ediliyor, buhar makineleri, lokomotifler, buharlı gemi ve dokuma tezgâhları seri bir şekilde üretilmeye devam ediyordu. Bu üretimlerin merkezi olan fabrikalarda çalışan işçilerin bu dönemde zor durumda oldukları kaynaklarda görülmektedir. Emek gücünden başka kaybedecek hiçbir şeyi olmayan prolöterlerin bu yüzyılda yaşadıkları zorluklar ve sefalet anlaşılabilir ise, ‘anarşizmin’ doğuşu idrak edilemez. İlgili literatür incelendiğinde, prolöterlerin, bir iş gününün yaklaşık 12 saatten fazla olması, tatil günleri, sigorta, emeklilik hakkı gibi

özlük haklarının ötesinde, günlük kazançlarının bir öğün besin ihtiyacını bile karşılayamadığı görülmektedir (Moday, 1917:17). Çocuk işçi sayılarının çok yüksek oranda olduğu bu yüzyılda, her iki çocuktan birinin 6 yaşından önce öldüğü kayıtlara geçmiştir. Ortalama bir işçinin ömrünün 30 yaşını geçmediği gibi; ‘yoksulluk, salgın hastalıklar ve alkol bağımlılığının dizginlenemediği bir çağ’ olarak adlandırılabilir (Gregg, 1965:135-136).

Tüm insanların aklında toplumsal sistemin sorunları hakkında benzer sorular vardı. Nasıl ki ilerlemeden faydalanan, bolluk ve şatafat içerisinde yaşayan burjuvazi, ideolojisini Liberalizmde bulduysa, proleterler de, hatları çok keskin olmamakla birlikte muhtemel cevabı Sosyalizmde görmekteydiler. Ama tüm bu adaletsizliklere karşı gerçek bir çözüm getirebilmesi için, Sosyalizmin bir çelişkiden kurtulması gerekiyordu. Sosyalizmin insan aklındaki en büyük çelişkilerinden birisi ve en önemlisi olduğu düşünülen konu, özgürlüğün ve eşitliğin nasıl harmanlanması sorunsalıdır. Yani eşitlik olmadan özgürlüğün tamamlanmamış olacağı, bu düşünceden hareketle toplumdaki her bireyin aynı şekilde sahip olacağı fikriyle de uyumlu, en geniş özgürlük tanımının nasıl yapılacağı ile ilgili bir sorunsaldır (Polanyi, 1986: 164). Anonim bir kaynakta belirtildiği gibi, Amerikalı bir anarşist: “*Özgürlüklerle dolu eşitsizlik, orman yasaları; özgürlük olmadan eşitliklerle dolu olmak tutsaklıktır.*” olarak tanımlamıştır.

Anarşistler ise en temelde ne orman yasalarını ne de tutsaklığı kabul etmezler. Bu durum özelinde her ikisini harmanlama çabasının da kolay olmadığını görürüz. Azami özgürlükle, azami eşitliği harmanlamak anarşizmin temel değerlerinden biridir. Sosyalizm, teorideki bu eksik yönü ile proleterlerin çıkış noktası olamadığı gibi yeni bir akıma ihtiyaç duyulduğunun da apaçık bir tezahürü olmuştur. Pierre Joseph Proudhon tam bu noktada anarşizme yüklenen tüm kötü anlamları bir kenara bırakarak, kavramın sorumluluğunu üstlenir. Anarşizm kavramını politik devrimci bir pozisyon için kullanır ve anarşizme pozitif bir değer yükler. Bunun ana nedenlerinden biri Proudhon’un çoğu anarşist teorisyenin aksine halk kökenli bir ortamdan gelmesidir. Proudhon’un kaleminin çok güçlü olması ve matbaacı olmasından hareketle anarşizmle ilgili kaleme aldığı yazılar bir anda Fransa’nın her yerinde dolaşıma girmiştir. Özellikle 1840’da kaleme aldığı “Mülkiyet Nedir?” adındaki inceleme yazısı ve içeriğinde bu soruya “*Mülkiyet Hırsızlıktır*” cevabı ile gündem olmuştur. Bu verilen cevap her ne kadar sansasyonel bir etki yaratsa da bu soru ve cevap “Anarşist

Düşüncenin” doğum belgesi, ilk ortaya çıkışı ve ilk kez ifade edilişi olarak belirtilebilir (Proudhon, 2016:15). Hemen her şeyi açıklayan paradoksal bir formülde şunları söylemiştir: “*Ben Anarşistim. Düzeni ne kadar sevsem de terimin bütün gücüyle bir anarşistim.*” (Proudhon, 2016:202). Mülkiyetin hırsızlık olduğunu belirtmenin yanı sıra, mülkiyetin belirli bir sosyal düzenin temeli olduğuna da işaret ederek: ‘Ben bir Anarşistim ve bu sosyal düzenin temeli olan mülkiyeti hedef alıyorum’ anlamı taşıdığı belirtilebilir.

“*Devlet tarafından uygulanan siyasi egemenlikle sermaye tarafından uygulanan dini egemenlik birbiriyle bağlantılıdır.*” (Proudhon, 2016:202). İfadelerinden hareketle Proudhon’un, bu üç iktidar biçimi arasında bağlantı kuran ilk kişi olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu bağlantı ağını kuran ilk kişi olması sebebi ile de Proudhon, Anarşizmin gerçek kurucusudur. Şayet toplumsal düzende gerçek bir değişiklik yapılmak isteniyor ise üç iktidar biçimini de aynı anda kaldırmanın zorunlu olduğunu öne sürmüştür. Proudhon toplumsal yapının değiştirilmesi için iktidarların yok edilmesi gerekliliğini savunsa da, pek “devrimci şiddet” ten yana değildir. Daha düşünsel temelli bir yaklaşım tarzı ile de bunun sağlanabileceğini düşünmektedir. Proudhon’un düşünceleri o dönem için çok konuşulur ve tartışılır. Düşünceleri ciddi büyüklükte bir kitle tarafından saldırıya uğrar, eleştirilir, karikatürize edilerek hicvedilir. Hatta ifade edilenlerin de çok ötesine geçilerek eserleri yasaklanır.

Nitekim söz konusu hadiseler yaşanıyor iken de çalışmalarını halka ulaştırmayı başaran anarşizm hareketi, hızlıca tüm dünyadaki Sosyalistlerin ilgisini çekmeye devam eder. Proudhon Avrupa İşçi Hareketinin yeni kahramanı olarak görülmektedir. Proudhon ilk defa “*anarşist*” terimini kullanan kişi olsa da, devrimci ilkelerine Proudhon’un fikirlerini de ekleyerek anarşizme nihai biçiminin verilmesinde Bakunin daha önemli bir figürdür. Proudhon’un tersine Bakunin açıkça ayaklanmayı savunur. Bakunin ve yandaşlarına göre şiddet zorunlu bir kötülük değil, olumlu görülmesi gereken bir şey olarak benimsenmelidir. Bakunin’e göre; Devleti ve Kapitalizmi ortadan kaldırmanın tek yolu, ancak silahlı devrimle mümkün olabilirdi. (Thomas, 2000:300-304).

Daha çok, I. Enternasyonal olarak bilinen, yeni kurulmuş Uluslararası İşçi Birliğinde Bakunin’in düşüncelerinin yayıldığı ve İşçi Topluluklarına empoze edildiği görülür. Bu birlik, Londra’da 1864’de kurulur. Başlangıç aşamasında dünyanın her yerinden 2.000’den fazla işçi, bacacı, kazıcı, marangoz ve doğramacı toplayan bu

birlik, işçilerin özgürlüğünün mutlak surette işçilerin kendi ellerinde olduğunu beyan eder. Bu birlik, Rus devrimcilerine Anarşist projenin tanıtılması ve dünyaya hızlı bir şekilde yayılması için ideal bir platform olarak görülür. Her kongrede belli konular üzerine yoğunlaştığı, tartışıldığı ve çözüm arandığı görülür. O temel konulardan birkaçı şunlardır; ‘Üretim araçları ortak mı kullanılmalıdır yoksa herkesin kendi üretim aracı ile üretim yapabilmesi gibi bir hakkı olmalı mı?’, ‘Üretim araçları paylaşımlı mı olmalı yoksa kooperatifler mi kurulmalıdır?’, ‘Kolektiflere ihtiyacımız var mı?’ gibi birçok o zamana kadar gündem olmamış konular, cevaplanması gereken sorular tartışılıyordu (Seyrek, 2020: 66-80).

Ancak Proudhon’un ölümünden sonra Anarşizmin mirasçısı olarak görünen Bakunin ile Marx arasında tartışmalar alevlenir. Bu politik tartışmaların Sosyalist Hareketi böldüğü her ne kadar gerçek ise de, Jura’daki Federasyon Binasından dünyanın dört bir yanından gelen devrimcilere hitap eden Bakunin’in toplantılardaki konuşmaları devrimciler üzerinde çok etkili olduğu tarihi bir gerçektir. Toplantıda seslendiği devrimcilerin bazıları ise toplantı sonrasında ki süreçte Anarşizm Hareketinin öncü figürleri arasında yer aldı. Bu toplantıda yer alan dünyanın birçok yerinden gelen devrimciler sayesinde anarşizmin uluslararası bir boyuta geçtiği görülür. Sosyalizmin değişik akımları arasında ise en popülerleri olur. 1871’de ‘Paris Komünü’ başladığında ise anarşistler en ön cephedeki yerlerini almışlardı. Kendi ifadeleri ile kendilerini efendilerden ve eski dünya düzeninden kurtarmışlardı. Paris Komünü tarihte Devlet Sistemini tamamen ortadan kaldırmayı amaçlayan ilk deneme girişimidir (Debort,1996: 48-53).

2.3. Anarşizmin Felsefi Bağlamda Ana Arterleri

Anarşizm sözcük anlamı olarak düşünce bilim bağlamında genel olarak değerlendirilmese bile insanın düşün dünyasında daimi bir varlığının olduğunu söylemek mümkündür. Düşün dünyasındaki daimi varlığının Şeytan’ın Tanrı’ya isyanında dahi etkili olduğu söylenebilir. Netice itibari ile benzer sebeplerden ötürü düşünce akademilerinin anarşizm ideolojisini etkisi altına aldığı söylenilebilir (Gülsoy, 2019:13). Anarşizm fikri dikkatle incelediğinde diğer tüm düşünce akımlarında olduğu gibi birden fazla ideolojik oluşumdan etkilendiği gözlemlenebilir. Anarşizm fikrinin menşei bazıları tarafından Eski Yunan Siniklerine, bazıları tarafından da Budist yahut Taocu fikirlere dayandırılmaktadır. Bahse konu düşünce

özelinde en çok üzerinde durulan bir başka sav ise Kazıcılar'ın (Diggers) felsefi alt yapısından etkilenildiği hususudur (Heywood,2011:199). Anarşizm ideolojisinde, liberal izler görüldüğü kadar sosyalist izler görmekte mümkündür. Hatta bir anarşistin bir sosyalist kadar eşitlikçi ve bir liberal kadar özgürlükçü olmak istediğini söyleyebiliriz (Walter, 2002:29).

Anarşistlerin felsefi anlamda milatları Fransız İhtilali esnasında ortaya çıkarak belirginleşmiş ve akabinde gelişmeye devam etmiştir. Anarşizm zaman içerisinde dini, örfi ve ideolojik birçok akımla hemhal olmuştur. Bu tespitler detaylı olarak incelendiğinde dini, örfi, ideolojik ya da felsefi temelli olarak fark etmeksizin otoriteye karşıtlık, tahakkümü ret gibi konular anarşizmin etkilendiği en temel konulardır diyebiliriz (Kinna, 2005:6).

2.3.1. İdealizm

İdealizm, mevcudiyetimizin soyut bir evveliyata dayandığı görüşünü savunmaktadır. Daha net bir izahatla ifade edecek olursak idealizmin, soyut bir temele dayandığı, çok kişisel seçimler ve bireylere has duygu ve düşün dünyasının ahenkli bir uyumu ile kendisini meydana getirmesi gibi bir durum söz konusudur. Alman idealizm fikrine göre yaşanan her hadise neden-sonuç ilişkisinden bağımsız düşünülmemeyeceği için bu kapsam dışında bilimsel bir gerçeklikten bahsedilmesi mümkün olmayacaktır. Alman idealizm fikrinin en güçlü temsilcisi Kant'tır ve onun bakış açısına göre duyu-gözlem gezegeninde natürel kanunlar hâkimdir. Kant sonrasındaki ciddi temsilciler ise Hegel, Schelling ve Fichte'dir. İdealizme yeni bir bakış açısı getiren bu filozoflar sonuçları itibari ile akledilerek tanımlanabilir bir evreni ve ahlak kanunlarının kendilerine gösterdiği özgürlüğü benimserler. Filozoflara göre hakikatte var olan evren, ideal ya da soyut hatta ve hatta duyular üstü bir evrendir. Bu anlamda "ruhun ya da usun evrenidir" (Cevizci, 2005:80).

Arvon İdealizmi tanımlarken (Arvon, 2007:26), Anarşizm fikrinin Fransız rasyonalizminden ziyade, Alman idealizminin bir kopyası olduğunu belirtmektedir. Bakunin ise batı seyahatinde İdealizm ve Hegelcilik fikri hareketleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Oryantalist ve hatta batılı filozoflar Hegel'e ait olan idealizm anlayışını bunun yanı sıra spiritüel ritüellerini, materyalizm, deizm, ateizm özelinde kabul etmeyerek sol eğilimli Hegel tenkiti ile var olmaya çalışmışlar ve

Devlet ve devlet aygıtlarının daha liberter bir toplumun var olması için kıyasıya reddedilmesinin bir zaruriyet olduğunu belirtmişlerdir. (Marshall, 2003:384) Arvon ise (Arvon, 2007: 27) bu konu hakkında: Alman felsefesinde piramidin zirvesinde anarşizmin yerini koruduğuna dikkat çeker.

2.3.2. Nihilizm

Nihilizm genellikle bir fikrin, düşüncenin, yaşamın veya evrenin bir kısmının ya da bütününün tanınmayarak yok sayılması ile ortaya çıkmış felsefi temelli bir akımdır. Bilgi kuramında ise hakiki ve objektif bir doğruluğun varoluşunun mümkün olamayacağından hareketle bilme olgusunun bir manasının olamayacağına ve anlamsız oluşuna dikkat çeker. Nihilizm en temelde iki ana eksen üzerine oturtulabilir. İlki hakikatin bireysel ya da toplumsal düzlemde değerlendirilebileceği yani özellikle hakikatin bireyselliğine işaret eder. İkincisi ise gerçekliği bir kenara bırakarak odak noktasını anlam üzerine yoğunlaştıran nihilizmdir.

Nihilizmin siyasi perspektifine bakıldığında mevcudiyeti bulunan tüm siyasi kurumların varlık sebeplerinin anlamsız olduğu ve yok edilmelerinin faydalı olacağına dair bir yaygın görüşün hakim olduğu görülür. Bu bakış açısından hareketle siyasi anlamı ile nihilizm, bireylerin özgür bir ortamda yaşaması adına, ahlak başta olmak üzere tahakküme yol açan tüm düzenlerin, otoritelerin ve devletlerin yok edilmesini savunan felsefi temelli bir anlayıştır (Cevizci, 2005:1234-1235).

Nihilist anlayış ile anarşist anlayış birçok noktada birbirine paralellik gösteren düşünce akımlarıdır. Nihilizm stratejik olarak devrimsel terörizme vurgu yaparak yöntemsel olarak anarşistlerin bir kısmının benimsediği şiddet ve örgütlü propagandayı esas alır. Nihilizmin ve Anarşizmin tarihsel geçmişlerinde, tahakküm ve otoriteye başkaldırının en etkili silahının “eylemsel propaganda” olduğunu görmekteyiz. Burdan yola çıkarak şüphesiz aklımıza gelen ilk kişi Rusya’daki en önemli nihilist aktivistlerden biri olan Sergei Netschaiev’dir. Eylemsel propagandanın icra edilmesinde ve devrimci suikastlerden sorumlu baş aktör olarak Netschaiev’i görebiliriz (Smullyan, 1938:153-154).

Anarşizmin toplumsal olarak yanlış algılanmasının temelinde kaos ve nihilizmle aynı düzleme oturtulması da etkilidir diyebiliriz. Anarşist bir grubun örgütlü eylemi savunması ve silahlı mücadeleyi desteklemesi bütünü ile anarşistlerin nihilistlerle aynı

eksende birleştikleri anlamına gelmemektedir. Anarşistlerin yöntemsel olarak bir kısmının şiddeti benimsemesi bir tahakküm egemenliği kurmaktan ziyade var olan tüm otoriteleri yok ederek liberter bir yaşam alanı ideasının dışı vurumu olarak nitelendirebiliriz (Toku, 2005:333-334).

Anarşist kuramcılarının birçoğu Nietzsche'ye olan hayranlıklarını sıklıkla dile getirerek düşüncelerinden istifade etmişlerdir. Bunların en bilinenleri ise; Rudolf Rucker, Read ve anarşist cenahın içinde Nietzsche'nin fikirlerinden en çok etkilenen Goldman'dır (Marshall,2003:233). Devlet aygıtlarına ve otoriteye karşı olan aşırı sert tutumları sebebiyle anarşist cenahın dikkatini çeken Nietzsche, nefretini sıklıkla dile getirdiği devlet kavramı için pozitif ya da negatif, iyi ya da kötü toplumun tüm fertlerinin daimi bir kaybeden olacağını ve devletin insan hayatına kast eden bir canavar olduğu söylemektedir (Nietzsche, 2011: 43).

Kiliseye karşıda aşırı sert bir tutum sergileyen Nietzsche onunda bir devlet olduğunu düşünmektedir. Nietzsche, tüm otoriter kurumların, Kilisenin, yerleşik inanç ve değerlerin tamamen anlamsız olduğunu vurgulamakla birlikte bu yönü ile anarşistlerle benzer görüşlerde olduğunu söyleyebiliriz. Nietzsche'nin nihilist olduğunu savunan bir grubun olduğu ve Nietzsche, Der Wille zur Macht (Güç İstenci) isimli kitabında nihilist benzer görüşlerin olması adeta bu düşünceyi destekler niteliktedir. Kitapta belirtildiği üzere, Nietzsche şahsını hakiki bir nihilist olarak tanımlamaktadır (Nietzsche, 1968: 18).

2.3.3. Rasyonalizm

Rasyonalizm; en temelde bilginin varoluşsal süreçler neticesinde bizlere naklettiği ve tabiatımız gereği bireylerde zaten mevcudiyeti bulunan akledebilme özelliğimiz neticesinde harmanlanarak hakikatin kaynağını da beş duyu organımızda değil, akılda gören öğretilerdir. İlkesel ve objektif yönüne de vurgu yaparak tüm izahatlarının eksenine akıllı koyan bir öğreti olduğu söylenilebilmektedir (Demir ve Acar, 2005:9).

Fransız rasyonalizminin mihenk taşı ise; varoluşumuzun doğal bir sonucu olarak bizlerde konumlandırılmış aklın zamanlar üstü olması ve sınırsız ayrıcalıklara sahip olduğu gerçeğine dayanır (Arvon, 2007: 23). İnsanoğlunun varoluşundan bu yana karşıtlık içerisinde kaldığı birçok duygu arasından genel olarak yalnızca bireyciliği

tercih ettiği görölür. Bireyselcilik konfor alanının dışına çıkılmadan özgürlüklerin korunabileceği yegane adres olmakla birlikte devlet sistemini de ortaya çıkaran bir akımdır (Arvon, 2007: 23). Bireyciliğin icrası ve bir arada yaşayabilme arzusu için kurulan devletlerin kendi bünyesinde barındırdıkları bireylerin aralarındaki ilişkileri düzenlemek adına toplumun genelinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir sözleşmeye ihtiyaç duydukları söylenmektedir (Arvon, 2007:24). Devletlerin içerisinde yaşayan bireylerin iradelerini tesis edebilmek adına bir sözleşmeye ihtiyaç duyduklarını savunan Rousseau, sağlıklı toplumların temellerinin de devletlerle vatandaşlar arasında karşılıklı uzlaşuya dayanan sözleşmeler vasıtası ile sağlanılabilişinden bahsetmektedir (Marshall, 2003:193). Rousseau'ya göre, devletler mutlak merkezietçi ve güçlü olmaları hasebiyle kendi çıkarlarına uygun olan konuları marifetle milletlerine dayattıkları ve bu tutumlarının toplum içerisinde var olan liberter vatandaşların tepkilerine yol açtığına işaret edilmektedir (Marshall, 2003:195). Tüm bu sebeplerden ötürü uzun vadede devletlerin yok olacağı buna bağılı olarak da rasyonalist bireyciliğin farkında olarak ya da olmayarak anarşizmi bünyesinde barındırdığı hakikati karşımıza çıkmaktadır (Arvon, 2007: 25).

Sonuç olarak rasyonalizmin muhteviyatında barındırdığı muhafazakarlık, romantizm, gizemcilik ve gelenekçilik en nihayetinde bürokratik otoriteryanizmle ve mutlak zıtlık anarşizm ile kesişim kümeleridir diyebiliriz (Cevizci, 2005:56-57). Böylesine aklın ön plana çıkarıldığı bir akım karşısında anarşizminde kendi içerisinde doğal olarak geliştirdiği bir savunma mekanizması vardır. Stirner bireylerin şahsi perspektiflerinin yok sayılarak rasyonalitenin üstün görülmesi karşısında isyanını dile getirir ve bireylerin yalnızca hakikatler üzerinden tanımlanmasının, köleliğin, sindirilmişliğin ve uşaklığın açık bir tezahürü olduğunu dile getirir (Stirner, 1995:115).

2.3.4. Hıristiyanlık

Anarşist gelenekte temel olarak nihilistlerden de çok farklı olmaksızın hükümlanlık, otorite, düşün bilime itaat, dine yahut politik duruşa biat gibi kavramların yok sayıldığı görülmektedir. Bu sebeplerden ötürü Hıristiyanlıkta dahil olmak üzere anarşizmin herhangi bir dinle temasının varlığı ilginç karşılanabilir. Günümüzde anarşist fenomen kimliklerin kendilerini ateist ve agnostik bir bakış açısı ile tanımlamaya çalışma çabaları akıllara Devlet, Kilise ve Hıristiyanlık üçlüsünün aslında anarşizme o kadarda uzak olmadığı gerçeğini getirmektedir. Örnek olarak,

mecazi anlamda ‘*ilk günah*’ sahtekar ve düşkün insanların kanunlar ve şah tarafından terbiye edilip, cezalandırılmasının gerekliliğini ortaya koyar. Stirner’da bireyci bir anarşist bakış açısı ile Ahlak yasaları vasıtasıyla, Devlet kanunları vasıtasıyla ve Tanrı da gazabı ve korkutucu gücü vasıtasıyla insanlığı dizginlemeye, yola getirmeye çalışmaktadır. Ayrıca Tanrı bu duruma ‘*kutsi*’ bir anlamda yüklemektedir (Marshall, 2004:119). Benzer bir görüşü ifade eden Bakunin ise bireylerin kölelik sisteminden ve tahakküm odaklarının elinden kurtulmalarının ilk basamağının Tanrı’dan kurtulmalarıyla mümkün olabileceğini savunmaktadır (Bakunin, 2000: 26-28).

Anarşizm ile Hıristiyanlık arasında kompleks ve çözümlenmesi zor bir ilişkinin varlığından bahsedilebilir (Marshall, 2003:123-124). Dehşetin, vahşetin ve en zorlu zulümlerin adı geçtiğinde şüphesiz aklımıza Orta Çağ’a ait kesitler gelmektedir. Bu zulümlerin odak noktasında ise Hıristiyan tarikatların varlığından bahsedebiliriz. Tüm bu yaşananlar dönemin Hıristiyanlarının anarşizm fikriyle müşterek anılmaları ve anarşist fikirleri içselleştirmelerinin apaçık bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır (Rocker, 2000:15). Rahip Meslier kalkışması hem devleti hem de Kiliseyi hedef alan 18.yüzyılın en ciddi direnişlerinden biri olarak adlandırılır. Yalnızca Hükümdarı, yöneten sınıfı veya yönetilenleri hedef almak yerine toplumun tüm kesimlerinde otoriteyi elinde bulunduranlara karşı yapılmış kapsamlı bir ayaklanmaydı. Evlilik kurumunun ve Mülkiyetin de kesin bir dille reddedildiği demokratik bir köy yönetimi ve yaşamı arzulanıyordu. Bu demokratik köyün üç ana yöneticisinin varlığı istenmektedir. Bunlar: Örf, tabiat ana ve sağduyudur (Tüzen, 2002:113).

Anarşizmin dinlere karşı olan sert tutumunda da dinlerin tıpkı devletlerin kanunlar ile yaptıkları gibi Tanrı yahut kutsal kitaplar vasıtası ile bireyler üzerinde kurduğu sert tahakküme karşı çıkar. Birçok anarşist kendisini agnostik ya da ateist olarak tanımlasa da en nihayetinde Hıristiyan literatürüne ait izler görmek mümkündür. Örneğin Ellul, Anarşistlere Hıristiyanlığa yönelik birçok eleştirilerinin temelinde aslında İncil’de geçen inanışların değil, dinin günümüzde uğradığı değişime dönük olduğunu açıklar. Diğer yandan Hıristiyanların İncil’de geçen ifadeleri detaylı okuduklarında Hıristiyan inanışına oldukça yakın duran anarşizmi siyasi bir seçenek olarak benimseyebileceklerini ifade etmektedir (Ellul, 2010:105-128). Hemen her anarşist yayında ve mecmuada Hıristiyanlıkla ilgili terimlerden (Arvon, 2007:28) ve İncilin sayfalarından izler bulmak mümkündür. Anarşizmi dini bağlamda değerlendirirken, bir grup anarşistin Hıristiyanlığın yorumları arasında kendine yer

bulmaya çalıştığını ve heterodoks yorumunun kendilerine en uygun format olduğunun tespiti ile birlikte karşılıklı etkileşimlerin başlatıldığını ifade etmek mümkündür (Gönül, 2008: 46).

Arvon ise İsa'nın: "*Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya vermek gerekir*" sözünden hareketle, maddi hükümdar ile ruhani hükümdar arasındaki ayrımın keskin sınırlar ile ayrıldığını ve devlet aygıtına karşı olan olumsuz tutumunda ifade edildiği belirtmektedir (Arvon, 2007:28). Murray Bookchin: "*Hıristiyanlık içindeki heretik geleneğin anarşizmi besleyen büyük bir damar olduğunu belirtmektedir*" (Soydan, 2013:143). Tolstoy İncil'in öğretilerini ve İsa'yı yegane kurtuluş yolu olarak görmektedir (Arvon, 2007:28). Dini anlayış olarak Hıristiyan, ideolojik temelde de anarşizme mensubiyeti sebebi ile en ünlü Hıristiyan anarşist Tolstoy'dur diyebiliriz. (Marshall, 2003:133-134). Woodcock ise, Tolstoy'u *Peygamber* olarak nitelendirirken, dine karşı oluşturduğu argümanlar sebebi ile Hıristiyanlık ve Anarşiyi aynı potada erittiğini ifade eder (Woodcock, 2009:240). Eski Ahit dikkatle incelendiğinde; ortak mülkiyete, komünal bir yaşam tarzı benimsenmesine, otorite karşıtlığı gibi başat konuların varlığını görürüz. Tüm bu veriler ele alındığında, Hıristiyanlığın anarşizme, anarşist düşüncenin de Hıristiyanlığa belli sınırlar çerçevesinde kaynak teşkil ettiği gerçeği öne çıkmaktadır (Marshall, 2003:124-126).

2.3.5. Stoacılık

Grekler tarih sahnesine ilk çıktıkları andan itibaren şehirlerinin sınırları içerisinde adil, çağdaş ve mutlu bir yaşam arzuluyorlardı. Bu arzuladıkları yaşamın ise gerçekleşmesinin yegâne unsurunun polislerinin sınırları içinde yaşamaya devam ederler ise gerçekleşebileceğini düşünmekteydiler. Nitekim Aristoteles ve hocası Platon polis sınırları dâhilinde olmayan her şeyi "*tehlikeli birer canavar*" olarak nitelendiriyorlardı. Aristoteles ve onun hocası Platon polis sınırları içerisinde toplumsal refahın, özgürlüğün korunması ve tesis edilmesi için Hiyerarşik düzene sahip bir devlete ve onun elini güçlendirecek yasalara sahip olmanın gerekliliğinden bahsederler. Grek filozofları içerisinde bir grup ise bu konu özelinde Aristoteles ve Platon ile düşünsel bağlamda taban tabana zıt görüşteydiler. Aristoteles'e ve Platon'a muhalif bu filozofların Antik Yunan'daki ilk anarşistler olduğu söylenebilir (Marshall, 2003: 113).

Antik Yunan'da Devlet aygıtına olan karşıtlığı ile bilinen ilk Anarşist Kitionlu Zenon'dur (Düz, 2007: 65). Stoacılığın tarihinin derinliklerine inildiğinde, Antik Yunan'da Stoacılığın kurucusu Kitionlu Zenon anarşist akımın en güçlü temsilcisi olarak görülmektedir (Kropotkin, 2015:55). Tabiat ananın yasalarının Devlet yasalarından daha anlamlı olduğunu düşünen Zenon, tabiat yasalarının etkili olduğu sınıfsız bir toplum yapısı ile Platon'un Devlet ütopyasını kesin bir dille reddetmiştir (Marshall, 2003:118). Zenon tabiat ana ve Tanrı arasında bir anlam ilgisi kurar ve ikisi arasındaki uyumun mükemmel olduğunu bu uyumun müdahaleye uğratılmadan insanlar tarafından yaşanılması noktasında görüş bildirir (Marshall, 2003:118). Bu nedenlerden ötürü Zenon söz konusu olduğunda çok fazla değerlendirilmelerde bulunulduğunu söyleyebiliriz. Yine Meriç'in konu hakkında bir değerlendirmesi şu şekildedir: insanların tabiatı gereği zaten iyi olarak dünyaya geldikleri ve tahakkümsüz hava sahasında en doğal hallerinin dışı vurumunda dahi bir uyum bir ahenk gözlendiği tüm bu sebeplerden ötürü otoritenin varlığının anlamsızlığına dikkat çekmektedir (Meriç, 1993: 132, Demirci, 2002: 149) der. Zenon'a göre, insanlık aklını yeterli seviyede kullanmayı öğrendiğinde kolektif bir bilinç yakalayacak, sınıfsız ve hoşgörülü bir toplum ideası ile de Evreni var edecektir (Kropotkin, 2015:55).

Stoacı doktrin; insanın doğasının her türlü otoriteyi reddeden bir yapısının olduğu ve insanın aklı önderliğinde ideal yaşama ulaşabileceğini savunur. Devletin içerisinde bulunan hiyerarşik yapının insan doğasına ve tabiat ananın varlığına bir tehdit unsuru olduğu görüşünü ileri sürmekle beraber evrensel kaideler gereği dünya vatandaşlığı kavramını savunmaktaydılar (Marshall, 2003:119).

2.3.6. Taoculuk

“Taoizm” olarak adlandırılan spiritüel akımın doğuş noktasına ilk olarak Antik Çin'de rastlanır (Tok, 2012:398). Anarşizm çıkış noktası her ne kadar batı merkezli olarak düşünülse de milattan önce 6. yüzyılda Tao te Ching tarafından Taoist tandanslı kaleme alınmış “*Anlam ve Yaşam Betiği*” kitabı başat anarşist kaynaklar arasında değerlendirildiği bilinmektedir. “Taoizm” akımından hareketle aslında anarşizmin yalnızca batı merkezli bir düşünce hareketi olmadığı doğu merkezli bir karşılığının olduğunu da söyleyebiliriz. Tüm bu değerlendirmeler ışığında anarşizmin evrensel yönü de ortaya çıkmaktadır (Gülsoy, 2009:13). Taoizm felsefesinin ilk kuramcısı ve hareketin lideri olarak “Lao Tzu” (Marshall, 2003: 96) benimsenmektedir. Bu akıma

hayat veren argümanların dayanak noktası ‘yol’ manasına gelen ‘Tao’, ‘evrensel bir düzeni, tözü ve evrensel kanun’ gibi ifadelerin varlığıdır (Störig, 2000: 143).

Büyük Filozof’un (Lao Tzu) kaleme aldığı ilk ve en büyük doğu kökenli anarşist manifestonun içeriği şu şekildedir;

Ne kadar çok yasa ve kısıtlama olursa,

O kadar yoksullaşır insanlar.

Ne kadar keskinse silahlar,

O kadar sorunlu olur ülke.

Ne kadar zeki ve hünerli olursa insanlar,

O kadar yeni şeyler çıkar ortaya,

Ne kadar çoksa hükümdarlar ve kurallar,

O kadar çok olur hırsızlar ve haydutlar.

Bu yüzden bilge şöyle der:

Hiç eylemezsem düzeltirler insanlar kendilerini

Barış verirsem onlara, dürüst olur insanlar.

Ben hiçbir şey yapmazsam, insanlar zenginleşirler.

Hiçbir arzu bezlemezsem, iyi ve sade bir hayata kavuşur insanlar (Marshall, 2003:101).

Bu şiirde temel olarak, devlet otoritesinin reddiyesi, devletler tarafından oluşturulan nizam ve yasaların insan tabiatına aykırı olarak kısıtlamalara neden olduğu, bu sebeple doğabilecek sonuçların insanları fakirleştirebileceği ya da savaşlara sebebiyet verebileceğine değinilmiştir. Taoistlerin ilk kuramcılarının şiirinde de bahsettiği gibi anarşist perspektifi ile Taoizm’in ciddi oranda paralellik gösterdiği söylenebilmektedir (Gülsoy, 2009:14).

Tao te Ching’de bir başka anarşist ve taoist teorisyenlerden biridir. ‘Anlam ve Yaşam Betiği’ isimli anarşist ve taoist doğu klasiklerinden en belirgin olan bu eserinde tüm otoriteleri reddettiği vurgusunu yaptığı söylenebilir (Vincent, 2006:180). Bu eser daha çok didaktik içerikli hikâyelerden oluşur. Tüm yöneten ve yönetilen ilişkisine

dayanan sistemleri yok sayarak bireysel özgürlüklere ve yaşam alanlarına vurgu yapar. Eserin bir bölümünde ise şu ifadeleri kaleme alır:

“Atlar kuru yerde yaşar, ot ve su içerler. Sevindiklerinde boyunlarını birbirlerine sürterler. Öfkelendiklerinde arkalarını dönerler ve çifte atarlar. Şimdiye kadar onlara yön veren sadece kendi mizaçları olmuştur. Ancak gem ve dizgin vurulduğunda, alınlarına metal plaka konulduğunda, kötü kötü 16 bakmayı, ısırarak için başlarını çevirmeyi, gema ve dizginleri direnmeyi öğrenirler. Ve böylece atların doğaları bozulmuş olur” (Marshall, 2003:102).

Tao te Ching’in bu ifadelerine bakıldığında; Atlar üzerinden bir metafor kurgusu yaparak bunu insan yaşamı ile bağdaştırdığı anlaşılmaktadır. Kurguda atlara dışardan gelebilecek herhangi bir müdahalenin onları rahatsız ettiği ve özel alanlarına müdahale edilerek özgürlüklerine kast edildiği işlenmektedir. Benzer bir durumun insanlar özelinde de aynı sonuca yol açabileceği, yöneten yönetilen ilişkisinin doğal düzeni bozarak inorganik bir düzen yarattığı ancak gerçek mutluluğun ve düzenin doğal bir yaşamla mümkün olabileceği savunulmaktadır. Netice itibari ile taoizm ve anarşizm ideası doğrudan paralellik göstermektedir (Marshall, 2003:102).

2.4. Anarşizm Düşüncesinde Ana Temalar

2.4.1. Anarşizm ve Devlet

Anarşist bakış açısı, yöneten yönetilen ilişkisi ve her türlü otoritenin varlığına karşı çıkarak kesin bir dille reddetmesinin yanı sıra, toplum içerisinde var olmasının gerekliliğine inandıkları gönüllülük esasına göre katılım, armoni, eşitlik, özgür irade, adalet ve karşılıklı yardımlaşma gibi temel ilkelere ise sıkı sıkıya bağlı olduklarını dile getirmektedirler (Gönül, 2008:44). Yine tüm anarşistlerin ortak fikir beyan ettikleri en temel konular arasında devlet otoritesi kavramına olan şiddetli karşıtlık olduğu söylenebilmektedir. Bu görüşün en temel dayanak noktası ise devlet’in yaptırım gücü ile otorite karşıtlarına zarar verdiği ve toplumun içerisindeki sınıfsal piramidin en tepe noktasında devleti görmeleri olarak açıklanabilmektedir (Walter, 2002:34).

Bu doğrultuda anarşizm ve devlet ilişkisi açıklanmaya çalışılır iken temelde şu iki soruya cevap aramak gerekmektedir. Egemenliğe dayalı tahakkümü önceleyen bir devlet mi kurulmalıdır? Yoksa toplum içerisinde yaşayan bireylerin rızası

çerçevesinde tahakküm kurulmayarak güvenlik temelli bir şeffaf ve sınırlayıcı konsepti olmayan bir devlet mi kurulmalıdır? Bu sorulara cevaben Hobbes şunları söylemiştir, egemenlik kavramı bağlamında iki farklı şekilde devlet kurulabilir. Birincisi, egemenlik zor ve şiddet kanallarına başvurularak kurulmuş devlettir. Hobbes bu tür kurulan devletleri “*edinilmiş*” olarak nitelendirmektedir. İkincisi ise toplumda yaşayan bireylere tehlikelere karşı bir güvenlik garantörlüğü vaadi ile toplum rızası alınarak kurulan devlet modelidir. Hobbes bu tür devletleri ise “*sözleşme ile kurulmuş*” devletler olarak nitelendirmektedir (Hobbes, 2007:130). Hobbes kuruluş ilkeleri gereği sözleşmeye dayanan devlet modelini tercih etmektedir. Bu tercihin sebebi ise mutlak gücü elinde bulunduranın sözleşmeye dayalı bu sistemde diğer tarafı yükümlülük altında bulundurarak sınırlandırıyor gibi görünse de sözleşmenin her iki taraf içinde geçerli olması ilkesi gereği egemenliği elinde bulundurana getirilmesi planlanan herhangi bir sınırlama mutlakiyet kavramı ile çelişebileceği için herhangi bir sınırlandırma girişiminin toplum tarafından kabul görmesi mümkün değildir (Ağaoğulları ve Köker, 2004: 210). Hobbes’a göre zaten mutlakiyetin kaynağında Tanrı’nın herhangi bir payı bulunmamakla birlikte mutlakiyet kaynağını doğrudan toplumun iç dinamiklerinin alır. Fakat bu durumun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan Devlet, yalnızca güvenlik algısı temeliyle oluşmasının yanı sıra, Sosyal Sözleşme ile spiritüel bağlantıların olmadığı, doğal hukukun yok sayıldığı, yapay Devlet modeli olarak karşımıza çıkmaktadır (Akal, 1995:111).

Wolff ise bireylerin en temel sorumluluklarını sıralarken, her türlü tahakkümün ve otoritenin reddini ilk sıraya koymaktadır. Yöneten yönetilen ilişkisine karşı çıkarken yanı sıra bireysel özerkliği de savunmaktadır (Wolff, 2006:111). Wolff bu düşüncelerinden ötürü bireysel özerklik ile devlet egemenliği arasındaki bu fikri ayrışmanın uzlaşmasının mümkün olmayacağını belirtirken, bireysel özerkliği kapsamlı bir şekilde kucaklayabilecek tek ideolojik hareketin anarşizm olduğunu savunmaktadır (Wolff, 2006:112). Devletlerin tamamının karakterlerinin benzer bir yapıya sahip olduğunu düşünen anarşistler; devletlerin baskıcı, sınıfsal yapıları destekleyen, gereksiz ve doğal bir kötülük olduklarını söylemektedirler (Heywood, 2011:200). Anarşistlerin bu düşüncelerinin destekleyen ve Colson perspektifinden bakıldığında devlet kavramının başarılı bir izahatı Nietzsche tarafından şu şekilde (Colson, 2011:65) yapılmıştır: Salt bir gerçekliğe inanmayan devlet, çıkarları doğrultusunda sürekli farklı tutumlar sergileyerek aslında meseleler hakkında ne

düşündüğü konusunda tezatlar yaratmak ister. Net ve keskin ifadeler kullanmayan devlet otoritesini ve gücünü riyakârlığından almaktadır.

Max Weber iç ve dış merkezli saldırılarda, toplumsal kargaşa ve kaotik durumlarda Devletin elinde bulundurduğu kolluk kuvvetleri ile “meşru şiddet” kullanabileceğini savunmaktadır. Anarşistlerin bakış açısına göre meşru şiddet kavramının yalnızca kelime anlamı baz alındığında dahi manipülatif bir durum sergilemesine karşın, anarşistlerin bu kavram özelinde Marx’la hemfikir olduklarını söylemek mümkündür (Toku, 2005:332).

Stiner (Stirner, 1993:179), en büyük düşmanın devlet olduğunu söylemektedir. O, tüm tahakküm odakları karşısındaki mücadelesini şu şekilde açıklamaktadır:

Yeryüzündeki tüm tahakküm odaklarının emniyet subabı yasalarlardır. Kimse tarafından kabul görmeyen yasaların ifade edebileceği bir anlam yoktur. Yasalar yoksa emirler yoktur, otorite yoktur. Otorite, bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerine ve özgür olmalarına kesinlikle onay vermemektedir. Zaten otorite gücünü ve mutlakiyetini de sergilemekten asla vazgeçmediği bu tutumlarından beslenmektedir. Tahakkümü elinde bulunduran güçlerin tüm bunlara cevaz vermediğini görerek yasalara itaat etmek köleliğin gönüllü kabulü manasına gelmektedir. Tahakküm odaklarına karşı birleşerek sonuca ulaşılabileceğini vurgulayan Stirner, sonuca ulaşma noktasında da birlik ve beraberlik çağrısı yapmaktadır. Aksi takdirde gücü elinde bulunduran erklere karşı bireysel mücadelelerin sonuçsuz kalacağına değinmektedir. Toplumsal itaatın çöküşü ne zaman gerçekleşirse, devletlerin sonu ancak o zaman gelecek ve emek sömürüsü son bulacaktır (Stirner, 1993:195-196). Stiner, Devrimin kızı olarak nitelendirdiği “egemen ulus” ile Eski rejimi mukayese etmektedir. Bu mukayese neticesinde Stiner şu çıkarımda bulunmaktadır: İlimli monarşiden kurtulmak isteyen insanların bu gidişata dur demek adına gerçekleştirdikleri ihtilal hareketlerinin kesinlikle amacına ulaşmadığını vurgularken, mutlak monarşiye geçiş yapmaları adeta yağmurken kaçarken doluya tutulduklarının bir vesikası niteliğindedir (Arvon, 2007: 70). Devletin savunduğu tüm argümanların kapsamlı bir analizinin yapılarak otoritenin motivasyonunu nerden sağladığı hususunun tespitinin sağlanması Stiner’a göre devleti yok etmenin ilk basamağı olarak görülmektedir (Newman, 2006: 117).

Devletin prestijli öznelerinden biri olan egemenlik kavramının, devleti yalnızca kendi toplumu ile değil başka devletler ve toplumlar ile de birtakım sözleşmeler vasıtasıyla sınırlandırarak yükümlülükler altına soktuğu söylenebilir. Yöneten yönetilen ilişkilerinin anlamlı bir çerçeveye oturtulması noktasında kavramsal olarak egemenliğin çok çeşitli merhalelerden geçerek günümüzdeki anlamına kavuştuğunu söyleyebiliriz. Tam bu noktada; Ulus egemenliği vurgusunu sıklıkla tekrar eden Rousseau'yu, siyasal anlamda laik iktidarı savunan Machiavelli'yi, Monark egemenliğine ılımlı bakan Hobbes'ı, iktidarın egemen niteliklerinin detaylandırması ve kurguları ile Bodin'i egemenliğin günümüzdeki anlamına ulaşmasına yardımcı olan teorisyenler olarak belirtebiliriz. Bu geçiş aşamalarının tamamı Fransız Devriminden hemen sonra egemenliğin gerçek anlamını bulmasını sağlayarak monarktan ulus devlete evrilme sürecini hızlandırdı. Bu süreçlerin tamamı egemenliğin kapsamını da belirgin hale getirdi. Bunun en bariz örneğini ise Locke'un kaleme aldığı Toplum Sözleşmesi eserinde görebiliriz. Eserde, birey en temel haklarını kullanarak otoritenin kapsamını sınırlandırdığı gözlemlenebilmektedir (Beriş, 2006: 13-19). Devletler zaman içerisinde değişimler ve evrimler geçiriyor olmakla birlikte özü anlamında hep sabit kalmışlardır. Rucker bu durumu şöyle özetler, devletlerdeki değişimler her ne olursa olsun devlet asla proletarya diktatörlüğüne müsaade etmeyeceği gibi toplumda ezilen kimselerinde bir kurtuluş vasıtası haline getirebilecekleri bir organ değildir. Devletin özündeki sınıfsal ayrımların bizatihi devletin tam olarak kendisi olduğunu idrak edemeyen toplumların inşacı bir bakış açısı ile yeni bir toplum düzeni oluşturmalarının imkansız olduğunu belirtmektedir (Rucker, 2000: 29). Kropotkin ise, asıl kötülüğün herhangi bir rejimin yahut yönetim sistemlerinin değil salt biçimde yönetim fikrinin tam anlamı ile kendisi olduğunu ortaya koyar (Kropotkin, 2012:109). Bakunin ise benzer bir açıklama ile hangi koşullar altında olursa olsun devlet yönetimlerinin dayandıkları temel ilkelerin benzer olduğu rejimsel farklılıklar gözetmeksizin devletlerin halklarını yoksulluğa ve köleliğe mahkum eden örgütlenmeler olduklarını öne sürer (Bakunin, 2006: 11).Yine Bakunin, en antidemokratiğinden en demokratik yönetime sahip nitelikteki devletlerin halkın en temel gereksinimi olan öz yönetim ve öz örgütlenmesine saygı duymayarak devletlerin sert müdahalelerde bulunacağı savını ifade etmektedir (Bakunin, 2006: 29). Halkçı söylemlerle bir taban oluşturma gayreti içerisinde olan Marx'da eleştiri oklarının hedefine girer ve Bakunin, halkçı söylemlerle bir yerlere varılmaya çalışma anlayışının samimiyetsiz bir ütopya olduğunu düşündüğünü ifade ederken halkın yararına bir

yönetim sisteminin olamayacağını, Marx'ın halk devleti taslağının da ayrıcalıklı bir takım aristokratik azınlığın halk üzerindeki egemenliğinden farklı bir anlam ihtiva etmediğini belirtmektedir (Bakunin, 2006: 29).

Herzen ise bu konuda Bakunin ile paralellik gösterecek düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: Bir otoritenin varlığı söz konusu ise gücün kimin elinde olduğunun bir önemi yoktur. Gücü ve yetkileri elinde tutanlar şuan soylular fakat aynı güç ve yetkiler köylüye de, işçiye de, zanaatkâra da geçse değişen hiçbir şeyin olmayacağını altını çizen Herzen, devrim gerçekleştirmiş halklarında gücü ele geçirir geçirmez en az soylular kadar zalimleştiklerini ifade etmektedir (Meriç, 2002: 87). Bu tanımından hareketle, Herzen için kesin bir dille anarşizmle bağlantılı olabileceği iddiasında bulunamamakla birlikte, komünizm özelinde sert bir eleştiri yapıldığı söylenebilir. Bunun ana nedeni ise proleterlerin devlet sistemini ortadan kaldırmak gibi bir düşüncesinin olmadığı iktidar değişiminin sağlanarak bir nevi yer değişikliğini öngören işçi iktidarının başa gelmesini arzulayan komünist prensiplere uygun bir tutumdur. Burada gayet açık ve net bir şekilde verilen mesaj şu şekildedir; 'Her ne amaçla olduğu önemsenmeksizin tüm yöneten yönetilen ilişkileri yanı sıra devletler ve rejimleri açık bir kötülükten ibarettir!' (Meriç, 2002: 87-94). Sosyalistleri yalnız Herzen ve Bakunin değil, Kropotkin de sert bir dille eleştirir. Devlet tekelinde faaliyet yürüten iktisadi teşebbüslerin uzun vadede tiranlık sistemine dönüşeceğine vurgu yapan Kropotkin, devlet kapitalizminin asla halkın yararına olmayacağını ve bürokrasinin elini güçlendirmekten ziyade faydalı herhangi bir yönünün olmayacağını belirtmektedir (Kropotkin, 2012:53). Ona göre (Kropotkin, 2012:53) gerçek anlamda gelişme, zirai sistemin ve insan hareketlerinin desantralizasyonu ile mümkündür. Sosyalist cemiyete farklı bir bakış açısı ile değerlendirme de Ward'dan gelir, O sosyalist tebaanın kamusal eşitlik ve adilane yönetimler kavramını hiçe sayarak kamusal refah adı altında yapay bir kapitalizmi topluma dayattıklarından bahseder (Ward, 2000:24).

İtalyanların en popüler anarşizm öncülerinden Malatesya ise anarşizm ve devlet kavramını şu şekilde açıklar: Bir toplumu yöneten yasaların, egemen sınıfın çıkarları gözetilerek yapıldığını ifade eder. Zorbalıkla bireylere dayatılan yasalar ve onların uygulanmasında izlenecek yol ve yöntemler devlet tekelinde olmak koşulu ile egemen sınıfın direktifleri doğrultusunda belirlenmektedir. Anarşizm ise tüm bunları reddetmek üzerine kurulmuş bir harekettir (Richards, 1999:162). Anarşist ekolünden

gelenlerin devlet gibi bireyler üzerinde tahakküm kuran birçok yapı olmasına rağmen niçin devleti ana odak noktası olarak belirledikleri ve tüm bu sorunların sona ermesi için devletin muhakkak yok olması gerektiğini düşünmeleri fikrinin alt yapısında aslında ne gibi endişeleri barındırdığını tespit etmek oldukça önemlidir. Anarşistler bu anlamda fikri alt yapılarında barındırdıkları iki temel endişe üzerinde uzlaşmışlardır. Bu endişelerden birincisi, devletin sınırları içerisinde bulunan tüm bireylerin zoraki devlete sadakatle bağlı kalmasının talebidir. İkincisi ise sadakatle bağlı kalmak istemeyen toplumdaki bireylere de şiddet ve güç uygulanabileceği gerçeğidir. Bu iki temel endişe ise anarşistlerin tüm yönetim biçimlerinin, rejimlerin ve devlet oluşumlarının kötü olacağı ve tüm bu oluşumların reddiyesi ile mutluluğun mümkün olacağı savını destekler nitelikte olduğunu söyleyebiliriz (Richards, 1999:163-172).

Devlet kavramının sistematik olarak eleştirisini bir kenara bırakarak liberter toplumun inşası çerçevesinde teoremler geliştiren Proudhon ve Bakunin hatta Landauer tarzı ortak görüşlere sahip anarşist kuramcılar devrimlerle otoritelerin yıkılması stratejilerine karşı yönelttikleri ana eleştiri şu şekildedir: Yeterince gelişmiş müreffeh bir seviyeye ulaşmış toplumsal yapıların devlet kavramının zaten içini boşaltarak devrime gerek kalmadan nihai sonuca erişileceğinden bahsetmektedirler. Gelişen toplumlarda devletin zaten anlamsız olduğu toplumca idrak edileceğinden dolayı silahlı bir devrime ihtiyaç kalmayacağına dayanan bir teoriden bahsetmektedirler. Yerine ikame edebilecek bir alternatif bulunmadan devletleri yıkma girişiminin anlamlı bir sonuca ulaşmayacağı gerçeği aşikardır (Cantzen, 2000:290).

2.4.2. Anarşizm ve Özgürlük

En kapsamlı anlamı ile özgürlük kavramı; bir sınırlandırılmaya, bir dayatmaya maruz bırakılmadan düşüncelerin ifade edilebilmesi, davranışların rahat bir biçimde sergilenilebilmesi ve bir koşula bağlı kalınmamasını ifade etmektedir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, özgürlük kavramının anarşist grupların merkez ideolojisi olduğunu söylemek mümkündür. Faure bu konu hakkında: “*Anarşist doktrini bir tek kelime ile özetlemek mümkün olsa idi o da muhakkak özgürlükle olurdu*” der. Herbert Read ise özgürlük kavramını “*bütün değerlerin değeri*” olarak tanımlar. Anarşist ideaya göre özgürlük kavramı insan hayatının her evresinde süreklilik arz eden ve zaruriyet gösteren bir faktördür (Marshall, 2003: 71). Bireylerin özgürlük gereksinimlerinin,

yaratıcılıklarına katkı sağlayarak içsel huzurlarının sağlanmasında da oldukça etkili olduğunu düşünen nerede ise tek siyasal doktrin anarşizmdir (Marshall, 2003: 80). Anarşistlere göre özgürlük kavramı, yaratıcılık ve doğal bir arzunun yanı sıra özgün düşüncenin hayata geçirilebilmesi için de en temel dinamiklerdendir (Marshall, 2003: 20). İnsanların akledilen varlıklar olması sebebiyle hürriyetlerine ve düşünme yetilerine ket vurmak, iradelerine açık bir saldırı demektir ki buda sonuçları itibari ile insanın doğasına ve benliğine daha büyük bir zararın verilemeyeceğini ifade etmektedir (Düz, 2007: 19).

Bakunin, cezaevinde iken kardeşi Tatiana'ya yazdığı bir mektupta, tüm yaşantımız boyunca bizlerden geriye kalabilecek yegane yaşam özetimizi özgürlük kavramı ile ifade edebileceğimizi söylemektedir (Woodcock, 2009:163). Bakunin özgürlüğü de şöyle tanımlamaktadır: Özgürlük kavramı tam manası ile doğuşumuzdan bize sunulan ve asla herhangi bir müdahaleye maruz bırakılmayandır. Tabiatın bize en ari şekilde sunduğudur (Bakunin, 2006: 96). Nitekim bu tanımlamadan da vardığımız en net sonuç, anarşistlerin özgürlük anlayışında bencillik içeren bireysel bir tutumlarının olmadığı kavrama yükledikleri anlamın içeriğinin daha kümülatif bir bakış açısını yansıttığını belirtebiliriz. Anarşistler belirli seçkin bir zümrenin ya da aristokrat bir grup aydının değil, tüm insanlığın özgürlük ile kavuşması ideasını esas alırlar (Marshall, 2003: 74). Bu sebepten ötürü Bakunin: Bireysel özgürlüklerle, bireysel eşitliklerin dengelerinin gözetildiği toplumların hakiki bir özgürlüğe sahip olduklarını ifade etmektedir (Marshall, 2003: 72). Emma Goldman tanımsal olarak anarşizmden bahsederken, bireylerin becerilerine güvenmeleri, cinsiyet fark etmeksizin refah ve güven içinde özgür bir toplumsal yaşam inşa etmelerinin önünü açan yegane etkenin anarşizm doktrini olduğunu söylemektedir (Goldman, 2006:3).

Anarşizmin temel savlarında birisi de belirli bir olgunluk safhasına ulaşmış tüm bireyler metafiziksel olarak özgürdür ve iradi anlamda seçim yapma kapasitesine haizdirler. Hangi koşullarda neler yapması gerektiğini saptama, güdüleri üzerinde fikir yürütme, neden sonuç ilişkileri bağlamında durumlar üzerinden eleştirel bir bakış açısı geliştirme gibi fertlerin sorumluluk sahasına giren konularda fikir beyan etme hüviyetine sahiptir. Bireylerinde tıpkı devletler gibi kendi kanunlarının olduğu gerçeği aynı zamanda bireylerin özerk olduğu kanısına varmamıza sebebiyet verir. Özerk bireyler kendi iradeleri dışında da bir takım faaliyetler yürütebilirler. Fakat bu faaliyetleri irade dışı etkenlerin dayatmasına maruz kaldıkları için değil kendileri

istedikleri için yaparlar. Bu örnekte de gözlemlene şansını elde ettiğimiz gibi bireylerin otonom yapıları ile devletlerin sert otoriteleri arasındaki uyumsuzluğun hiçbir koşulda çözüme kavuşturulamayacağı gerçeğidir. Dahl ise bu durum için şunları söyler: Bünyesinde barındırdığı bireylere emrettiklerini kanunlar ve yasalar yoluyla zorla dayatarak ve uygulamaması halinde de ağır cezalara çarptırma gayreti gösteren hiçbir otorite ahlaktan bahsedemez. Buradan hareketle, tüm bunları görerek aydınlanmış bireyler nezdinde, savundukları itibari ile anarşizm tartışmasız en uygun ideolojik seçenek konumundadır (Dahl, 1996: 50-51).

Anarşistlerin kıyasıya savunduğu özgürlük kavramının, devletlerin ve toplumlarda ahlaki anlamda karşılığı olan 'özgür irade' söylemi ile hiçbir organik bağının olmadığı ifade edilmektedir (Colson, 2011:249). Anarşistlerin özgürlükten kasıtları, liberter düşüncedeki karşılığından da bağımsızdır. Liberterlere göre, özgürlük kavramının var olma kaygısı vardır ve arzu ve güç yan yana yürümektedirler (Colson, 2011:249). Zorunluluk kavramı ile özgürlük kavramının birbiri ile eş tutulmaya çalışılma çabası adeta zıt kavramlar arası özdeşim kurmaya çalışıldığının göstergesidir. Oysa Spinoza bu konu hakkında şunları söylemektedir: Bir otorite tarafından konulmuş yasalara göre yaşam sürme zorunluluğuna işaret eder. Oysa tabiatımız gereği herhangi bir müdahaleye ve sınırlamaya maruz bırakılmaksızın sürdürdüğümüz yaşamlar ise özgür olduğumuza işaret etmektedir (Colson, 2011:346). Benzer bir tutumda Bakunin değerlendirmesi ile gelir ve şöyle söyler: Bireylerin boyun eğmesi gereken tek yasanın tabiat ana yasaları olmalıdır. Tabiata boyun eğmenin aslında insanın kendisine boyun eğmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir (Colson, 2011:346). Proudhon ise: Kavramlar üzerinden özgürlük ve zorunluluk değerlendirmesi yapmaya çalışarak Özgürlük (summa libertas), zorunluluk (summa necessitas) kavramları arasında organik bir özdeşim olduğunu vurgularken, zıtlıklar üzerinden bir veri ortaya koyma gayreti içerisinde olduğunu söyleyebiliriz (Colson, 2011:249).

Anarşistler, toplumsal ve bireysel özgürlüklerin en ciddi savunucuları oldukları halde, bu durumun tabana yayılması ve tabanda karşılık bulmasının oldukça güç olduğunun bilincindedirler. Bu bilincin temelinde ise liberter düşünce ile kucaklanmış bir topluma ulaşma ideasının önünde üç temel engelin olduğu fikridir. Bu üç temel engeli ise; toplumsal engeller, psikolojik engeller ve kültürel engeller olarak sıralayabiliriz (Marshall, 2003: 78). Bu engellerin yanı sıra, otoritenin varlığı,

mülkiyet kavramı ve kilise gibi kurumların da özgürlüğe giden yolda ciddi engeller teşkil ettiğinden bahsedilebilir. Özellikle bu kurumların en azından pasifize edilmesinin sağlanması ile bireyler arası doğal uyum yeniden tesis edilerek ve aynı zamanda bireylerin potansiyellerinin keşfi sağlanarak, birlikte ve uyum içerisinde yaşama arzusu özgürlüğe giden yolun açılmasına yardımcı olacaktır (Benlisoy, 2010: 366). Kropotkin özgürlük kavramının anarşistler için aslında ne anlam ifade ettiğini şu şekilde açıklamaktadır: "*Şeytancersi ağacının akıntısı pis kokuyor, yılan beni ısırıyor, yalancı beni aldatıyor mu? Bitki, sürüngen ve insan, her üçü de doğanın gereksinimine uyar. Olsun! Demek ki ben de, pis kokan bitkiden, zehiriyle öldüren hayvandan ve hayvandan daha zehirli insandan nefret ederek kendi doğamın gereksinimine uyuyorum. Ve bunun için, ne zaten tanımadığım şeytana, ne de yilandan daha çok tiksindiğim yargıca başvurmadan, gerektiği gibi davranacağım. Ben ve benim antipatilerimi paylaşan herkes, doğamızın gereksinimine boyun eğiyoruz. Doğa karşısında hangimizin haklı ve dolayısıyla güçlü olduğunu göreceğiz* (Kropotkin, 2003:25)."

Stirner ise kavramsal olarak özgürlüğe manasız ve abartılı bir anlam yüklediğini düşünmektedir. Stirner'ın baktığı açıda özgürlük kavramı, Hristiyan doktrinidir (Stirner, 1993:157). Özgürlük sadece istenilebilir fakat hiçbir koşulda kazanılamaz. Çünkü özgürlük apaçık bir ideal ve hayalperestlikten ibarettir (Stirner, 1993:157). Stiner'a göre kişi istemediği herhangi bir şeyden kurtulduğu anda özgür olabilir ve kudretinin yettiği ve ulaşabildiklerinin sahibidir (Stirner, 1993:157).

Anarşizm idealinde toplumlar kapitalleri, devlet tahakkümünü ve tahakküm karşısında oluşturacakları ciddi bir direniş neticesinde bireysel özgür bir duruş kazanırken yanı sıra bu itkiler doğrultusunda toplumsal özgürlüğünde kapılarını aralamayı amaçladıklarından bahsedebiliriz (Düz, 2007: 25). Anarşistler, toplumsal adalet, kamusal eşitlik ve bireyler arası tefriklerin son bulması ile sınıfsız ve özgür bir topluma ulaşabileceği düşüncesindedirler (Torun, 2007: 34-35).

2.4.3. Anarşizm ve Ahlak

Woodcook anarşizm ve ahlak rölativitesini tanımlar iken, Kropotkin, Bakunin ve Godwin gibi anarşist kuramcılar başta olmak üzere birçok anarşist düşünürün özgür toplum ideasının ahlakilik perspektifi ile doğrudan ilişkili olduğunun altını

çizmektedir (Woodcock, 1945:3) Anarşizmin otoritelerin zulüm, baskı ve zorbalıklarına karşı ahlaki bir direniş olarak ortaya çıktığı düşüncesi anarşistlerin en belirgin iddiaları arasında yer almaktadır (Marshall, 2003:26).

Godwin ise bu konu hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade eder, bireysel ahlakın temeline inerek bireylerin dünyaya gelişinde iyi yahut kötü olarak tanımlanmalarının yanlış olduğunu ifade etmektedir (Woodcock, 2009:80). Godwin'e göre insanlar doğuştan zaten iyidirler. Zaman içerisinde dış faktörlere bağlı olarak insan ahlakı kötüleşir ve kirlenir. İnsanın ahlaki olarak kötüleşmesinde ve kirlenmesinde de en önemli dış faktörün hükümet olduğunu öne sürmektedir (Woodcock, 2009:80). Godwin insanların ahlaki olarak yıpranmalarının ve kötülüğe daimi olarak yaklaşmalarının yegane sebebinin devlet olduğunu düşünmektedir (Woodcock, 2009:293). Tolstoy ise bu durum için, toplumsal refaha, huzura ve ahlaklı bir toplumsal yapıya ideolojik bir devrim vasıtası ile değil ahlaki bir devrim vasıtası ile ulaşılabileceğini savunur (Woodcock, 2009:293).

Kropotkin ise bireyler arasındaki ahlak anlayışını doğrudan 'karşılıklı yardımlaşma' anlayışı ile özdeşleştirir ve bireylerin refahının, gelişiminin de ancak 'karşılıklı yardımlaşma' ilkesinin uygulanması ile mümkün olabileceğini öne sürmektedir (Kropotkin, 1924:15). Bu görüşünü de, *Law and Authority* isimli çalışmasında şu şekilde özetler: Toplum içerisinde yaşama ve birbirlerinin hassasiyetlerine saygı duymak yalnızca kanunlar, yasalar ve birtakım zoraki dayatmalarla mümkün kılınmak zorunda değildir. Dostluğa, kardeşliğe ve toplumsal birliktelik içerisinde yaşama arzusuda oldukça yeterli bir motivasyondur. Oldukça ilkel kabilelerde dahi ahlaki normlar gözetilmiş ayrıca aralarında oluşabilecek sorunlarda hakemlik edebilmesi adına üçüncü bir kişiden de yardım alınarak sorunlar çözümlerine kavuşturulmuştur. Şiddet eğilimleri de ahlaki normlar gözetildikçe giderek azalmışlardır (Kropotkin, 1886:8). Bu değerlendirmede de görüldüğü üzere, birbirleri ile hasım durumda olan kabile mensupları toplumcu ve ahlaki bir bakış açısı ile soruna eğilmişler bu sayede de birbirlerine zarar vermekten vazgeçmişlerdir. Sorunlarının çözümünde toplumsal yaşam dürtüleri etkili olurken üçüncü kişiden yardım alma istekleri ise 'karşılıklı yardımlaşma' ilkesinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Anarşist kuramcılarının ve anarşistlerin ahlak kavramına bakış açıları diğer ideolojik ekollerden ve fikri hareketlerden bağımsız olduğu aşikardır. Kimi kuramcılar ise anarşizm akımını doğrudan ahlaki bir doktrin olduğu konusunda fikir

birliği etmektedirler. Anarşizm hareketi ve bu harekete mensup anarşistleri bütünü ile ahlaksız olarak tanımlayan kuramcılarının varlığından hareketle bu değerlendirmenin çokta sağlıklı olamayacağını belirtmek gerekmektedir (Erol, 2011:41).

2.4.4. Anarşizm ve Eşitlik

Anarşistlere göre eşitlik kavramı en temelde bireysel eşitlik ve toplumsal eşitlik olarak iki temel sınıflandırmaya tabidir. Bookchin ise bu iki temel sınıflandırmayı anarşizmde eşitlik kavramı üzerinden tabanı da konsolide eden bir açıklama ile “*eşitsizlerin eşitliği*” olarak tanımlamaktadır (Düz, 2007: 30). Zaten anarşistler doğuştan eşitlik ifadesinin realiteyi yansıtmadığını düşünürlerken, her bireyin şahsına münhasır olduğunu ve biyolojik farklılıklar dışında başkaca bir ayrıma inanmadıklarını ifade ederler (Düz, 2007: 28). Anarşistler bu durumun yanı sıra ‘netice eşitliği’ kavramına da sıcak bakmamakla birlikte bu anlamda tarafgir bir bakış açısı sergilemektedirler. Tüm toplumun eşit şekilde mülkiyet hakkının olduğu, aynı kıyafetleri giydiği, aynı barınma hakkına sahip oldukları tek tipleştirilmiş toplum yapısı anarşistlerde kabul görmemektedir. Anarşizm ekolü açısından kabul görececek eşitlik anlayışı ise toplumların içinde yaşayan bireylerin ekonomik ve iktisadi alanda gerçekleştirebilecekleri eşitlik anlayışı esasına dayanır. Toplumda var olan bireylerin kendi aralarında tüm tahakkümlerden bağımsız oluşturacakları yönetim anlayışı anarşistlere göre toplumsal eşitliğin ilk basamağıdır. Tüm bu sebeplerden hareketle anarşizmde eşitlik kavramı; miktar veya nicelikten bağımsız doğrudan özgürlük demektir ve bu anlayışı ifade etmektedir. Kanun önünde eşitlik kavramının da mümkün olamayacağını savunan anarşistler yasaların insan yapımı olması gerekçesi ile sosyal statüler ve sınıfsal yapıların bu eşitsizliği besleyeceğini düşünmektedirler. Kişisel özgürlüklerinde önündeki en büyük set olan yasalar eşitlik sloganı ile kendisini ön plana çıkarsa da esasen toplumsal ve bireysel eşitsizliğin lokomotifini görevini üstlenmektedir (Marshall, 2003: 89).

Kropotkin, 1883 yılında şahsına isnat edilen suikast hadisesi sebebiyle mahkemede verdiği ifadesinde eşitlik sağlamadan özgürlüğün sağlanamayacağını ifade etmektedir (Kropotkin, 2012:110). Bu görüşle paralellik gösteren benzer bir açıklama ise Anselme Bellegarrigue isimli Fransız anarşistin *L'Anarchie, C'est l'Ordre* (*Anarşi, Düzendir*) isimli çalışmasında şu şekilde izah edilmektedir:

Kim anarşi diyorsa, devletin reddi diyor;

Kim devletin reddi diyorsa, halkın olumlanması diyor;

Kim halkın onayı diyorsa, bireysel özgürlük diyor;

Kim bireysel özgürlük diyorsa, herkesin egemenliği diyor;

Kim herkesin egemenliği diyorsa, eşitlik diyor;

Kim eşitlik diyorsa, dayanışma veya birlik diyor;

Kim birlik diyorsa, sosyal düzen diyor (Graham,2005:59).

Anarşist kuramcılarının arasında eşitlik kavramı üzerinden fikri anlamda net bir uzlaşma olmamakla birlikte birden fazla yorum farkı olması göze çarpmaktadır. Kropotkin, bireysel eşitliğin en keskin anarşist savunucusu olarak: İnsanları kapasiteleri ve yetenekleri doğrultusunda değerlendirmenin ve bu minvalde bireylerin ihtiyaç haritalarının belirlenmesinin gerekliliğinin mantıklı olabileceği şeklinde yorum getirmiştir (Marshall, 2003:90). Godwin ise etnik eşitliği ve cinsiyet eşitliğini savunurken yanı sıra tüm bireylere eşit koşullarda yaşam hakkı sunulmasını ve insanlar arasında eşitliğin bozulmasının zaruriyet gösterdiği durumlarda pragmatist bir bakış açısı ile durumların ele alınması gerektiğini düşünmektedir (Marshall, 2003:89). Proudhon ise cinsiyet eşitliğine inanmadığını, erkeklerin kadınlara nazaran daha üstün olduğunu ve toplumdaki bireyler arasında ekonomik eşitsizliğin meşru ve anlaşılabilir olduğu düşüncesini savunmaktaydı (Marshall, 2003:90). Yeryüzündeki tüm insanların eşit olduğunu ifade eden Bakunin'de (Marshall, 2003:90) Proudhon'un ekonomik eşitsizliğin meşru ve anlaşılabilir olduğu düşüncesine birebir katıldığını dile getirmektedir. Her bireyin olanakları ölçüsünde katkı sunabileceği, önemli olan mevcut şartlar her ne olursa olsun imkânlar dâhilinde katkıda bulunabilmektir, sözüyle de Bakunin bireylerin imkânları doğrultusunda ve toplumsal zenginliklere katkı sağlayabildikleri ölçüde eşit olmalarının gerekliliğinin altını çizmekteydi (Woodcock, 2009:170).

Anarşistler en temelde eşitlik kavramını ve özgürlük kavramını birbirinden ayrı düşünemeyecek iki temel mihenk taşı olarak tanımlamaktadırlar. Anarşizmde eşitlik algısı sosyalistlerden ve liberallerden farklı olarak daha meritokratiktir. İmkanlardan, mal ve hizmetlerin eşit kullanımından ziyade ihtiyaca binaen tasarlanmış bir eşitlik algısı söz konusudur (Woodcock, 2009:207).

2.4.5. Anarşizm ve Mülkiyet

Mülkiyet kavramı yalnızca anarşizm ideolojisinin değil tarih boyunca mevcudiyetini sürdürmüş tüm ideolojik akımların, hareketlerin ve yaklaşımların üzerine eğildiği temel dinamikler arasında yerini almıştır. Ayrıca birçok fikri hareketinde temel varoluş gerekçelerinin dayanak noktasını oluşturmaktadır. Proudhon Mülkiyet kavramı hakkında görüş beyan etmeden önce anarşizmin önde gelen temsilcilerinden birçoğu Locke ve Aristoteles'in mülkiyet görüşünü benimsiyorlardı. Bu görüş, mülkiyetlerin ortak olması, herkesin aynı ölçüde istifade edebilmesi, denetlenmesinin ve sistemsal aksaklıkların giderilmesinin ise devlet kanalıyla yürütülmesini esas alıyordu (Camus, 1994:61). Locke yine mülkiyet konusundaki düşüncelerini ifade ederken, mülkiyet kavramının emeğe ve çabaya dayalı bir kazanım olduğunu ve insanların mücadelesinin bir neticesi olarak elde edilen mülkiyet hakkının devredilemez olduğuna vurgu yapmıştır. Miras kavramının da meşruluğuna dikkat çekerken mülkiyetlerin güvenliğinin devlet tarafından tesis edilecek yasalarla korunması gerektiğini belirtmektedir (Şaylan, 1981:30-33). Proudhon'un, yazıldığı dönemde sansasyonel bir etki yaratması ve anarşizm hareketi için çok önemli bir yere sahip olan 'Mülkiyet Nedir' isimli eserinde Locke ve Aristoteles olmak üzere birçok düşünürün mülkiyete bakış açısını eserine derç ederek incelemiş ve kapsamlı bir netice ulaştırmıştır. Bu neticeyi şu şekilde özetler, mülkiyet kavramının bireylerin belli imkânlardan ya da kaynaklardan yararlanmasının önüne geçerek bireylerin haklarının açıkça gaspı olarak nitelendirmektedir (Cevizci, 2003:375)

Proudhon, mülkiyet hakkının, güvenlik, özgürlük, karşılıklılık veya eşitlik kavramları gibi tabii ve en temel haklar arasında değerlendirilmesinin mümkün olamayacağını söylemektedir. Çünkü eşitlik, özgürlük ve güvenlik gibi haklar mutlak haklar kategorisinde yer almaktadır. Mutlak hakların tamamı insanın doğasının gereği olmakla birlikte insanlar için zaruri ihtiyaçlar arasında değerlendirilebilir. Yanı sıra mülkiyetin insanları ayrıştırdığını ve insanlar arasında ciddi problemler çıkarabileceğini savunmaktadır. Mutlak hakların evrensel nitelikte ve insanları birleştirici özelliğine dikkat çeken Proudhon, hırsızlık kavramı ile doğrudan aynı şey olduğu savunduğu özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını isterken yerine 'karşılıklılık' prensibinin ikame etmesinin gerekliliğini ifade etmektedir (Göze, 2009: 329-330).

Mütekabiliyet ilkesinden yola çıkan Proudhon, mülkiyeti sert bir tavırla reddederken yine aynı zamanda kolektif mülkiyeti ve bireysel mülkiyet anlayışını meşru görmektedir. Mülkiyete bakış açısını izah ederken paradoksal bir çelişki içinde olduğu görülebilir. Fakat Proudhon mülkiyet anlayışını tanımlarken: *“Bireylerin yaşamlarını idame ettirebilecekleri ölçüde barınma alanı, çiftçilik yapabilecekleri araziler ve zirai araç gereçlerin mülk olarak edinilmesine onay veriyordu; hatta yaşamsal fonksiyonların devam ettirilebilmesi için zaruri kabul ediyordu Marksistlere getirdiği eleştirinin temelinde ise bu zaruri ihtiyaçların bireylerin elinden zorla alınmak istenmesiydi”* (Woodcock, 1998:120). Marksistlerin mülkiyet konusundaki uygulamalarının eşitsizliğe neden olduğunu düşünüyordu. Proudhon, kolektif mülkiyet ve bireysel mülkiyet anlayışına da şu şekilde bir yorum getirmektedir, kolektif mülkiyet algısı insanların liberter yönünün yok edilmesi manasına gelmekteydi. Bireysel mülkiyet algısı ise bireyselliği ön plana çıkardığı için toplumda sınıfsal ayrılıkları beraberinde getirmektedir.

Proudhon'un komünistlerle fikir ayrılığına düştüğü en bariz konulardan birisi de mülkiyetsizleştirmedir. Ona göre mülkiyet hakkını elinde bulunduran bireylerin mülklerinin devrimler kanalı ile ya da cebir ve şiddet kullanılarak devlete ait olması yanlıştır. Sağlıklı bir toplumsal dönüşümün temelinde devrimler yolu ile mülklerin kamulaştırılması değil, mülk sahiplerinin rızası sağlanarak kamulaştırma yapılması yatar. Bu durumda bireyin rızası alınarak mülkü üzerinde devlet tasarrufunu kullanmış olacak ve bireysel ahlaki gelişiminde önü açılacaktır. Bir toplumda bireysel ahlaki olgunluğun gelişmesi çatışmaların sona ermesini sağlayarak toplumsal dönüşümünde hızlı ve sağlıklı ilerlemesini kolaylaştırabilecektir (Woodcock, 1998:121). Mülkiyet kavramının reddi üzerine görüşünü beyan eden tek anarşist kuramcı Proudhon değildir. Kropotkin ve Bakunin de mülkiyet kavramının reddi üzerinde benzer görüşler beyan etmektedirler. Kropotkin'e göre, *“Evrende geçmişten günümüze var olan tüm kazanımlarımız kollektif bir çabanın tezahürüdür. Mülkiyet kavramı başlı başına bu çabaya açılmış bir savaştır ve emeğin hiçe sayılmasıdır”* der (Dolgoft, 1986:104). Bakunin ise mülkiyet kavramına karşıtlığını genel olarak toprak mülkiyeti üzerinden değerlendirmeye alır. Devletin toplum üzerinde güç uygulayan tüm organlarını saf dışı bırakarak özel mülkiyete dair her ne var ise geçerliliğini yitirmesi sağlanarak, toprağın toplumun ortak mülkiyeti olarak tanınmasını birincil öncelik olarak görmektedir. Akabinde ise tüm araç ve gereçler kullanılarak toplumun kendi özgür iradesi ile

oluşturduğu dernekler vasıtası ile karar alma mekanizmaları oluşturularak toprakların işlenmesi sağlanacaktır (Dolhoff, 1986:101). Özetle anarşistler, sermaye ve toprak üzerinde şahsi mülkiyetin ortadan kaldırılarak, tüm kazanımların toplumların çabası ile mümkün kılındığını ve bu sebebe bağlı olarak ‘özel mülkiyet’ kavramının tamamen ortadan kaldırılarak bu kavramın yerini ‘toplumsal ortak mülkiyet’ kavramına bırakması gerektiğini savunmaktadırlar (Kropotkin, 2012: 68).

2.4.6. Anarşizm ve Otorite

Anarşizm ideolojisinin nihayeten ulaşmak istediği temel savlardan birisi de bireysel eşitliğin tesis edilmesidir. Yöneten-yönetilen ilişkisinin var olduğu tüm yönetim biçimleri bu sistemlerin doğal bir sonucu olarak ayrıcalıklı bir sınıf yaratır. Bu yaratılan ayrıcalıklı sınıf ise çıkarları doğrultusunda yönetilenler üzerinde baskı ve otorite kurarlar. Otoritelerin beslendikleri kaynaklar ise baskı ve sindirme yolu ile bireyleri belirli kalıplara sokarak sınırlandırılmaları üzerine kuruludur. Otorite kavramının anarşizmin bireysel eşitliğe olan hassasiyetine muhalifliğinden ziyade, insanın yaratılışı ile doğuştan ona tanımlı olarak bahsedilen fitratına da zıt bir tutum sergilemektedir. Anarşistler kendilerine ait oluşturdukları komün yönetimlerinde de aslında bir otoritenin varlığından söz etmek mümkündür. Fakat bu iki otorite kavramının tanımındaki farklılığı yaratan en temel nokta ise; insanların hür iradeleri ile kendilerini sınırlayacak bir otoritenin varlığına rıza gösterip göstermeyecekleri ile doğrudan ilgisinin olmasıdır. Yine anarşistlere göre bireylerin hür iradesi ile seçmedikleri ve rıza göstermedikleri her türlü otorite veya otorite girişimi bireyleri köleleştirir ve kısıtlayıcı bir nitelik taşımaktadır (Rocker, 2000: 13-15).

İçsel motivasyona dayandırılarak ve bireysel rızalar alınarak yapılan sınırlandırıcı her türlü yasa, kural, kanun otorite empozisyonu olarak tanımlanamaz. Anarşizmde bu anlamda temel düstur gönüllülük esasına dayanmasıdır diyebiliriz. Genel itaate mahkum kılan, gönüllük esasına dayanmayan, bireysel özgürlüğe saygı göstermeyen her türlü otorite anarşistler için kabul edilemez niteliktedir. Aslında anarşistler Immanuel Kant’ın ‘bireylerin rızaları doğrultusunda bireysel seçimlerini, kuralları yahut yasaları yine kendilerine dayatmaları’ düşüncesini desteklemekle birlikte bireysel özerkliğe dayanan otorite tanımını kabul etmektedirler (Toku, 2005:329). Karşısında olunarak ele alınan otorite kavramı ‘tahakkümünü, gücünü, baskısını bireylere zoraki dayatan itici kuvvettir’ (Marshall, 2003: 80). Anarşistlerin

otoriteye olan keskin karşıtlıklarının altında yatan temel neden otorite kavramı ile devlet kavramının karşılığının onlar nezdinde aynı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlamdaki yanılgıların tarihsel ispatı ise modern devletlerin kuruluşları henüz yakın geçmişe dayanıyor iken, otorite kavramının varlığı modern devletlerin kuruluş hikayelerinden çok daha eskiye dayanmaktadır (Marshall, 2003: 81). Otorite ya da anarşist perspektifle ele alacak olur isek otoriter aygıtları kullanma yetisini elinde bulunduran en temel erk olan devlet, toplumsal ilişkileri kuvvet ve tahakküm kullanarak kendi çerçevesinde yeniden düzenler ve bir anlamda aslında hem bu gücü elinde bulunduranları hem de bu güce maruz kalanları etik çerçeve dışına çıkararak yozlaştırır (Tok, 2012: 434). Bu görüşü destekler nitelikte Adler şunu söyler: Otoritenin talimatlarına harfiyen uymayı kendine alışkanlık edinmiş köleler, efendilerinin öylesine esiri olmuşlar ve bu yaşam formunu öylesine içselleştirmişlerdir ki, özgürlüğe olan inançlarından ziyade köleliğe olan inançlarına sıkı sıkıya bağlanmışlardır (Marshall, 2003: 86).

Anarşist hareket düşünsel anlamda yalnızca elinde mutlak otoriteyi bulunduran siyasal iktidarların yozlaştırıcı ve dönüştürücü politikalarını hicvetmekle yetinmez. Bununla birlikte kilisenin Hristiyanlar üzerinde otoritesini, ebeveynlerin çocukları üzerinde otoritesini, işverenin işçisi üzerindeki otoritesini de hicveder (Woodcock, 2009: 51-52). Bu sebeple Faure bu konu özelinde şunları aktarmaktadır: Otoriteyi elinde bulunduran güç mutlakiyetini iki temel formda sunar. Bunlardan ilki zaten kendisidir yani politik form, ikinci ise kendi bünyesinde oluşturduğu egemen sınıfın desteklediği özel mülkiyet formudur. İkinci form tüm tahakküm odaklarının bünyesinde zoraki barındırdığı ve otorite tarafından daima sahiplenilen bir formdur (Marshall, 2003: 81). Bu sebepten ileri gelir ki otoritenin yalnızca siyasal iktidarı elinde bulunduran politik boyutundan ziyade birbirinden bağımsız bambaşka alanlara da nüfuz etmesine rağmen otorite tanımı muhteviyatı, uygulanma biçimleri ve temel dinamikleri yönüyle benzerlik göstermektedir (Marshall, 2003: 81). Bu tespitten de hareketle Anarşistler, yöneten yönetilen ilişkisinin olmadığı, efendilerin, kölelerin, oligarkların, liderlerin, her türlü vesayeti elinde bulunduran paramiliter grupların asla var olma şanslarının bulunamayacağı bir çağın ütopyasını hayal etmektedirler (Marshall, 2003: 87).

Özetle anarşistler, herhangi bir bireyin ya da ayrıcalıklı bir grubun talimatlarına uygun yaşama iradesi gösterilmesini reddederler. Kurdukları komünal sistemlerde dahi küçük düzensiz grupların üzerinde liderlik arayışı ve tahakküm kurucu özelliklere haiz olmak istemezler (Marshall, 2003: 83). Bu tahakküm kurucu ve otoriter tandanslı bir anlayış yerine üretim ve tüketim organizasyonlarını aynı potada eriten ve adilane dağılımı gözeten kooperatifler şeklinde örgütlenmek istemektedirler. Kooperatifler yolu ile örgütlenme kolektif bilincin artmasını sağlayarak bireylere aktif statülü roller vermektedir. Yanı sıra bu sistem otoriterlerin gözünde bireyleri birer meta olmaktan kurtaracak yegane yol olarak işaret edilmektedir (Türk, 2013: 61-62). Bu sistemle varılmaya çalışılan bir diğer ve belki de en önemli amaç ise; Kapitalist sistemin kooperatifler aracılığı ile yok edilmesi üzerinedir. Anarşistler genel bağlamda Kapitalizmin devre dışı bırakılması ile oluşabilecek mali, iktisadi ve siyasi alanlardaki derin boşlukları küçük kuralsız komünal toplumlar aracılığı ile inşa etmeye çalışacak, otoritelerin yok sayıldığı her türlü liderlik arayışının ve sınıfsız toplumun hayalini gerçekleştirmiş olacaklardır (Cantzen, 2000:292).

2.4.7. Anarşizm ve Din

Anarşistler toplumdaki otoriter oluşumların tamamı gibi dine de karşı çıkmışlar ve dogmalardan oluşan bir bütünsellik içerisinde değerlendirmişlerdir. Anarşistlere göre dogmalardan ve doğaüstü öğretilerden oluşan tüm anlayışlar ve multidisipliner yaklaşımlar insanların tabiatının inkârını da muhteviyatında barındırmaktadır. İnsanın tabiatının inkarını barındıran hiçbir yaklaşımda anarşistlerce kabul görmemektedir (Cevizci, 2003: 277). Tüm dinlerde en kutsal, en yüce kabul edilen Tanrı'nın mutlak otoritesi anarşizm doktrinleri ile başlı başına çelişmektedir. Anarşistler sorgulanamaz ve mutlak otoriteyi içinde barındıran tüm anlayışlara karşıdır (Heywood, 2011:206). Bakunin ise anarşizm perspektifinden dini olguları şöyle tanımlar: *“Tanrıları, yarı tanrıları, peygamberleri, Mesihleri ve azizleri ile tüm dinleri yaratan, henüz tam olarak gelişmemiş ve yeteneklerine tam olarak sahip olamamış insanın saf hayal gücüdür.”* (Bakunin, 2000: 26). Yine Bakunin'e göre düşünsel anlamda Tanrı'nın varlığına inanmak insanın sağlıklı bir ruh halinde olmadığını göstergesiydi (Benlisoy, 2010: 405). Elbette bu düşünce yalnızca dini bir argümanı temsil etmemekle birlikte bariz siyasi bir gayesi ve hedefi de vardı (Crowder, 1999: 115). Din olgusu ona göre insan tabiatının inkarının en sistemli köle-efendi ilişkisine dönüşmüş halidir.

Bakunin'in din eleştirisi kuramsal çerçevenin çok uzağındadır ve deizmi çok açık bir şekilde yok sayma girişimidir (Benlisoy, 2010: 405). Bu bakış açısını destekler nitelikte yine Bakunin: (Atkinson, 2013: 185) Tıpkı tüm otoriteler gibi Tanrılarında varlığından duyduğu rahatsızlığı dile getirir ve ortadan kaldırılmalarının gerekliliğini savunur. Bu itibarla anarşizm ideolojisi ile din ilişkisi tarif edilirken atlanılmaması gereken en temel hususlardan biri de anarşizmin insanların manevi inanışlarını aşağılamak, hor görmek veya tepeden bakmak gibi salt bir tutum içinde olmadığı gerçeğidir. Anarşizm din nosyonunun uydurma bilgilerle, manevi korkularla, hurafe yaklaşımlarla inançlı bireylerin beyinlerinin yıkanmasına olan karşıtlığı ve tüm tahakkümlere karşı olduğu gibi ve yine bireylerin üzerinde manevi olarak oluşturulan dini otoritenin karşısındadır. Anarşizm bireylerin, ruhani inançlarını da bireysel özgürlükler kapsamında değerlendirir ve inanç hürriyetlerini de son derece saygılıdır diyebiliriz (Zileli, 2012: 328). Zaten bireylerin inanç hürriyetlerinin tam anlamı ile vuku bulabilmesi için, dini öğretilerin bireylerin beyninde yarattığı mutlak monarşinin yok edilmesi ile mümkün kılınacaktır (Benlisoy, 2010: 405).

Anarşist kuramcılar arasında en popüler isimlerde birisi olan Lev Tolstoy, dinin temeline anarşizm fikrini koyar. Bu yorumu itibari ile de anarşist kuramcılar içerisinde kendisini bambaşka bir yerde konumlandırır. Tolstoy'un bu bağlamda öne sürdüğü en çarpıcı açıklama, 'Hıristiyan Anarşizmi' kavramıdır. Bu kavrama binaen Tolstoy: *"İncil, kişinin bütün insanlarla barış içinde yaşamasını öğretiyordu. Buna göre insan kötülüğe direnmelidir. Hükümetler, yasalar, ordular, hayatı ve mülkiyeti korumak için gösterilen bütün çabalar ahlak dışıdır. Tanrının krallığı sizin içinizdedir ve size ancak aklın ilahi ışığı rehberlik edebilir. Bu nedenle hükümetler hem gereksiz hem zararlıdır"* (Marshall, 2003:133-134). Tolstoy burada da ifade ettiği gibi İncil'de yer alan kutsal buyruğu hayatının merkezine taşıyarak, hakiki bir Hıristiyan'ın otorite karşıtı bir tutum sergilemesi gerektiğini savunmaktadır. Kilise ve devlet bağlantısının İncil'deki buyrukla tamamen ters düştüğünü savunmuş bu gerekçe ile de Kilise Tolstoy'un aforoz edilmesinin gerekliliğine karar vermiştir. Tolstoy, Hıristiyan Anarşizmi savı ile her türlü tahakkümün karşısında olabileceği realist temalara dayanan Hıristiyanlık formu kavramı ile bir akım yaratmaya çalışmıştır (Benlisoy, 2010: 406). Yine ona göre, İncil'de yer alan kutsal buyrukların toplum içerisinde yer alan otoriterlerin ve ayrıcalıklı sınıfların kendi çıkarları doğrultusunda bir takım düzenlemelerine ve manipülatif bir biçimde dizaynlarına maruz bırakılmaktaydı

(Baradat, 2012:181). Tolstoy İncil’de yer alan buyrukların evrensel bir motivasyon ile tüm halkların kardeşliğine, barışına ve huzuruna hizmet edeceğini düşünür. Ancak bu buyruklar devletler eliyle değiştirilip dönüştürülerek, halkların kardeşliğinden ziyade onları kutuplaştırıcı, düşmanlıkları tetikleyici ve keskin sınırlar ile belirlenmiş statükoya dayanan ayrıcalıklı sınıfların yaratılmasına zemin hazırlamıştır (Cevizci, 2005: 101). Eski çağlardan günümüze dinler ve devlet yapıları arasında oldukça güçlü organik bir bağ olduğunu gözlemlemek güç olmayacaktır. Bundan yola çıkan anarşist cenah dogmaların ve insan beyninden felçler yaratan akımların en sıra dışı hali olarak dinleri tanımlar iken, bireysel özgürlüklerin ve tabii hakların kullanılmasının önündeki en sıra dışı ve katı yapının devlet olduğunu kanaatinde birleşmektedirler. Hakimiyeti elinde bulunduran bu iki başat gücün birbirlerinin adeta tamamlayıcısı konumunda olduklarını düşünmektedirler. Anarşistlerin devlet ile arasına mesafe koymayı başarmış dinler ile çok ciddi problemleri olmadığını görüşü yaygındır. Bunun en net örneği olarak tabiat yasalarına hoşgörü besleyen ve bu minvalde öğretileri bulunan Taoizm ve Budizm’i göstermek mümkündür. Özetle, anarşizm hareketi egemen ve ayrıcalıklı sınıfların devlet eliyle ve dini yasaları kullanarak insan özgürlüğüne müdahale etmesine keskin bir şekilde karşı çıkmaktadır ve bir otoriteye boyun eğmeksizin bireylerin kişisel ruhani yolculuklarına ve ibadet hürriyetlerine saygı duymaktadır (Heywood, 2011: 206).

2.4.8. Anarşizm ve Toplum

Anarşistlerin toplum tanımında bireylerin yaşamlarını idame ettirebilmek adına kolektif bir bilinçle meydana getirdikleri örgütlü yapılardır şeklinde bir tanım yer almaktadır. Bu örgütlü yapıların ihtiyaçlar dışında kazanımını sağlamak istedikleri en temel konu ise bireysel özgürlüklerdir (Cantzen, 2000: 98). Anarşistlerde ideal toplumun yapı taşı, bireylere olan sarsılmaz güven iklimi oluşturmaktadır. Çünkü insan tabiatının doğal bir refleksi olarak bireyler güven, refah ve huzur ortamının varlığından memnuniyet duyacaklardır. Zaten bu duruma olan tereddütsüz ve sorgulanamaz ön kabulün neticesi olarak ekolojik toplum anlayışı doğmuştur (Woodcock, 1996: 27). Todd May bu konu hakkında; ‘anarşizmin felsefi altyapısında, insanların yaratılışları itibariyle iyi olduklarına, buradan hareketle toplumsal normların da etkisi ile birlikte yaşama arzusunun insan doğasına zaten doğuştan kodlanmış olması gerekçesi ile bireyler niteliksel anlamda da iyi huyludur ve toplum içinde bu

iyi niyetlerle yaşamlarına devam etmektedirler ön kabulüne ulaşmaktadır' (May, 2000: 80). Anarşistlerin toplum anlayışında, bireysel sorumluluklar verilmiş, egemen bir güce hizmet edilmeyen, tahakkümün baskı ve müdahalesine maruz bırakılmamış doğal uyumun işletildiği toplum düzeni yatar. Doğal uyumun işletilmeye devam edildiği bu toplum düzeninde Hobbes, bireylerin birbirine savaş açtığı sürekli olarak çatışmaların gözlendiği bir kötülük olarak değil de barışçıl ve üretken refah düzeni iyi noktada olan bir toplum olarak düşünülmektedir (Marshall, 2003: 15). Toplumsal çatışmaların ya da toplum içerisinde yer alan bireylerin bireysel çatışmalarında ki temel sebebin siyasal yönetimler olduklarını düşünmektedirler (Heywood, 2013: 92). Bu düşünce akla ilk olarak "toplumu yöneten siyasal yönetimlerin olmaması durumunda yerine ikame edilebilecek sistem önerisi" sorusunu getirmektedir. Buna net bir yanıtı bulunmayan toplumcu anarşistlerin ve bireyci anarşistlerin siyasal bir yönetim olmaması durumunda oluşabilecek yeni düzende de birbirlerinden farklı çözüm önerileri sunmaya çalıştıkları söylenebilir. Bu iki grubun ortak payda da birleştikleri nokta ise siyasal bir yönetimin olmaması, tamamen kurlsız ve özgür gruplardan meydana gelmeleridir (Çağla, 2010: 241).

Toplumcu anarşistler özgür bireyler ve refah bir toplum adına asgari seviyedeki müttefiklikler dışında uzlaşa ve işbirliği kültürüne oldukça uzaktırlar. Bireyci anarşistler ise bütünsellik içeren tüm yaklaşımların zaman içerisinde despot bir diktatörlüğü de beraberinde getirebileceğinden ciddi endişe duymaktadırlar. Toplumcu anarşistlerin ciddi endişeleri arasında ise bireysel anarşistlerin toplumdaki rekabet hırsını harekete geçirerek bireysel ve toplumsal yardımlaşma ritüeline zarar verebilecekleri konusu vardır (Marshall, 2003: 29). Marshall anarşizm ideolojisinin toplumcu anarşistlerin tekelinde doğduğunu ve onların gayretleri ile bugünkü durumuna ulaştığını söyler ve bireyci anarşistlerin küçük bir azınlığı oluşturduklarını iddia eder (Tok ve Koçal, 2013: 412). Striner ise Marshall ile taban tabana zıt bir ifade ile toplumcu anarşistlerden ziyade bireyci anarşistlerin önemine ve ana akımı onların oluşturduğuna dikkat çeker. Toplamların bireyler üzerinden yaşam şansı bulduklarına değinirken, birlik ve bütünlük içerisinde yaşama motivasyonu kazanmaları yönünde tavsiyelerde bulunur. Toplamlardaki dönüşümün ana dinamosunu bireylerin oluşturduğu ifade etmektedir (Arvon, 1991: 38).

Ayrıca anarşist topluluklarda, bireylerin hür iradeleri ile birlikte yaşama arzularına binaen oluşturdukları toplamlar ve devlet kavramı arasında oldukça keskin

bir ayrım vardır. Toplumların devletler ile dönüştürülmesine doğuşundan (Paris Komünü) günümüze kadar olan süreçler itibariyle asla onay vermeyen anarşizm ideolojisi parçalardan bütüne yani bireylerden toplumlara anlayışına salık vermektedir. Bu bağlamda toplumların dönüşümlerinin gerçekleşmeleri esnasında birtakım stratejilerin doğuşundan bahsetmek mümkündür. Örneğin, “*direnme yöntemleri, protesto eylemleri, doğrudan veya dolaylı eylemler*” toplumların dönüşümleri esnasında kazanılmış anarşist tabanlı stratejiler arasında gösterilmektedir (Cantzen, 2000: 98-297).

2.4.9. Anarşizm ve Adalet

Anarşizmin önde gelen kuramcılarından Godwin anarşizm ve adalet ilişkisini şu şekilde tanımlamaktadır: “*İnsanların müreffeh ve mutlu yaşamlarının temelinde adalet olgusu yatmaktadır. Adalet olgusunun tesis edilmesinde, toplumdaki en müşkül durumda olan bireyler baz alınarak ve bu bireylerin toplumsal ihtiyaçlar piramidindeki konumu dikkate alınarak birtakım çalışmalar yapılmasını uygun olacağı değerlendirilmelidir. Bu çalışmalar yapılırken ise elimizde bulunan tüm fiziki materyallerin insanlığın ortak malı olduğu ve bu konuya evrensel bir bakış açısı ile yaklaşmamızın daha adilane neticeler vereceğini düşünür*” (Ward, 2008: 56). Godwin’in bu sözünde temele aldığı ana mentalitenin; adalet kavramını, yararlılık sağlamak ile aynı düzlemde değerlendirmesidir. Fakat yine Godwin ifadelerinin daha anlaşılır olması adına söylediklerine şunları da ekler, ‘Toplumun bütününe hitap eden bir adalet anlayışının değil de, daha çok birey bazlı bir adalet anlayışının benimsenmesi ve toplumda yaygınlaştırılması eşitsizliğe neden olmaktadır. Tam bu noktada adaletin yegane koruyucusu hakkını kendinde gören devlete ciddi sorumluluklar düşmektedir. Sorunun ana çözüm merkezi olarak devletin görüldüğü noktada ise sorunun asla çözülemeyeceği paradoksu ile karşı karşıya kalınılmaktadır’ (May, 2000:126). Çünkü zaten devlet, anarşist kuramcılara göre; bazı ayrıcalıklı sınıfları ve bazı ayrıcalıklı bireyleri çıkarlarına uygun şekilde destekleyerek yeterince ayrımcılığa ve eşitsizliğe neden olmaktadır. Bu duruma muhalifliğini Kropotkin ise ‘adalet toplumdaki her birey için eşit olmalıdır. Devletler ise benimsedikleri anlayış gereği, toplumsal eşitliğe inanırlar ama bazı bireylerin daha eşit olması koşulu ile! Bu yapay eşitlik anlayışı ise bireylerin ideasında yer alan müreffeh, özgür ve mutlu toplumların önündeki en ciddi problemler arasındadır’ şeklinde ifade etmiştir (May,

2000:126). Yine Kropotkin adalet kavramı ile ilgili olarak: Toplumun her kesiminin terazinin iki kefesinin dengeli olması teorisine göre muamele görmesinin bir zaruriyet olduğunu savunan Kropotkin, toplumlarda adaletsiz yönetimlerin insan onurunda yarattığı depremlere değinmektedir. Adilane yönetim anlayışının toplumun tüm katmanlarında karşılık görmesi neticesinde toplumlarda huzur ve refahın artmasının mümkün olabileceği şeklinde ki görüşlerini ifade etmektedir (Kropotkin, 1999: 25).

Anarşistlerdeki adalet anlayışı toplumdaki tüm bireylerin mali ve iktisadi anlamdaki eşitliğinden ibaret değildir. Bu durum yalnızca bir önkoşul olarak ifade edilebilir. Anarşistlere göre bir toplumdaki adalet anlayışının tesisi sosyal, ekonomik, kültürel, iktisadi, eğitim ve entelektüel eşitliğin sağlanması ile mümkün kılınabilir. Rocker bu düşüncelere referans oluşturması adına şunları söylemektedir: “ *Tek başına ekonomik eşitlik kurtuluş değildir. Marksizm ve diğer tüm otorite yanlısı Sosyalizm ekollerinin anlamadığı da budur. Hapishanede, manastırda veya kışlada bile, içerideki herkes aynı ikametgâha, aynı yiyeceğe, aynı üniformaya ve aynı görevlere sahip olduğundan kişi oldukça yüksek derecede bir ekonomik eşitlik bulur. Peru’daki antik İnka devleti ve Paraguay’daki Cizvit devleti her sakinine eşit ekonomik standart getirmişti, ama buna rağmen buralarda en rezilinden despotizm hüküm sürüyordu ve insan, yalnızca kendi hayatı üzerinde kendisinin en ufak bir etkisi olmayan, yüksek bir iradenin otomasyonu haline getirilmişti*” (Rocker, 2000: 27).

Özetle anarşistlerin başat sloganlarından olan ‘toplumdaki bir birey dahi özgür değil ise tamamımız köle ve esiriz’ anlayışından yola çıkarak bireysel adalet sağlanmadan toplumsal adaletin ve eşitliğin sağlanamayacağını ifade edebiliriz.

2.4.10. Anarşizm ve Birey

Anarşizm ve birey ilişkisini ele alırken, bireylerin üzerinde bir tahakküm yahut istemedikleri bir baskıya maruz bırakıldıklarında bu durumlardan hoşnut olmayacakları gerçeğini göz önünde bulundurarak çıkarımlarda bulunmak gerekmektedir. Bireyler üzerinde tahakküm kurulduğunda bireylerin doğal reflekslerine maruz kalınabileceği oldukça açık bir gerçeklik olmakla birlikte, tahakkümü kuranın şiddetle karşılık vereceği hususu da diğer bir gerçekliktir. Otoriteyi elinde bulduran kudretin ona itaat edilmesi için kullandığı gücünde yasal bir zemine oturtması da ayrı bir tehlikenin habercisidir diyebiliriz (Kaufmann, 2003: 41).

Anarşist düşünürlerden Stirner, anarşizmde bireylerin kendileri her türlü kurumun, inanın, hareketin, felsefenin, otoritenin üzerinde gördüğünü söylemektedir. Stirner, bu durumu kavramsal olarak “bencilik” olarak ifade etmektedir. Yine anarşistlerin içinde bulunan ama yalnızca bir azınlığı oluşturan, kendilerini her türlü gücün üstünde konumlandıranlara “küçük burjuvalar” olarak nitelendirmektedir. Anarşizm ideolojisinin ana iskeletini “bireycilik” kavramı oluşturmaktadır. Birey bazlı bir felsefe olarak doğan bu ideolojinin ana hedefleri arasında “bencilik” tutumu yoktur ve Stirner’ın ana eleştirisi ‘bencil bireyci anarşistler’ üzerinedir (Cantzen, 2000:178-179).

2.5. Anarşizmin Türleri

2.5.1. Bireyci Anarşizm

Bireyci anarşizm anlayışı, anarşizm felsefesinin ve ideolojik varlığının temel yapı taşı bireylerin oluşturduğunu savunan bir yaklaşımdır. Kolektivizme dair her ne var ise bütünüyle reddedilir. Bireyselliği hedef alan bu yaklaşım, birey egemenliğini merkeze almaktadır (Düz, 2012: 99). Anarşistlerin içinde sayıları az olmakla birlikte, liberalizme yakın bireylerin varlığından söz edebiliriz. Söz konusu liberallere yakın bireylerin anarşizme kısmi bir müdahalesi olarak ‘bireyci anarşizm’ yaklaşımından bahsedebiliriz. Sorunlar karşısında toplumsal değil de daha birey merkezli çözüm arayışları bile hedeflerine ulaşmak üzere olduklarının açık bir tezahürü niteliğindedir. Bu durumun yalnızca kısmi müdahale olarak kalmasındaki temel sebep ise devlet kavramı özelinde liberaller ile anarşistlerin asla aynı paralellikte bir görüş beyan edemeyeceklerinden kaynaklanır. Liberallere göre devlet aldığı tedbirlerle ve otoritesine dayanan mutlak gücünü bireylerin mutluluğu, refahı ve huzuru için kullanmaya çalışmaktadır. Anarşistlere göre ise bireylerin huzurunun, refahının ve mutluluğunun önündeki en büyük engel ve kötülük devlettir ve devlet otoritesini çok keskin ifadelerle reddederler (Meriç, 2015: 171). Bireyci anarşizm ekolü, anarşist düşünce formunda asla kabul görmeyecek birey egemen anlayışı ile bir noktada mülkiyet kavramını da meşru görmektedir. Bireylerin kendilerine has olan mülklerinin, bedenlerinin ve sahip olabilecekleri tüm kazanımların bireye özel kazanımlar olduğunu savunarak ihlal edilemez bir niteliğe sahip olduğunu düşünmektedirler. Bu özel kazanımların maruz kalabileceği her müdahaleyi ise hak

ihlali olarak görmektedirler (Marshall, 2003: 34). Tüm bunlar nedeni ile bu ekol, anarşist karakterden ziyade liberal karakterlidir diyebiliriz. Sebebi ise klasik liberalizmde dışardan maruz kalınan her müdahale negatif özgürlüğe işaret etmektedir. Negatif özgürlüğe göre ise bireysel sınırlandırılmalara dayanan her durum bedbahttır. Fakat bireyci anarşizmin bireye yüklediği anlam ile liberallerin bireye yüklediği anlam arasında oldukça önemli bir fark vardır. Liberallerde bireysel özgürlüklerin yanında olmakla birlikte devletin, organları ile bunu sağlayabilecek donanımına muktedir olduğuna kanaat getirmektedirler. Onlara göre adaletin sağlıklı bir şekilde tecelli etmesi de kamu düzenin sağlanması da huzur ve refahta yalnızca devletin varlığı ile mümkün kılınabilir. Bireyci anarşistler de bireysel özgürlüklerin yanındadırlar. Bireysel özgürlüklerin devlet otoritesinin olmadığı ortamlarda kendine yaşam şansı bulabileceklerini savunurken, devlet yoksa insan doğası ile baş başa kalacaktır ve insanın doğası müdahaleye maruz bırakılmadığında bireylerin iyi taraflarının her daim baskın olacağına ve bireysel özgürlüklerin tam anlamı ile hayata geçirilebileceğini savunmaktadırlar (Heywood, 2011: 211).

Bireyci anarşizm ekolünü savunan kuramcılar arasında, Tucker, Godwin ve Stirner'ı gösterebiliriz. Benjamin Tucker anarşizm ideolojisinin alt başlıklarından olan bireyciliği savunur ve her türlü itaatin karşısında olduğunu belirtirken, şiddetten uzak durmayı tercih etmiş ve tüm ekonomik komünizm söylemlerini reddetme yoluna gitmiştir. Ayrıca emeğin, malların ve iş gücünün bireylere eşit paylaşılmasının gerekliliğini ve zaruriyetini savunmaktadır (The Encyclopedia of Philosophy 1967:113). Godwin ise anarşist ideolojinin bireyciliği hakkında şunları söylemektedir: İnsanların kendilerini gerçekleştirebilme yolculuklarının miladı bireyselliklerini gerçekleştirebilme yolculukları ile oldukça paralellik göstermektedir. Özgürleşen ve kendisini dikkate almaya başlayan bireyler bu paralelliği çok daha net idrak edebileceklerdir (Godwin 1946:496). Godwin bireylerin devletlere ihtiyaçlarının olmadığını, bireyselliği hedef alan politik bir reform neticesinde elde edilebilecek ahlaki kazanımlar ile toplumda kalifiye iş gücü sayısının artabileceğine ve birey merkezli reformların toplumlarda bu şekilde hayata geçirilebileceğini düşünmektedir (Claeys, 1983:565). Yine Godwin, ahlaki parametreleri ön plana almakla birlikte bireyselliğin otonom yapısı üzerinde kurulabilecek herhangi bir baskının veya buyruğun insanlarda ahlaki deformasyon yarattığına ve mevcudiyetlerinde barındırdıkları kabiliyetlerinin yok edildiğine dikkat çekmektedir (Godwin 1946:434).

Max Stirner ise bireyci kuramcılar arasında egoizme en sıkı sıkıya bağlı olanıdır (Erkızan 2002: 56). Stirner, devlet kavramını yok saydığı gibi toplum kavramını da yok saymış yalnızca bireyleri ve egolarını dikkate değer ve anlamlı bulmuştur (The Encyclopedia of Philosophy 1967:113). Stirner konu ile ilgili görüşünü şu sözleri ile temellendirmiştir: Doğadaki tüm yasaların varlığını reddetmek, bireyciliğin ve egonun önünün açılmasını sağlayacak temel düsturdur. Tüm yasalar, kanunlar, kaideler insanları tek tipleştirirken, bireysel cevherlerinin sönmesine ve ışıklarının yok olmasına neden olmaktadır. Tek tipleşmenin reddi ve bireysel egonun keşfiyle yalnızca insan kendini bulabilir (Hasanof, 2002: 63). Onu tüm inanışlara, tüm anlayışlara, felsefelere, öğretilere topyekün savaş açmaya iten ana nedenin; maksimum düzeyde olan egosu ile ben merkezli düşünce yapısının, konular veya durumlar karşısında sağlıklı düşünebilme ve karar alabilme yetisine verdiği tahribattan kaynaklandığı yönündeki ortak kanılardır (Hasanov 2001:7). Yine o, ortak mülkiyete olan düşmanlığına da sık sık vurgu yapar. Yeryüzünde herhangi bir şeye ortaklaşmak suretiyle sahip olunması, o anda mülkiyet kavramının yok olması anlamına gelmektedir. Mülkiyet kavramının niteliğinin bireyselliği esas almasından kaynaklandığını düşünen Stirner bu konu hakkında da: Herhangi bir güç vesilesi ile elinden alınma ihtimali bulunan Mülkiyetin yapaylığı sembolize ettiğine değinirken, somut bir gerçeklikle elinde bulundurabileceğin ve hiçbir gücün üzerinde takdir yetkisi bulunamayacağı Mülkiyet kavramının yalnızca gerçek olabileceği ifadesini aktarmaktadır (Hasanof, 2002: 76).

Özetle bireyci anarşizmde anarşizmin temel ilkelerinden olan otorite kanalı ile sınırlandırılma anlayışına olan sert muhalif tutumundan ötürü, liberalizmdeki bireycilik anlayışından keskin bir fark ile ayrılmakla birlikte uyuşan yönlerini de anarko-kapitalizm başlığı altında yumuşatılarak ifade edilmektedir (Heywood, 2012: 72).

2.5.2. Toplumcu Anarşizm

Toplumcu anarşizm, tümevarım ilkesini bir araç olarak kullanmakla birlikte bireyden topluma doğru bir yolculuğu esas alır. Daha net bir tanımla bireyci anarşizm ekolünün tam zıttı olduğunu söylemek mümkündür (Tok ve Koçal, 2013:412). Toplumcu anarşistlerin, bireyci anarşistlere getirdiği en büyük eleştiri, bireyselliğin insan doğası gereğince insandaki bencilliği ortaya çıkarabileceğine ve bu durumun

akabinde ise rekabet hırsının bireyler arasındaki sağlıklı iletişime ve ortak yaşama arzusuna oldukça ciddi tahribatlar verebileceği yönündedir (Marshall, 2003: 29).

Toplumcu anarşist ekolünde muhteviyatında barındırdığı düşünceler itibari ile sosyalist düşüncenin etkileri olduğunu söylemek mümkündür (Heywood, 2011:207). Anarşist camiada bu düşüncenin karşılık bulması adına, anarşistlerin II. Enternasyol katılımlarında kendilerini komünist olarak tanıtmaları gösterilebilir (Woodcock, 2009:270). Zaten toplumcu anarşistlerin sosyolojik, toplumsal ya da mali sorunlar noktasında buldukları çözüm noktalarının merkezinde komünal ögeler ön plana çıkmaktadır. (Düz, 2007:72,73). Kropotkin ise toplumcu anarşizmi “karşılıklı yardım” olarak tanımlar iken, bireylerin karşılıklı olarak yardımlaşmalarını ve manalı bir bütünsellik içerisinde toplumda sosyal yardımlaşmaya da öncelik verilmesinin gerekliliğini savunur (Heywood, 2013:199).

Kolektivist anarşistlerin, toplumlardaki bireylerin ortak mutabakatıyla harekete geçtiklerinde bir mutlak otoritenin rota oluşturmaya ihtiyacı olmadığını altını çizen Heywood, yine konu ile ilgili Bakunin’in değerlendirmesi olan, dayanışmanın daima öncelikli olduğu ve hatta özgürlüklerden bile öncelikli olduğu sözünü referans göstererek kolektivist anarşistlerin, otoritelerin yalnızca bireysel özgürlüklerin değil sosyal dayanışmanın ve toplumların huzur içinde ortak yaşam arzularının da önündeki en önemli bariyer olduklarının altını çizmektedirler (Heywood, 2011:207).

2.5.3. Karşılıklı İlkesine Dayanan Anarşizm (Mutualizm)

Kolektivist anarşizm ekolünün içerisinde kendine yer bulan bu akımın yaratıcısının Proudhon olduğunu söyleyebiliriz. Proudhon’un düşüncelerinde esinlenerek sevenleri tarafından oluşturulmuş bir düşünce akımıdır. Mutualistler, Felsefe Ansiklopedisinden direkt alıntıyla kendini şu şekilde tanımlamışlardır: “*Kendi aralarında emek çekleriyle mübadele etmeyi, bağımsız sözleşmeler yoluyla örgütlenmiş komünlerin oluşturduğu federatif bir toplumu savunanlar ve Uluslararası İşçi Birliği’nin (I. Enternasyonal) kuruluşunda önemli bir rolü olan bizler, değişimin devrim yoluyla değil evrimsel bir süreçte gerçekleştirilmesinden yanayız ve yine bu süreçte çatışmalar kadar sınıf uzlaşmalarının da rolünün önemini ortaya koymaktayız*” (Felsefe Ansiklopedisi 2003:371). İfade edilen düşüncelerden yaptığı çıkarımları derleyen Proudhon, toplumu oluşturan bireylerin, komünist sömürülerden

ve hakkaniyetsiz yönetim anlayışlarından uzak durarak da emek gücünün adilane bir çerçevede özgür bireyler tarafından değerlendirmeye alınarak toplumdaki sosyal dayanışmanın, adilane ve eşit bir yaşamın sürdürülebileceğinin Mutualizm modeli ile mümkün olabileceğini savunmuştur (Heywood 2006: 86). Mutualizm de temel gaye toplumu sistemli bir şekilde inşa etmek üzerine kuruludur. Mutualistler bu inşa sürecinde yöntem belirlerken şiddeti ve siyasi propagandayı bir araç olarak kullanmamaktadırlar. Hatta bazı Mutualistler grev kanalı ile hak iddia etme yoluna bile karşı çıkmaktadırlar. Toplum içerisinde çok daha barışçıl bir iklimin hakim olduğu reformist bir anlayışa sahiptirler. İktisadi ve kamusal alanda işçi sendikalarının varlığını olmazsa olmaz gören Mutualistler, büyük oranda birleşmiş ve kolektivist eylemselliğe hazır olan ve şiddeti bir araç olarak kullanabilecek tüm sendikal faaliyetlere karşıtlıklarını da açık bir dille belirtmektedirler. Hiyerarşik devlet örgütlenmeleri yerine lokal toplulukların bir araya gelmesi ile oluşturulabilecek federal örgütlenmelerin önemini vurgulamaktadırlar. Bu akım ve savundukları dinamikler bir dönem Fransa’da aydın bir zümre tarafından ciddi karşılık bulmuştur. Fakat bu akımın yanı sıra adeta o dönem içerisinde yükselen bir trend haline gelen ‘Kolektivist Anarşizm’ akımının yaygınlaşması ile Mutualizmin etkinliği azalmıştır (Çuhadar ve Çoşar: 2004:373).

Proudhon Mutualist görüşleri çerçevesinde komünistlere şöyle bir eleştiri getiriyordu: Komünizm, gerçekleşmesi küçük bir ihtimal olmakla birlikte eşitliği sağlayabilirdi, ancak bireysel egemenliği ve bağımsızlığı tamamen ortadan kaldırıyordu. Zaten bu durumu gören Komünistlerde en nihayetinde mülkiyet kavramının yerine ikame edebilmesi yahut alternatif oluşturabilmesi adına zilyetlik kavramını öne sürmüşlerdir (Göze, 2009: 329). İşte bu temel üzerine Proudhon, kolektivist örgütlenmelerin çıkış noktasında, mülkiyet merkezli bir anlayışın değil daha adilane, eşit ve bireysel özgürlüklerin maksimum seviyede olduğu bir paradigmanın olmasını arzu etmektedir. Yine buradan hareketle, mülkiyet ve otorite kavramları arasında oldukça güçlü bir pozitif kolerasyon bağı kurulabilmektedir. Proudhon: “*Mülkiyeti reddetmek, otoriteyi reddetmek*” sözü ile de adeta bu iki kavram arasındaki paralelliği açıklamaktadır (Marshall, 2003:345). Bir toplumda sömürü düzeni yok ise dolayısı ile insanların üzerinde baskı kuran onların özgürlüklerine ve bağımsız yaşama aruzlarında kasteden bir otoritenin de olmadığı söylenebilir (Cangızbay, 2002: 83).

Özetle Mutualistler, yapılanma metodu olarak federalizmi, araç olarak eylemsizliği ve şiddet karşıtlığını ve nihai gaye olarak son tahlilde anarşizmi savunan kolektivist bir akımdır (Marshall, 2003: 32).

2.5.4. Anarşist Kolektivizm

Kolektivist anarşizm: *“Bakunin tarafından ilk milletlerarası anarşist organizasyonlar olan Uluslararası Sosyal Demokrasi Birliği ve Uluslararası Kardeşlik Örgütünü kurduğu ve 1864’ten itibaren geliştirilmeye devam eden bir akımdır”* (The Encyclopedia of Philosophy 1967:113). Devrimci ruhlu bir anarşist ekol olarak da bilinmekle birlikte, I. Enternasyonale katılan Bakunin ve taraftarlarının kolektivist olduğu bilinmektedir. Walter ise kolektivistlerin modern anlamda bilinen ilk anarşistler olduğu iddiası içerisindedir (Walter, 2002: 58). Bakunin kolektivist anarşist düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: *“Rus sosyal devrimcileri olarak bizler, programının başlıca hedefi bir Pan-Alman devleti yaratmak olan Alman sosyal demokratlarının aksine, her şeyden önce kendi devletimizi tamamiyle yıkmaya çalışıyoruz. Çünkü biz bir devletin, her ne şekilde olursa olsun dayandığı ilkenin, halkı köleleştirip yoksulluğa mahkum etmek için baskı uygulamak olduğunu çok iyi biliyoruz.”* (Bakunin, 2000: 58). Bakunin’e göre, modern bir düzlemde ortaya çıkmış devletler militarist bir yapıya sahiptir. Militarizmin doğasında da saldırganlık vardır. Dolayısı ile bu ofansif tutum beraberinde, devletlerin kendi çıkarlarını korumak adına bireyler ya da toplumlar fark etmeksizin daima güç kullanabileceği anlamına gelmektedir (Bakunin, 2000: 63). Yine Bakunin ile Marx arasında gerçekleşen çetin tartışmaların birinde Bakunin, devletlerin her ne surette olursa olsun yıkılmalarından taraf olduğunu, bu gayeye erişmek amacı ile de aşırı şiddet eylemlerine başvurulmasının legal bir tutum olduğunu savunmuştur. Toplumun temel inşası noktasında da, özgür bireylerden oluşturulmuş birliklerin veya işçi sendikaları ya da federasyonların önemini altını çizmiştir (Marshall 1999:23).

Bakunin’in en ateşli savunuculuğunu üstlendiği anarşist kolektivizmi, diğer anarşist ekollerden ayıran en bariz fark yöntem farkıdır. Anarşist kolektivistler, toplumun yeniden inşası ve otoritenin yıkımında sert şiddet eylemlerini yöntemsel olarak kullanmayı meşru görmektedirler (Cevizci, 1999: 53). Bakunin’in söylediği ve taraftarlarının da anarşist kolektivist anlayışının temel dayanak noktasını oluşturduğunu ifade ettikleri sözü şu şekildedir: Devletin varlığı bile kaçınılmaz bir

şekilde köleliğe kucak açacağı için ve devletin bireysel özgürlüklere hiçbir koşulda saygı duymayacağına da olan güçlü inancı sebebiyle Bakunin, devleti düşman olarak tanımlamaktadır. Aslında bu sözü ile de otoriteye neden düşmanlık beslediklerini ve neden yönetsel olarak şiddete başvurduklarını net bir şekilde ifade etmişlerdir (Bakunin, 2000: 58).

Walter ise kolektivistleri, emek mücadelesi veren işçi sınıfı ile zengin hegemonyasına karşı mücadele içinde olan yoksulların kitleler halinde devrimci bir ruhla ama şiddeti aracı kabul ederek sınıfsız bir topluma ulaşmayı gaye edinmiş bir düşünce ekolü olarak tanımlar (Walter, 2002: 57). Kolektivist anarşizmin aynı zamanda bünyesinde, sınıfsal bir ayrıma tabi tutulduğundan hiç tereddüdü olmayan köylüler, işçiler, eylemciler ve yoksulları da barındırmaktadır. Hatta ve hatta bu ezilen kesimlerin içinde birçoklarının da sosyalistler olduğu gerçeğini yadsımamak gerekmektedir (Walter, 2002: 58). Bu konu hakkındaki başka bir görüş ise Komünistler ile Kolektivistler arasında keskin bir şekilde yol ayrımına neden olan en temel konunun işçi devrimlerinden hemen sonra gerçekleştiği üzerinedir. Paranın rolünün konumlandırılması üzerinden uzlaşma sağlanamadığı, komünistlerin doğrudan paranın kaldırılması üzerine görüş bildirdikleri belirtilirken, kolektivistlerin ise özel mülkiyetin tamamen kaldırılması yönünde görüş bildirdikleri ve anlaşmazlıkların ise işte tam bu noktada doğmaya başladığı ifade edilmektedir (Düz, 2007: 78).

2.5.5. Anarşist Komünizm

Anarşist komünizm, *liberter komünizm*, *anarko komünizm*, *komünist anarşizm* gibi değişik şekillerde ifade edilmektedir. Anarşizm akımları düşünüldüğünde Stirner bireyci anarşizm için ne anlam ifade ediyor ise Kropotkin’de anarşist komünistler için aynı anlamı ifade etmektedir. Bunun altında yatan temel sebep ise Stirner’ın bireyselliğe (bireyci anarşizm) dönük ifadeleri mevcut iken Kropotkin’in ise daha çok toplumculara (anarşist komünizm) yönelik ifadeleri mevcuttur (Marshall, 2003: 32). İnsanın doğası gereği tüm kazanımlarını topluma borçlu olduğunu ifade eden Kropotkin, yine insanın maksimum kapasitesini sergileyebileceği ve onu ortaya çıkarabilecek ana mekanizmanın toplum olduğunu ifade etmektedir. Ona göre anarşist komünizmin dayandığı temel felsefe, bireyler arasındaki sosyal dayanışma ve bu dayanışmadan doğan işbirliği ruhunun yarattığı ihtiyaçlar piramididir (Marshall, 2003: 32). Kropotkin’e göre: “*Toplumda iki temel akım vardır: Halk ve buyuranlar hareketi*

olarak görülür bunlar. Anarşizmle yaratıcı halk hareketlerinin özü her zaman bir ve aynı olmuştur. Anarşi, kökenini, ne herhangi bir bilimsel buluşa, ne de bir felsefi sisteme dayandırır.(...) Bize anarşizm asla üniversitelerden de gelmeyecektir. Genel olarak sosyalizm gibi ve bütün öteki toplumsal hareketler gibi anarşizm de halkın içinden doğmuştur; bu nedenle de hayatiyetini ve yaratıcı gücünü koruyabilmesi için halkçı özünü, niteliğini yitirmemesi gerekir.” (Kropotkin, 1999: 13-14). O, anarşizmi toplumların bir otoriteye ihtiyaç duymadan, müdahaleye uğratılmadan kendi yaşamlarını kendi belirledikleri normlar doğrultusunda ilerletmeleri gerektiğini düşünmektedir. Toplumların üretim, endüstri, tüketim, iktisadi kalkınma, ihtiyaç çeşitliliği gibi sınırsız talep ve ihtiyaçlarını hür iradeleri ile oluşturacakları uzlaşma kültürüne dayanan oluşumlar vasıtası ile yapılandırmalarının gerekliliğini savunmaktadır. Bu formlar ışığında oluşturulmuş devlet otoritesinin yerine ikame edebilecek bir yapının varlığı da toplumların huzur ve refahına hizmet edecek bir gelişme olarak öne çıkmaktadır (Britannica, 1953:873).

Kropotkin: “Biz toplumu, geçmiş barbarlık ve zulüm düzenlerinin bize mirası olan yasalarla ya da ister seçilerek ister zorla başa geçmiş egemenlerle yönetilen bir yapı olarak değil, tıpkı adetler, gelenek-görenekler gibi özgürce oluşmuş karşılıklı anlaşma, rıza ilişkilerine dayalı canlı bir organizma olarak görüyoruz. Ancak bu gelenek ve görenekler kendi ‘form’ları içinde donup kalmamalı, yasaların ya da kör inançların etkisiyle bir değişmezlik, sarsılmazlık zırhına bürünmemeli; tam tersine, kendilerini hayatın yeni isteklerine, bilimdeki ilerlemelere, toplumsal idealdeki gelişmeye uydurarak, daha akılcı, daha ulvi bir çizgi üzerinde sürekli değişmeli, dönüşmeli, gelişmelidir” (Kropotkin 1999:75-76). Bu sözleri ile anarşist-komünist bir perspektiften durum değerlendirmesi yapmıştır ve insanın doğası gereği toplumsal bir canlı olması hasebiyle kendisini en şekilde ifade edebileceği ve potansiyelini tam anlamı ile yansıtabileceği toplum biçiminin, komünist toplum olduğunu ifade etmektedir (Erkızan 2002: 56).

Zoraki çalıştırılma konusuna kapital ekonomik varyasyonlar nedeni ile Kropotkin sert bir dille karşı çıkar. Zoraki çalıştırma gerek devletin, gerek toplumsal baskılar neticesinde olsun, Kropotkin’e göre bu durum elzem bir durum ihtiva eder. Toplumlarda rejimin ne olduğu fark etmeksizin bireylerin çalışması zaruridir. Bireysel rızaların alınması esnasında kötü niyetli kimselerce bu durumun suistimali noktasında anarşizmin bu konuya bulabileceği çözüm önerileri Kropotkin’e sorulduğunda şu

şekilde yanıtlamaktadır: Bireyler kendileri ve toplum için faydalı şeyler üretme noktasında dahi gönülsüzler ise onların kararına saygı duyulmalı fakat topluluk dışına itilmelidirler. Herhangi bir kısıta maruz bırakılmamalarının gerekliliğini vurgularken, sistemsel bir dışlamanın kaçınılmaz olduğundan bahsetmektedir (Gönül, 2008: 33-34). İfadelerinden de anlaşılacağı üzere, anarşist komünistler, lokal komünal teşebbüslere ve bireylerin egemenlik haklarının, bağımsızlıklarının her türlü üretim aracı ve sermayenin üzerinde gördükleri net ifadelerle anlaşılmaktadır (Çuhadar ve Çoşar, 2004: 374).

2.5.6. Anarko Sendikalizm

Anarko-sendikalizm ya da “devletsiz komünizm” aslında ilk defa Godwin tarafından bir teori olarak biçimlendirilmiş Kropotkin ile Errico Malatesta (1853-1932) tarafından savunulmuştur. Para ya da emek çeki gibi her çeşit mübadele aracını reddederek “herkesten emeğine ve herkese ihtiyacına göre” ilkesini savunan anarko-sendikalistler, toplumsal bir devrim yanında evrimci süreçleri de desteklemiştir (Felsefe Ansiklopedisi 2003:371). Anarko sendikalizmin diğer bir adı ise “Devrimci sendikalizm”dir. Cantzen’e göre, Anarko sendikalistler, federatif yapıları benimsedikleri için Proudhon esintileri görülmekle birlikte, sendikal faaliyetler zaman zaman şiddete başvurduklarından ötürü doğrudan Proudhon’un perspektifinden değerlendirilememektedir (Cantzen, 1994:128). Fransa’da “kamuoyunun terörist eylemlere karşı tepkisini göz önüne alan anarşistler, kitle desteği sağlamak amacıyla sendikalara sızmış ve özellikle iş bulmak için kurulmuş olan “işgücü borsaları”nda etkinlik göstererek, 1892’de ulusal bir konfederasyon oluşturmuşlardır. Giderek Anarko-sendikalizm ya da Devrimci Sendikalizm denen bir akım doğmuştur. Sendikaların kapitalizmi ve devleti yok edecek militan örgütlere dönüştürülmesini savunan bu akım, kesintisiz çatışmaların doruğa çıkmasıyla gerçekleştirilecek bir genel grevle kapitalist sistemin ve devletin çökeceğini savunmaktadır” (AnaBritannica 1988: 45). “İtalyan anarşisti Malatesta’nın 1876’da, ‘eylem yoluyla propaganda’ kuramını ortaya atmasıyla anarşizm yeni bir yönelim kazanmıştır. Bu amaçla girişilen köylü ayaklanmalarının başarısızlığa uğraması üzerine anarşist eylemcilik, iktidarın güçsüzlüğünü göstermeye ve kitlelere güven duygusu aşılama yönelik bireysel terör biçimini almıştır” (AnaBritannica 1988: 45). Kaynaklarda da belirtildiği üzere anarşizm ideolojisi, sendikal faaliyetlerinde hız kazanması ile

terörizm ve şiddet eylemleriyle özdeşleştirilmiştir. Fakat burada bilinmesi gereken, anarko sendikalistler içerisinde şiddet eylemlerine başvuran kimselerin yalnızca küçük bir azınlıktan ibaret oldukları gerçeğidir. Bu küçük azınlığın şiddet eylemleri de “1890” yılında yaşanan kaotik döneme rastlamakta ve siyasal cinayetleri de muhteviyatında barındırmaktadır. Anarşist Kuramcılarının içerisinde şiddete en eğimli olan ve sendikalist eylemlere sonuna kadar destek veren isim Bakunin’dir. Onunda bu eylemsel ekolü benimsemesinin altında yatan temel dayanak noktası, yeniden inşa sürecinin mümkün kılınabilmesi için, eskinin tam anlamı ile yok edilmesinin gerekliliğine olan inancına dayanmaktadır (Marshall 2003: 14).

Sendikal faaliyetler ile örgütlenme sağlanabilir ise devlet otoritesinin, baskının ve kapitalizmin çökertilebileceğine olan güçlü inanış anarko sendikalistlerin düşünsel derinliğinin alt yapısını oluşturmaktadır (Marshall 2003: 33). Anarko sendikalizm hedeflerine tam anlamı ile ulaşamamış olsa da sendikal faaliyetlerin otoriteler üzerinde kurduğu baskı neticesinde işçilerin, özlük hakları, çalışma saatleri, sosyal hakları ve ödenen ücretler noktasında bir takım kazanımlar sağlanmasında yardımcı olmuştur. *“Anarko sendikalizm işçiler arasında 1902’de kurulan ‘Genel İş Konfederasyonu’ içerisinde I. Dünya Savaşı sonlarına kadar da etkinliğini devam ettirdi. 1922’de anarkosendikalizm Berlin’de kurduğu Enternasyonal kısa bir zamanda dilimi de olsa bir hayli geniş kitleye ulaşmayı başardı. Anarşizm düşüncesiyle sendikal faaliyetleri bağdaştırma çabası özellikle İspanya’da başarılı sonuçlar verdi. Anarkosendikalizm yoğun sanayi merkezlerindeki işçilerin yanında, köylüler arasında da önemli bir destek bulabilmiş bir harekettir.”* (AnaBritannica 1987: 45).

Toplumcu anarşistler her ne kadar birkaç ana başlık altında değerlendirilebilir gibi görünüyor olsalar da stratejik yolculukları esnasında ciddi yol ayrılıkları yaşamaktadırlar. Anarko sendikalizmde de eylemselliği ve sendikal faaliyetleri diğer ekollerden farklı olarak hayata geçirmektedirler. Yanı sıra toplumda mülkiyetin eşit şekilde pay edilmesi noktasında da komünist jargonu kabul etmektedirler (Marshall, 2003: 35).

2.5.7. Pasif Anarşizm

“Anarşizm düşüncesi içerisinde şiddeti bir mücadele biçimi olarak onaylamayan bir takım düşünürlerin sistemleştirdiği anarşizm türüdür. Pasif anarşizmde Leo Tolstoy devlet ve mülkiyeti reddeden, aynı zamanda bu reddedişi son derece barışçıl bir karakter ile ortaya koyan önemli bir düşünürdür. Kropotkin’in aşırı merkezîyetçiliğin karşısında olan ademi merkezîyet ilkesine ilişkin görüşleri pasifist anarşizm diye adlandırılan düşünürler de etkili olmuştur. Mahatma Ghandi’nin kurallara ve baskıya karşı barışçı bir çizgide direniş göstermeyi öğütleyen öğretileri ve özel köy komünlerine dayalı ademi merkezîyetçi bir yapı öneren bir toplum oluşturma tasarımı da aynı şekilde pasifist anarşizmin örneklerindedir. Barışçı anarşistler olarak adlandırılan bu grupların taktikleri otoriteye karşı şiddet içermeyen eylemler, pasif direniş ve sivil itaatsizliktir. Grev, boykot, gösteri ve işgal gibi faaliyetler hareketin eylemsel yönünü oluşturmaktadır” (AnaBritannica 1987: 45). Pasif Anarşizm, toplumdaki bireylerin hak iddia edemeyecekleri yönetim koşullarında, bir takım haksızlıklara uğramaları durumunda başvurdukları yönelimler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Altunel, 2011: 443). Bireyler yasal prosedürlerin tamamını haksızlıkların çözümü için devreye soktuklarında bir sonuç elde edememişlerse, şiddete meyletmeden yapacakları tüm organizasyonlar ve etkinlikler “direnme hakları” kapsamında değerlendirilmektedir (Anbarlı, 2001: 319). Direnme hakkı, pasif anarşizmin izah edilmesinde en önemli kavramlardan biridir. Freeman direnmeyi şöyle tanımlamaktadır: Karşı taraftan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı saldırıyı kırarak ölçüde muhalefet etme hakkının elinde bulundurulmasıdır (Freeman, 1999: 109). Haksızlıklar karşısında direnç gösterilmesi hususu ilk defa “4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi” ile kabul edilmiştir. Direniş göstermenin kapsamlı tanımları, Paris Komünü hadisesinde görülmektedir. Pasif direnme ve aktif direnmeyi birbirinden ayıran en önemli nokta; pasif direnme bir eylemsellik ya da şiddet unsurlarını içinde barındırmaz iken, aktif direnme şiddet hareketlerini ve eylemselliği içinde barındırmakla birlikte merkezine de almaktadır (Kapani, 1989: 314).

Tolstoy, kutsal kitabı olarak kabul ettiği İncil’in öğretilerinden yola çıkarak insanların birbirleri üzerinde olan tahakkümlerini sert bir şekilde eleştirir ve bu durumun varlığını reddeder. İncil’de geçen sevgi, saygı ve barış gibi evrensel

ifadelerin toplumsal düzen ve rejimlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi adına fonksiyonel anlamda yeterli olabileceği kanısındadır. Devletin bütün aygıtlarının (polis, yasa, mülkiyet, ordu vs.) toplumsal düzenin önündeki en büyük bariyer olduğu iddiası içerisindedir. Tolstoy tüm şiddet eğilimlerinin karşısında olduğunu ifade ederken, toplumsal itaati yok etmenin en sağlıklı yolunun harcında ahlaklı bir duruş bulunan şiddet içermeyen bir devrimle mümkün olabileceğini düşünmektedir. Bu düşüncesi ile de pasif anarşizmi işaret ettiği söylenilebilir (Erkızan, 2002: 54). ‘*Bu akımın en tanınan kişisi Tolstoy olmasına rağmen benzer görüşler daha önce Thoreau tarafından Sivil İtaatsizlik Görevi Üzerine (1849) adlı çalışmada sistemli hale getirilmiştir. Bunların en önemli izleyicisi Gandhi’dir (1869- 1948). Gandhi ‘doğrunun yolundan ayrılmamak’ anlamına da gelen, şiddet içermeyen direniş yöntemi Satyagraha (Şiddete Başvurmaksızın Direnme)’yı geliştirmiş ve özyönetim, federatif örgütlenme, ahlâkî olanın siyasi olana üstünlüğü benzeri birçok temel anarşist görüşü savunmuştur. Bu akımın diğer önemli ismi de Hollandalı F. Domela Nieuwenhuis (1846-1919)’dur. Anarko pasifizm 20. yüzyılda bütün dünyada etkili olan anti-militarizm ve vicdani red hareketinin alt yapısını oluşturan en önemli akım olmuştur*’ (Felsefe Ansiklopedisi 2003:373). Anarşist hareketin alt başlıklarından birisi olan pasif anarşizm ekolünün de tarihsel anlamda baktığımızda ciddi küresel etkilere neden olduğu hadiseler vardır. Bunlardan birkaçını ifade edecek olur isek Hindistan’da vuku bulmuş Sarvadoya faaliyetleri, Birleşik Devletlerde yakın geçmişte gerçekleşmiş Katolik İşçilerin direnişine ve bu akımın bir nevi temsilcisi konumunda olan anarşist kuramcı Tolstoy’un Rusya’da gerçekleştirdiği faaliyetlere varan çeşitlilikte geniş yelpazeli olaylardan örnekler sıralamak mümkündür (Clark 1975:164-165).

Özet kısmında, Martin Luther King’in şiddet karşıtı bir yöntem olan pasif anarşizme verdiği değeri ve bu ekolün kucaklayıcılığı aynı zamanda da eşitsizlikler karşıtı tutumuna dikkat çektiği sözleri şu şekildedir: “*Sizlere sesleniyorum, dostlarım, bugünün ve yarının sorunlarına göğüs germek zorunda olsak da, bir rüyam var. Şunu kendinden menkul bir gerçek kabul ederiz ki tüm insanlar eşit yaratılmıştır. Bir rüyam var. Gün gelecek, dört çocuğum derilerinin rengi ile değil kişilikleriyle değerlendirildikleri bir ulusta yaşayacaklar. Bir rüyam var bugün! ... Bir rüyam var... Bir gün, tam burada, Alabama’da, küçük siyah oğlanlarla küçük siyah kızlar küçük*

beyaz oğlanlar ve küçük beyaz kızlarla el ele tutuşacaklar. Bir rüyam var!” (Baumann, 2006: 11).

2.5.8. Eko Anarşizm

Eko Anarşizm, anarşist hareketin günümüzde en yaygın şekilde kullandığı ekollerden biridir. “*Yeşil anarşizm*” olarak da bilinmektedir. Eko anarşizmin muhteviyatında doğa temaları ile harmanlanmış ekolojik tandanslı anarşist bir felsefe yer almaktadır. Bu felsefe üzerinde en fazla çalışma yürüten isim ise Murray Bookchin'dir (Düz, 2007:90). Eko anarşizm üzerine yaptığı çalışmaların genellikle diğer disiplinlerle de entegrasyonunu sağlayarak tutarlı ve makul argümanlar ürettiğini söyleyebilmek mümkündür (Uğur, 2009:128).

Eko Anarşizm ile ilgili değerlendirmelerinde Turşucu ise: “*Modern devletin dayattığı olgular olan hiyerarşi, merkezileşme, devlet ve refahın yoğunlaşması; çeşitliliği, bireylerin gelişimi ve onların toplumlarının oluşmasını doğal olarak engelleyici bir faktör olarak görülmüştür. Böylece toplumsal eko-sistemi ve onun parçası eko-sistem insan toplumlarını zayıflatacağı düşünülmüş ve iddia edilmiştir. Toplumsal ekolojiye göre, insanlığın günümüzde yüz yüze kaldığı ekolojik krizin kökenleri insanlar arasında tahakküm ilişkileri ile örtüşmektedir. Bu yaklaşımın uzantısı olarak doğaya tahakküm toplum içindeki tahakkümün bir ürünü olarak görülür, ama bu hükmetme kriz haline ancak kapitalizm altında mümkün olmaktadır. Toplumsal ekolojistler ekolojik sorunları, uygarlaşmanın sonucu değil, hiyerarşiye ve kapitalizme bağlar. İlkelci anarşistler, hiyerarşik olduğunu düşündükleri teknolojiye karşı çıkarlar ve insan toplumunun “avcı-toplayıcı” biçimine geri dönmenin taraftarlığını yaparlar. Anarşizmin en önemli fikir babalarından olan Peter Kropotkin; yüzyılın ikinci yarısında bilimsel ilkeler temelinde sistemli bir toplumsal felsefe halinde geliştirdiği anarşizmi ikna edici hale getirmeye çalışmıştır. Tolstoy şiddeti çağrıştıran bir terim olduğu için kendisine açıkça anarşist demediyse de devlet ve mülkiyete karşı İsa'nın öğretileri temelinde anarşist bir eleştiri getirmiştir. Böylece anarşist hareket içinde etkin bir barışçı geleneğin gelişimine yardımcı olmuştur. Yirminci yüzyılda; feminizmin önemli temsilcilerinden biri olan Emma Goldman anarşizmin içine önemli bir feminist boyut katarken, yakın dönemde Murray Bookchin anarşizm ile toplumsal ekoloji arasında çarpıcı bir bağlantı kurmuştur. Bu bakımdan yukarıda zikredilen fikir adamlarının etki ve katkılarıyla anarşizmin ekolojik bir boyut*

kazandığı söylenebilir.'' (Turşucu, 2008: 81-82). Burda da yine eko-anarşistler ile klasik anarşizm geleneğinin uzlaşamadığı temel bir nokta vardır. Eko anarşistler doğaya bir kutsallık atfederlerken ve hiyerarşik anlamda onu bir yerde konumlandırırken, klasik anarşistler her türlü tahakküme elverişli kutsala ve hiyerarşik yapılara karşı çıkmaktadırlar. Yine eko anarşistlerin temel doktrinlerini Pepper şu şekilde ifade etmektedir: Ekolojik boyutunun çok ötesinde ve genellikle toplumsal ve politik oluşumlar ile kent yaşamı üzerinden temellendirmeye çalıştıkları doktrinlerdir (Pepper, 1993:153). Temel doktrinlerine de bakıldığında eko anarşistlerin liberter bireyler temelinde birleşen, karşılıklı dayanışmaya ve birlikte yaşama arzusuna dayanan bir toplum formuyla çevreci ve ekolojik dengeyi de koruyup kollamayı kendilerine ilke edindiklerini söylemek mümkündür (Turan, 2002: 214).

Toplumsal Ekoloji, çevresel krizlerin temelinde bireylerin birbiri üzerinde kurmaya çalıştığı üstünlük veya çıkarları doğrultusunda baskı ya da şiddete maruz kalınması ile tahribata uğrayabilir. Tüm krizlerin ortaya çıkmasında otoritenin etkisi çok yüksektir ve Ekolojik denge de bu durumdan payını alanlar listesindedir. Bu çıkarımı Murray Bookchin'in şu ifadeleri özetlemektedir: Kapitalizmin insanlara dayattığı rekabetçi hırslar zaman içerisinde insanların birbirine hükmetmesi sloganının ötesine geçerek insanların doğaya da hükmetmesi gerektiğinin bilinçaltlarına kazınmasıyla başladı. Bu süreç insanlar arasındaki sert rekabetleri doğayada taşıyarak doğanın katledilmesine neden oldu. Sanayi devrimi ile kendisini sağlam bir şekilde göstermeye başlayan endüstrileşme ve doğayı katletme çılgınlığı zaman içerisinde doğanın da yağmalanmasına ve yok edilmesine varan vandallığa kadar ulaştı (Bookchin, 1996: 45)

Anarşizmin yalnızca otoritesizlik, devletsizlik, tahakkümsüzlük üzerine kurgulmuş sığ bir düşünce hareketi olmadığını savunan Bookchin: Süreç içerisinde rekabetçi hırslarla ve insana, doğaya karşı oluşturulmuş kapitalizme de muhalif olmasının yanı sıra muhafazakâr ve basit yaşam prensiplerine dayalı yanı sıra evrene saygılı savlar içeren anarşizmin, disiplinli, ilkeli ve doğaya saygılı bir ideoloji olduğundan bahsetmektedir (Bookchin, 1986:100). Anarşist toplum düzeni kendisinin uygulanma sahasını bulduğu takdirde, tıpkı ekosistemdeki düzen ve uyuma benzer bir şekilde bireysel ve toplumsal tahribatların sonu gelmiş olacak, bireyler ve toplumlar tahribata uğramamış bir ekosistem kadar mutlu olacaklardır (Bookchin, 1986:106).

2.5.9. Anarko Feminizm

Goldman, anarşizm hareketinin şiddetle ve eylemsellikle anılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirirken, Anarşizm akımının insanların özgürlüklerine ve dilediği gibi yaşama haklarına verdiği önemi vurgular. Anarşistler içerisinde küçük bir grubun şiddet hareketlerine meyilli olduklarını ancak bu meyile yön verenlerin devlet ve otoriter tüm yapıların tahrikel girişimleri olduğunu öne sürer (Goldman, 2006: 18). Goldman' a göre devlet, siyasi adaletsizlikler ve bireyler arasında adeta uçurum yaratan ekonomik adaletsizliklerle toplumun şiddete başvurmasının önünü açmakta ve toplum içerisindeki bireyleri huzur ve sükûnunu bozmaktadır. Devlet kendi otoritesini sarsmamak adına aygıtları ile kendisini korumak için toplumdaki bireylere şiddet uygulamakta ve tekelleşmenin yanı sıra özel mülkiyeti koruyucu stratejileri de devreye sokmaktadır (Goldman, 2006: 9). Goldman'a göre: Karanlıkların aydınlığa kavuşturulmasında da oldukça kıymetli bir yere sahip olan anarşizm hareketi, faydalı ve yapıcı niteliklere de haizdir (Goldman, 2006: 7). Devlet veya tahakkümü elinde bulunduran yapılar otoriteyi elinde bulundurmak adına toplumsal düzeni ve bireysel özgürlükleri hiçe sayarak illegal işlere kalkışabilmektedirler. Fakat anarşizm, toplumun ve bireysel özgürlüklerin hiçe sayılarak kendi otoritesini korumak adına yaptıkları (otoriteler, devlet) illegal işlerin karşısında direnen bir misyonu kendine ilke edinmektedir. Yine düzen çığırtkanlarının karşısında sergilediği tutumda edindiği bu misyon ile aynı paralelliktedir (Goldman, 2006: 7-8). Anarşizm, en temelde insan doğasını ve toplum birey ilişkilerini ele alan ve bunun önemini sık sık vurgulayan bir felsefeye sahiptir (Goldman, 2006: 130-131). İnsan tabiatının özgür bırakıldığında anlamlı bir bütünsellik sergileyeceğini düşünen Goldman ilave olarak şunları aktarmaktadır: İnsanların öz farkındalıklarının artmasıyla, içlerinde bulunan güzelliklere ve kabiliyetlerine ulaşacaklarını daha da önemlisi onurlu bir yaşam sürebilmelerinin en temel gerekleri arasında da özgürlüklerinin tesis edilmesinin önemine dikkat çekmektedir (Goldman, 2006: 75).

Anarşizm hareketine ciddi katkılar sunan Emma Goldman'ın, en değerli katkısının ise hiç şüphesiz “*anarko feminizm*” olduğunu söyleyebiliriz. Özgürlük kavramını genel tanımının dışına çıkartarak, *feminen* bir boyut kazandırdığı ve kadınlar özelinde ele alarak kapsamlı bir çalışma yaptığı ise başka bir hakikattir (Marshall, 2003: 566). Anarko feminizm için feminizmin anarşist düzlemde yeniden

yorumlanmasını ele alan bir düşünce ekolü diyebiliriz. Temel çıkış noktası itibari ile üzerinde özellikle durduğu kavram otorite karşıtlığından kaynaklanan özgürlük olsa da eril bir otoritenin reddine evrilmesi bir hayli hızlı olmuştur diyebiliriz. Feminist teori erkek egemenliğinin kadınlar üzerinde olan tahakkümünü esas almaktadır. Diğer bir deyişle kadın özgürlüklerinin ve kadın haklarının hiçbir otoritenin baskısı altında olmaması düşüncesi etrafında örgütlenilmektedir. Anarşizmde ise cinsiyet fark etmeksizin insan merkeze alınır ve insanın hiçbir otoritenin baskısı altında kalmaması üzerinden bir düşünce akımı temellendirilir. Yine feminizm ekolünde otorite kavramını karşılayan kelimeler; erilik, erkek egemenliği, aile, koca, evlilik, ataerkillik gibi daha çok kadınları ilgilendiren toplumun realitesi olan sosyolojik terimler iken; anarşizmde otorite kavramını karşılayan kelimeler; hegemonya, devlet, erk, iktidar, din gibi daha çok siyasi ağırlıklı terimlerdir. Bu perspektiften değerlendirilmeye alındığında Anarko feminizm ifade ettiği anlam otorite muhalifliği gerekçesi ile kadınlar üzerinde kurulan erkek egemen toplumun baskısının yanı sıra “*kadın erkek eşitsizliği (cinsiyet eşitsizliği)*” den kaynaklanan adaletsizliklerdir. Genel olarak tahakküm ve baskı denildiğinde akla ilk gelen kavramın devlet olduğunu belirten anarko feministler, kadının devlet tahakkümdeki yerini sorgularlar ve bu sorgulama neticesinde devlet dilinin eril bir olduğu sonucuna ulaşmaktadırlar (MacKinnon, 2003: 188). İşte bu sebeple feminizm adına bu durumu açıklayan Thornham: “*Kadınlarla erkekler arasındaki mevcut iktidar ilişkilerini değiştirmeyi*” amaçlamaktadır sözüyle aslında bir yönüyle bu ekolün gayesini de açıklamaktadır (Thornham, 2006: 31). Burdan hareketle feministlerle anarşistlerin, eşitlik, adalet, insan hakları ve özgürlük gibi kavramlar özelinde bir kesişim kümesi oluşturduklarını söyleyebiliriz. Bu kesişim kümesi ise anarko feminizme hem sosyal hem de siyasal bir teori niteliği kazandırmaktadır. Bu ekol ilk kez Birleşik Devletlerdeki feminen gruplar arasında ortaya çıkmış ve radikalist feminen grupların devamı gibi görülüp zaman içerisinde günümüzdeki şeklini almıştır. Tüm radikalist feminen gruplar düşünceleri yönü ile zaten anarşizm hareketi ile birebir örtüşmektedirler. Her ne kadar otoriteye yükledikleri anlam itibari ile anarşizm ile feminizm arasında farklılıklar bulunsa da genel itibari birbirlerini besleyen ve örtüşen iki ekol olduğunu söylemek mümkündür (Kamann, 1999: 100-101).

Kadınlar hakkında Goldman: “*İlk olarak kadının kendisini bir seksüel emtia olarak değil bir birey olarak görmesini ve ikinci olarak başka bir kişinin kendi vücudu*

üzerinde hak iddia etmesini reddederek, istemediği sürece çocuk doğurmama; Tanrı'ya, Devlet'e, topluma, kocasına, aileye vb. hizmetçi olmama yolunu seçerek hayatını daha basit fakat daha zengin ve derin yapmasını söylemektedir'' (Goldman, 1911:217). Kadınlara yalnızca politik ayrıcalıklar sağlandığında kadınların özgürleşmiş olmayacaklarını ifade eden Goldman, rızaları doğrultusunda olmayan tüm tahakkümleri redderek özgürleşmeye daha çok yaklaşacaklarını savunmaktadır (Goldman, 1911:217).

2.5.10 Queer Anarşizmi

''Queer kelimesi yanlış olarak eşcinsellikle bir tutulan bir kelimedir. Queer İngilizcede eşcinsel erkeklere söylenen ve küçültücü bir anlama sahip olan bir kelime olmanın yanında, esasen "tuhaf, garip" anlamına gelmektedir'' (Oxford Dictionaries, 2013). Stein ve Plummer ise Queer teorisi hakkında, ''Teorinin 1980'lerin sonunda ABD'nin Yale ve diğer Ivy League üniversitelerinde yapılan bir dizi konferans sırasında, tarih ve beşeri bilimlerin gay/lezbiyen konuları altında kamuoyuna sunulduğundan bahsetmektedirler'' (Stein ve Plummer, 1996:133). Song ise: ''Queer ifadesini doğal ve esas görünen normale direnme olarak ele alan Song, heteronormatifliğin herkesin heteroseksüel (erkek veya kadın, tek eşli) olduğu ve kabul edildiği bir normu tanımlamak için kullanıldığını belirtmekte ve queer teorisinin heteronormatifliğe direnme olduğunu söylemektedir'' (Song, 2012:3). Aynı zamanda Song Queer ekolünü: ''Homonormatifliğe de (heteronormatif ilişkilere benzeyen homoseksüel ilişkiler beklentisi) karşı olduğunu belirten Song, teoriyi kısaca herkesin tek eşli, cis-gendered (cinsel kimliğinin doğumda verilmiş cinse uyumlu olması) ve heteroseksüel ilişkide olması beklentisine karşı çıkma olarak tanımlamaktadır'' (Song, 2012:3).

Queer anarşistleri, cinsel kimliklere atfedilen anlamları bir çeşit hegomonya veya otorite olarak görmektedirler. Homoseksüellik, heteroseksüellik, biseksüellik gibi cinsel kimlik tanımlamalarının, psikolojik bir vaka olarak nitelendirilmelerine karşı çıkmaktadırlar. Bu nitelendirmelerde de devlet otoritesinin rolünün büyük olduğunu savunmaktadırlar. Devlet, aygıtları ile birlikte insanların özgür yaşamlarını nasıl baskı altına alıyor ise bireylerin cinsel kimliklerine atfettiği zoraki anlamlar ve sadece cinsel yönelimleri nedeni ile toplum içerisinde yapmaya çalıştığı kategorizasyon çalışmalarına devam ettiğini ifade etmektedirler (Heckert, 2013).

“Evlilik kurumuna karşı queer reddinin devlet asimilasyonu ve hiyerarşik ilişki formlarına karşı anarşist bir karşıtlık olabileceğini belirten Song, aile kurmanın alternatifi olarak başkasının çocuğuna bakan anarşistin bir queer ilişkisini canlandırması olarak ele alınabileceğini öne süren Song; Queer anarşist analizle sosyal form arasında bağlantı kurmanın bir yolunun mevcut devlete ve heteronormatif kavramsallaştırmalara karşı farklı cinsel alternatifleri uygulamak olduğunu ve bu konuda çoklu seks, poliamori ve queer heteroseksüel ilişkileri örnek verilebileceğini söylemektedir” (Song, 2012:6). Devlet otoritesine de cinsel yönelimler başlığı altında toplumdaki bireylerin cinsel kimlikleri nedeni ile sınıflandırılmalarına ve baskı altında tutulmalarına karşı olan Queer Anarşistleri, yöntemsel olarak da şiddet içermeyen eylemselliği araç olarak görmektedirler (Heckert, 2013).

2.6. Anarşizmin İdeolojiler Arasındaki Yeri

Bütün ideolojik disiplinlerde ve düşünce hareketlerinde olduğu gibi anarşizmde çeşitli değerlendirmelerin merkezinde kendine yer bulmuştur. Bu değerlendirmelerden hareketle birden fazla anarşizmin var olduğu gerçeği ile yüzleşmek mümkündür. Örnek verecek olur isek; bazı anarşistler devleti terör eylemleri ile ortadan kaldıracabileceklerini düşünür iken, kimi anarşistlerde böylesine şiddetli bir eylemselliğe gerek duymadan meşru bir örgütlenmeyi savunmakta, bir diğer anarşist akım ise şiddete ve eylemsellik karşıtı kati bir tutum sergilemektedir. Bu çok farklı düşünce kombinasyonlarına sahne olan ideolojide kuramcılarında birbirlerinden çok farklı görüşlere sahip oldukları gerçeği aşıkardır (Türk, 2003:132).

Tüm ideolojik disiplinlerde dünya yaşamının, toplumsal ve bireysel ilişkilerin, devlet yahut otoriter bir düzenin koyduğu kurallar ve kaideler silsilesi ile mümkün kılınabileceğine dair yaygın bir görüş ve uzlaşma olduğu söylemek mümkündür. Bu kurallar ve kaideler silsilesi bir nizam ve intizam içerisinde uygulanamaz ise toplumlar ve bireyler arasında kaos, kargaşa gibi sosyolojik ciddi sorunların baş gösterebileceği gerçeği de diğer uzlaşmış güçlü argümanlar arasındadır. Anarşistler ise bu uzlaşmış görüşün aksine, toplumsal ve bireysel ilişkilere müdahale eden bir erk olmaması durumunda toplumsal huzur ve refahın, bireysel özgürlüklerin çok daha hızlı bir şekilde hayata geçirilebileceğine olan inançlarını ifade etmektedirler (Cantzen, 2000: 20).

2.6.1. Anarşizm ve Komünizm

Kadir Cangızbay Anarşizm ve Komünizm arasındaki organik bağı şu şekilde tanımlamaktadır: *“Aynı kıza âşık iki âşık”* (Cangızbay, 2002: 83). Bu sözün izahatını; aynı gaye ile yola çıkan farklı stratejilere başvuran, başvurdukları stratejiler nedeni ile de ciddi fikri çatışmalar yaşayan iki ideoloji olarak yapabiliriz. Yine Cangızbay: *“Şeyler/nesnelere üzerindeki her türlü tekeli reddeden komünizm ile insanlar üzerindeki her türlü tekeli reddeden anarşizmi gerek şeyler gerekse insanlar üzerindeki her tekel mutlaka bir emek sömürüsüne tekabül ettiğine göre, sosyalizm de her türlü emek sömürüsünü reddettiğine göre dolayısıyla sosyalizmin iki türevidir olarak yorumlanabilir” şeklinde ifade etmektedir”* (Cangızbay, 2002: 83).

Anarşizm ve Komünizm ideolojilerini mukayese ederken, Heywood’un şu sözleri konunun çok daha net anlaşılması bakımından ciddi referans oluşturur: *“Kolektivist anarşistler, bizim sosyal, toplu halde yaşamayı seven ve temelde işbirliğine elverişli tabiatımızdan gelen sosyal dayanışmaya ilişkin beşeri kapasitemize vurgu yaparlar. Bu temelden hareketle, örneğin Fransız anarşist Pierre-Joseph Proudhon, bağımsız köylülerin, esnaf ve zanaatkârların oluşturdukları küçük toplulukların, kapitalizmin adaletsizliğinden ve sömürüsünden kaçınarak, adil ve eşit bir mübadele sistemini kullanarak kendi hayatlarını yönetebilecekleri inancını yansıtan, ortakçılık (mutualizm) olarak adlandırdığı bir model önermiştir. Rus Peter Kropotkin gibi diğer anarşistler ise temel ilkeleri ortak mülkiyet, ademimerkeziyetçilik ve kendi kendini yönetim olan bir anarko-kapitalizm formu geliştirdi.”* (Heywood, 2006: 86). Aynı hedefler doğrultusunda yola çıkmış bu iki başat ideolojinin kullandığı stratejiler ve yol haritalarının farklı koşullarda belirlenmesi yönü ile birlikte kavramlara atfettikleri anlamlarda dahil olmak üzere hayati denilebilecek noktada farklılıklar gözlenmektedir.

2.6.2. Anarşizm ve Marksizm

Anarşizm ve Marksizm, en temelde sosyalist değerleri bünyesinde barındıran iki başat ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki ideoloji mücadele sahasında sosyalizmin flaması altında birleşmişler gibi görünseler de çok farklı fikri temeller üzerinde inşa edilmişlerdir. Anarşistler ideolojik merkezlerine her zaman *“bireyi”* konuşlandırırken, Marksistler ise ideolojik merkezlerine *“kitleleri”*

konuşlandırmaktadırlar (Stalin, 2014: 11). Bu iki ideoloji arasındaki diğer farklardan biri ise ‘‘Hegel’’özelinde yaşanmaktadır. Hegel diyalektik üzerinde ciddi çalışmalar yapmış ve diyalektiğe yöntemsel olarak bir literatür kazandırmış, bu literatürü Marx yorumlayarak bilim tarihine ‘‘*diyalektik materyalizm*’’ kavramını kazandırmıştır. Bu sebepten ötürü Marksistler tarafından Hegel’in aşırı ilgiye tabi tutulması durumu anarşistler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Çünkü anarşistlere göre Hegel, hem bürokrasiyi ve anayasayı güzellemesi ile hem de fikirleri manasında sık sık restore çalışmalarına uğrayan bir filozof olarak asla ilgiyi hak etmeyen ve düşüncelerine değer verilmemesi gerek biridir (Stalin, 2014: 16).

Marksistler ve Anarşistler, ‘‘devlet’’ kavramına yükledikleri anlam neticesinde de asla uzlaşmamaktadırlar. Her iki ideolojide kapitalizmden yegane kurtuluş metodunun toplumsal devrim olduğunu savunmakla birlikte, Marksistler devrimi gerçekleştirirken devlete ve aygıtlarına ihtiyaç duyulacağını kapitalizmi başka şekilde saf dışı bırakamayacaklarını ifade ederken, anarşistler toplumsal devrimlerde de olsa hiçbir gerekçe ile devlete ve aygıtlarına ihtiyaç duyulmayacağını ve bu tür düşüncelerin anlamsız olduğunu savunmaktadırlar (Zileli, 2012: 316). Marksistler devrimin amacına ulaşması için bir süreliğine de olsa devletin varlığını kabul ederlerken, anarşistler ise bir süreliğine dahi olsa devletin varlığının kabul edilmesini bırakın, derhal yok edilmesinin gerekliliğini ifade ederler (Miller, 1984: 93) . Başka bir ifadeyle, Anarşistler ile Marksistler arasındaki en temel fark, devrim gerçekleşmeden önceki zaman aralığı ile devrimin gerçekleşmesinden sonraki zaman aralığında vuku bulabilecek olan toplumsal geçiş sürecine ilişkin yöntemsel ve düşünsel farklılıklardır (Woodcock, 2009: 177).

Anarşist ideoloji taraftarları, Marksistlerin aksine, toplumsal devrimlerde ihtimaller üzerinden değerlendirmelere en sert şekilde karşı çıkmaktadırlar. Marksistlerin devrim sürecinin inşası boyunca faydalanıp sonrasında devletten kurtulma düşüncelerinin, devrimin başarısız sonuçlanması durumunda toplumların ve bireylerin çok daha güçlü bir tahakküm ve baskı altında ezilebilme ihtimallerine dikkat çekmektedirler. Bu hata payına dahi yer vermeyen anarşist tezin karşısında ise Marksistler, Anarşistlerin devrim noktasında aceleci bir tavır sergilediklerini ve sıfır riskle yola çıkıldığında herhangi bir şekilde devrim gerçekleştirilme ihtimalinin mümkün olamayacağını belirtmektedirler (Cantzen, 2000: 301).

2.6.3. Anarşizm ve Sosyalizm

Tahakkümün ve otoritenin yok edilmesinde ilk akla gelen unsur devlettir. Anarşizm ve Sosyalizm ilişkisini ele alan Cangızbay'a göre: *“Devlet sosyalin içerisinde eritilip emilecekse, anarşizm ve sosyalizm birbirinin rakibi değildir. Hatta komünizmle birlikte sosyalizmin doktriner iki yorumundan biridir. Mamafih sosyalizm de ancak anarşizm ve komünizmin birbiriyle buluşup örtüştüğü yerde gerçeklik kazanabilir”* (Cangızbay, 2003:9). Anarşizm ve Sosyalizm arasında politik perspektif açısından çok bariz bir farklılık bulunmadığını belirten Ilgaz'a göre: *“Siyasi sistemler, getirdikleri ve erdemine inandıkları düzenin yaşayabilmesi için tümcü yani totaliter olmak zorundadırlar ve buna bağlı olarak sosyalizmde bir siyasal sistem olduğu için totaliterdir ama anarşizm siyasal sistem değildir”* (Ilgaz, 2002: 41). Fakat bu iki ideolojinin aynı fikirde oldukları konuyu Kropotkin'in şu sözleri açıklamaktadır: *“Emek, işverenin kölesi olarak kaldıkça yönetim güçleri sınırlandırılmaz ve siyasi eşitlik yönünde gerçek anlamda reform yapılamaz”* (Kropotkin, 2012: 74). Bu temel uzlaşmayı temellendirmek adına sosyalizmin başat propagandasını da yine Kropotkin dile şu şekilde getirmektedir: *“Siyasal özgürlüğün tek güvenilir temeli iktisadi özgürlüktür”* (Kropotkin, 2012: 71).

Sosyalistler toplumlarda bulunan tüm imkanların bireyler arasında eşit oranda pay edilmesi yönünde görüş bildirmektedirler. Çünkü sosyalistlere göre toplumsal refahın ve özgürlüklerin hayata geçirilmesinin odak noktasında, hiçbir bireyin dezavantajlı olmadığı ekonomik koşullar ve eşit oranda paylaştırılmış mülkiyet hakkı yatar (Rocker, 2000: 24). İşte tam bu nokta sosyalistlerle anarşistlerin uzlaşmaya vardığı ender noktalardan biridir diyebiliriz. Anarşizm ve Sosyalizm ilişkisini değerlendirirken net donelere ulaşmak adına anarşizmin alt başlıklarından olan toplumcu anarşizme ve yine aynı doğrultuda ama zıt görüşünü temsilen bireyci anarşizme değinmek doğru bir değerlendirme yapmamıza olanak sağlayacaktır. Bireyci anarşizm daha çok bireyleri merkeze alan bir düşünce ekolü iken, toplumcu anarşizm, toplumsal huzur ve refahın, toplumsal mutluluğun formülünün komünal yaşam biçimine dayandığını öne süren bir düşünce ekolüdür. Buradan hareketle sosyalizm ile toplumcu anarşizmin öne sürdükleri görüşlerin aynı doğrultuda oldukları gözlemlenmektedir (Düz, 2007: 72-73).

Yine Marshall Sosyalistler ile Anarşistlerin arasındaki en bariz farklardan birini şu şekilde ifade etmektedir: “*Anarşistleri sosyalistlerden ayıran, tam olarak “anti-otoriter” olmalarıdır.*” (Marshall, 2003: 84). Sosyalistler bir devlet varlığının olmasında asla sakınca görmemektedirler. Fakat anarşistlerin olmazsa olmazları arasında adı, yöntemi, çalışma şekli ve programları her neyi kapsarsa kapsasın kesinlikle devletin varlığını istememektedirler. Sosyalistler iktidara gelen otoritenin programlarını ve halk üzerinde uygulamak istedikleri programları “*eşitlik ilkesinin*” uygulanması koşulu ile kabul edeceklerini beyan ederlerken; anarşistler iktidarların varlıklarının zaten eşitsizlikler üzerinden ayrıcalıklı bir zümre yaratmak adına doğduklarına olan inançlarını ifade ederken her ne sebeple olur ise olsun kabul edilemez olduklarını söylemektedirler (Richards, 1999: 123).

2.6.4. Anarşizm ve Liberalizm

Anarşizm hareketinde hem bireylerin özgürlükleri ve refahı hem de toplumların tam anlamı ile özgürleşmeleri ve müreffeh şartlar içinde yaşamalarına olan güçlü inanış ve anlayış gereği, Liberalizmden de Marksizm’den de tam anlamı ile kedisini soyutlayamadığını ifade edebiliriz (Macit, 2010: 42). Liberaller devlet otoritesini kabul etmekle birlikte, bireysel özgürlüklerin savunuculuğunu da üstlenmiş akımlar arasındadır. Liberalizm akımının “*Tercih*” terimini düşünce ekolleri literatürüne soktuğunu söyleyebiliriz. Bireylerin kişisel tercihlerine dayalı demokratik seçimler vasıtası ile kendilerini yönetecek zümreyi seçebilme özgürlüklerine inanan liberalizm ile bunun asla mümkün olmayacağını düşünen anarşizm karşısında uzlaşma kültürünün oldukça çaresiz olduğunu söylemek mümkündür (Heywoods, 2006: 86).

Bireyselliğe atfettiği anlam ve birey egemenliği dışında diğer tüm ‘izm’lerin hep biraz eksikle yola çıktığını vurgulayan liberaller, Fransız İhtilalini oldukça liberal bir devrim olarak nitelendirmektedirler (Arvon, 2007: 15-16). Liberaller söylemleri ve sundukları teorilerle devletin ve devlet aygıtlarının gerekli görülen noktalarda bireylere ve toplumlara müdahalesini savunurlarken, bu görüş anarşizm açısından hiçbir temelde meşru görülemez (Macit, 2010: 42-43). Bu düşünsel savlardan hareketle, liberallerin birey egemenliğine ve özgürlüklere kıymet verdiklerine ama oluşabilecek yahut oluşması muhtemel şartlara bağlı olarak bireylere uygulanabilecek kısmi devlet müdahalelerine onay verebileceklerine, anarşistler ise hiçbir gerekçe ile bahse konu durumlara meşruiyet kazandırmalarının mümkün olmayacağını

savunmaktadırlar. Nitekim liberallerin daha iyi anlaşılabilmesi adına Jefferson şunları söylemektedir: “*en iyi devlet en az yöneten devlettir*” (Rocker, 2000: 24). Anarşistlerin bağlam gereği görüşlerini ifade etmek adına da Thoreau şunları söylemektedir: “*en iyi devlet hiç yönetmeyen devlettir*” (Rocker, 2000: 24, Rosen ve Wolff, 2006: 116).

Liberalizmde bireysel özgürlüklerin üstünlüğü ve önemi kabul edilir fakat çoğunlukla otoritenin koyduğu yasalar karşısında eşit olmak üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu düşünceden duyduğu rahatsızlığı dile getiren Stirner: ‘bireyler üzerindeki tahakkümün kaldırılmasını amaçlaması yönü ile liberalizmin doğru bir bakış açısına sahip olduğunu belirtirken, otoritenin koyduğu yasalara bireylerin kısmen bile olsa itaat etmesi gerekliliğine’ en sert şekilde karşı çıkmaktadır. Zira liberallerin bu tutumu Stirner’a göre, oldukça altı boş ve ciddi düşünsel alt yapısı olmayan bir bireyciliği tasavvur etmektedir. Stirner’ın burada yaptığı değerlendirmeleri içeriği itibari ile anarşist düzlemde değerlendirmek mümkündür (Hasanof, 2002: 67).

Hobbes ise “*insan insanın kurdudur*” sözü ile liberalizme farklı bir perspektif kazandırarak, bireyler arasında sınırsız bir özgürlüğün yine bireylerce suiistimal edilebileceği ihtimali üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ona göre, bireyler yaratılışları itibari noksandırlar, toplumlara geçiş aşamasında ise bu noksanlıklar kendini göstermiştir. Yani bireysel noksanlıklar beraberinde toplu bir şekilde yaşama ihtiyacını da beraberinde getirmiş ve toplumsal yaşam formuna zaman içerisinde bu şekilde ulaşılmıştır. liberallere göre bir erk denetiminde olmayan bireyler arası uzlaşma sağlamak oldukça zordur ve bencillikleri nedeniyle birbirleri ile husumet halinde olacaklardır. Tüm bu yaşam dinamikleri arasında devlet ve yasalar denetleyici ve düzenleyici bir misyona sahiptir ve otorite olmazsa olmazlar arasındadır. Anarşizmin doğasında ise bireyler arası mutluluğun formülü devletsizlik, otoritesizlik ve yasadışı olma da saklıdır (Cantzen, 2000: 26).

2.7. Anarşizmin Kuramcıları

2.7.1. William Godwin (1756-1836)

1756 senesinde Wiesbeach'de dünyaya gelen William Godwin, Kilise karşıtı papaz bir babanın çocuğudur (Woodcock, 1996: 70). Kilise muhalifi babasının yanında Kalvinizm'den ciddi etkilenen Godwin hayatının bir dönemini vaizlik yaparak idame ettirmiştir. Jean-Jacques Rousseau'nun eserlerinden ve fikirlerinden ciddi anlamda etkilenen Godwin, Kalvinizm'e dair uzun yıllardır beslediği derin sevgi ve saygıyı kaybetmeye başladığını hissederek, deizme yönelmiş akabinde vaizlik görevinden ayrılmıştır (Arvon, 2007: 31). Bilhassa Jean-Jacques Rousseau'nun eserlerinde okuduğu şu kısa pasaj düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olmuştur: 'İnsan tabiatı itibari ile doğuştan iyidir. İnsanın yozlaşmasını sağlayan kurumlar, inançlar ve bireyler arası ayrışmayı güçlendiren özel mülkiyettir. Tüm bu etkenler insanı zavallı birer köle gibi zincire vurmaktadır.' Godwin okumalarını tamamladığında Kalvinizm'e karşı olan tüm samimiyetini kaybettiğinden bahsetmektedir (Marshall, 2003: 284-285). Godwin'in babasının yanında yetişir iken, çocuk yaşlardan itibaren kendisini içinde bulunduğu otorite karşıtı iklimin ilerleyen yaşlarda politik görüşlerinin şekillenmesinde etkili olduğunu ifade edebiliriz (Woodcock, 1996: 72). 1793 yılında Godwin tarafından kaleme alınan, "*Siyasal Adaletin İlkeleri ve Genel Erdem ile Mutluluk Üzerindeki Etkisine İlişkin Bir Araştırma*" adlı yapıtında savunduğu otoritenin doğaya aykırı olduğu ve kötülüklerin kaynağının insanların özgür olamamaları olduğu iddiaları ile klasik anarşizmin temellerini oluşturmuştur. (Ana Britannica, 1987: 44). Sistemik ve bir kurallar silsilesi şeklinde yaşanacak yaşamların, bireylerin doğası gereği itaat etmeyi de beraberinde getireceğinden endişelenen Godwin, merkeziyetçilik kavramından ziyade daha özgür bir toplumsal yapıyı işaret eder (Woodcock, 1996: 69).

Godwin, özgür bireylerin rızaları doğrultusunda oluşturulmuş, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı esas alan, devasa kurum ve kuruluşlar yerine küçük komünlerin mutlu toplumların yaratılmasında oldukça etkili bir mekanizma oluşturabilecekleri yönünde görüş bildirmektedir (Woodcock, 1996: 67). Büyük politik kurumların özel mülkiyet anlayışını beslediğini ve orantısız bir şekilde zenginleşen bireylerinde zihinsel kaygılar ve dinamikler yerine kendilerini zevkü-sefaya verebileceklerini düşünen Godwin bu görüşü doğrultusunda şunları

söylemektedir: *“Mülkiyet birikimi düşüncenin gücünü kırar, dehanın kıvılcımını söndürür. İnsanların çoğunu kötü kaygılara esir eder. Zengini en iyi ve en etkili etkinliklerden yoksun bırakır”* (Arvon, 2007: 36). Yine Godwin, özel mülkiyet kavramının insanlar arasındaki sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda yarattığı uçurumu tiksiniç bir durum olarak nitelendirirken, özel mülkiyet kavramının mantıklı bir izahatının olamayacağını üzerinde durmaktadır. Hiç şüphesiz Godwin’in en sert eleştirilerine maruz kalan yalnızca özel mülkiyet kavramı değildir. Devlet kavramı da, Godwin’in şiddetli saldırılarından payını alan bir diğer husustur. Godwin devlet için şunu söyler: *“Her türlü hükümetin bir kötülük olduğunu hiçbir zaman unutmayalım; bu kendi yargımızın ve bilincimizin feragatidir”* (Arvon, 2007: 35). Devlet ve Toplum ilişkisini ele alırken de şunları aktarır: *“Devlet ve toplum sadece nitelikleriyle değil, kökenleri nedenleriyle de birbirinden farklıdır. Toplum ihtiyaçlarımızın ürünüdür, devlet ise kötülüklerimizin. Toplum iyi bir şeydir, devlet ise en fazlası, gerekli bir kötülüktür”* (Arvon, 2007: 36). Onun düşünsel alt yapısının derinliklerinde, tabiat anaya müdahale edilmediğinde nasıl mucizelere ve muazzamlıklara şahitlik ediyor isek, aynı mucizelere ve güzelliklere toplumlara ve bireylere de müdahale etmediğimizde rastlamak mümkün olacaktır (Marshall, 2003: 294-295). Tahakküm ve otoriter oluşumlar meydana geliş mentaliteleri ve doğaları gereği, bireylerin düşünsel fonksiyonlarını sınırlandırarak, onları mekanik bir monotonluğa sürüklemektedir. Toplumlara ve bireylere devlet tarafından getirilen kısıtlar, kolektif işbirliği, dayanışma ruhu ve düşünsel yetilerin zaman içerisinde yok olmasını hızlandırmakla birlikte birbirlerinin antitezi olduğunu savunmakta mümkün olacaktır (Marshall, 2003: 302).

Godwin özel mülkiyet ve devletin yanı sıra hukuku da hedef alır. Ona göre hukuk, düşünme yetimizin ve akledebilme kabiliyetimizin önündeki en ciddi engeldir. Atalarımızdan bize miras bırakılan, onların hüznü ve mutluluk algıları ile temellendirilmiş tahakküm savunuculuğu da kendine vazife edinmiş bir dizi kurallar, kaideler bütünüdür (Tüzen, 2002:116). Bireylerin yasalara, kurallara, kaidelere tabii olmalarındansa kendi akıllarına ve düşüncelerine olan tabiiyetle her türlü soruna çözüm bulabilecekleri ve yaşamlarını çok daha iyi şartlar altında idame ettirebileceklerine olan farkındalığın aşılması ile hukukun değil de aklın egemenliği hayata geçirilebilecektir (Woodcock, 1996: 66). Godwin yaşamının son dönemlerinde zamanının bir kısmını kızı ile bir kısmını da kütüphanesinde geçirerek mütevazı bir

emeklilik hayatı yaşamıştır.7 Nisan 1836 tarihinde ise hayata gözlerini yumdu (Torun, 2007: 73). Fransız İhtilali ile birlikte bilhassa özel mülkiyete olan sempatinin artması ile İngiltere’de Godwin’in eserlerine ve düşüncelerine olan karşıtlık artmış ve çok kısa bir süre sonrada unutulmaya başladığından bahsetmek mümkündür (Arvon, 1991: 31-32). Hatta vefatının hemen akabinde *Gentleman Magazine*’de hakkında şunlar yer aldı: “İnsanlık açısından böyle bir adamın hiçbir zaman yaşamamış olması daha iyi olur.” (Arvon, 1991: 27).

2.7.2. Mihail Aleksandroviç Bakunin (1814-1876)

Bakunin, 1814 yılının Mayıs ayında Rusya’nın Tver şehrinde dünyaya gelmiştir (Düz, 2007: 127). Bakunin dünyaya geldiği ilk günden yaşamının son gününe kadar bilim perspektifli bir yaşam tarzı benimsemiştir. Bakunin biliminde insan çabası ile ortaya çıkmasından hareketle insan aklını merkeze almış, bilimsel verilerinde eleştirel bakış açısı ile ele alınması yönünde kanaat bildirmiştir. Onun bilim üzerindeki eleştirel bakış açısına en çokta sosyal ve politik alanlar maruz kalmıştır. Bilimin genele hitap edememesi ve çok soyut ögeler içermesi gerekçesi ile oldukça eksik olduğunu vurgulayan Bakunin, bilimin tabana yayılması ve toplumu içselleştirmesi yanı sıra gelişime değişime yatkın olmasının gerekliliğini savunmaktadır (Erkızan, 2002: 55).

Proudhon’un fikirlerinden etkilenerek anarşizm saflarına katılan Bakunin, evrim teorisine inandığını ifade etmektedir. İnsanların hayvansal güdülerinin zaman içerisinde ruhsal bir nitelik kazanarak biçimlendiği ancak devletin, egemen sınıfın güçlenmesi için ortaya koyduğu özel mülkiyet kavramının ve buna ruhani bir anlam yükleyecek olan din kavramının insan tabiatına aykırı olduğunu ve insanları köleleştirdiğini ifade etmektedir (Arvon, 1991: 53). “*Tanrı ve Devlet*” isimli eserinde Bakunin: “*Şayet Tanrı varsa onu ortadan kaldırmak gerekmektedir*” diye ifade etmektedir (Meriç, 1981: 31). Hükümetlerin, devletlerin ve erklerin tamamının seçkin bir zümreyi egemen kılmak için oluşturulmuş yapılar olduklarını ve onlara hizmet ettiklerini düşünen Bakunin, devletlerin ve tüm otoritelerin yok edilmesi taraftarıdır. Devlete ve otoritelere karşı tutumu fikri önderi olan Proudhon’un tutumu ile aksi yönde olan Bakunin: “*Yıkma tutkusu aynı zamanda yaratıcı bir dürtüdür*” sözü ile otoritelerin ortadan kaldırılmasında en sert şiddet eylemlerini meşru görmektedir (Arvon, 1991: 49). Anarşist kolektivizminde öncü kuramcısı olan Bakunin, otoriteler ve devletlerin yıkıldığında bu görevleri üstlenecek yapıların federasyonlar şeklinde

örgütlenmeleri ile mümkün olacağını söylemektedir. Bakunin'in konuşma metinlerindeki propaganda söylemleri de kolektivist bir bakış açısı ile düzenlenmiştir. Bakunin, anarşist hareketin amacına devrimci bir eylemsellikle ulaşabileceğine inanmaktadır. Bakunin devrim yolu ile kazanılmış dikta bir yönetimi de devletle aynı kefeye koyarak şiddetli bir şekilde karşı çıkmaktadır. Ona göre her iki yönetim anlayışı da egemen bir sınıfın menfaatlerine hizmet ederek, kendileri dışında kalan herkesi köleleştirme üzerine inşa edilmiştir (Demirci, 2000: 158).

Bakunin 1872 yılında her ne kadar Enternasyonel birlikleri dağılmış olsa da aktivist ve devrimci kimliğinden ödün vermeyerek Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde (İtalya ve İspanya) proleter hareketlerin içerisinde faal olmuştur. I. Enternasyonel devam ederken Marx'a devlete olan itimadından ötürü sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Bakunin taraftarları Enternasyonelin dağılmasının hemen ardından kendilerini tanımlarlarken kolektivist ifadesini kullanmamış yerine anarşist kavramını kullanmayı uygun görmüşlerdir (Ana Britannica, 1987: 44). Otoritenin insan tabiatına aykırılığına derin bir izdüşüm kazandıran ve otoriteye başkaldırılması gerektiğini düşünen Bakunin bu görüşünü şu şekilde savunmaktadır: *“Cennette bir efendimiz olduğu sürece, yeryüzünde köle olacağız. Mantığımız ve irademiz tamamen yok olacaktır. Koşulsuz bir şekilde itaat etmemiz gerektiğine inandığımız sürece en ufak şekilde bir şüpheye kapılmadan, tanrının kutsanan ya da kutsanmayan aracılarının, mesihlerinin, peygamberlerinin, ilahi güçlerinden ilham alan yasa koyucularının, imparatorlarının, krallarının ve onların memurlarının, yöneticilerin, temsilcilerinin otoritesine; varlıklarını zorla bize dayatan ve bizzat tanrı tarafından insanları yönetmek üzere kurulan iki büyük kurum olan kilise ve devlet tarafından kutsanan tüm hizmetkârlarının kutsal otoritesine edilgen bir şekilde boyun eğmek zorunda olacağız... Tanrı, daha ziyade tanrı kurgusu yok edilmediği sürece, insan asla tamamen özgürleşemez.”* (Dolgoft, 1986: 251-252). Bakunin anarşist düzlemde düşündüklerini ifade ederken dayanak noktası olarak, toplum içerisindeki sosyal ve ekonomik eşitliğe dikkat çekmektedir. Bunun sağlanması içinde devletlerin yıkılması, yıkıldıklarında ise insanlığın evrensel bir kucaklaşma ile otoritelerden bağımsız özgürlükçü ve kapsamlı inşa edilmiş yeni bir dünya düzenini kuracağı iddiasındadır. Bakunin *Dostlarına Mektup* isimli eserinde, devrimlerle yıkılmış otoritelerin yerine ikame edecek yeni bir dünya düzenini şu şekilde tasvir etmektedir: *“Tarım ve endüstri, edebiyat ve bilim alanlarındaki işçi derneklerinin, aşağıdan yukarıya özgür*

federasyonlar yoluyla örgütlenen bir toplum[da] ilk olarak komünler düzeyinde, sonra komünler federasyonunun birleşmesiyle bölgelerde, bölgelerin birleşmesiyle uluslarda, ulusların birleşmesiyle de uluslararası kardeşlik kuruluşu halindeki toplum özgürlüğün garantisi olarak değerlendirilmektedir.” (Tunçay, 1970: 288).

2.7.3. Max Stirner (1806-1856)

Tam ismi J. Gaspar Schmidt'tir. 1806 yılının ekim ayında Bayreuth (Bavyera) bölgesinde dünyaya gelen Schmidt'in, Stirner'a dönüşmesinde meslektaşlarının etkisi büyüktür. Meslektaşlarının bu lakabı takmasında ise alın yüzeyinin genişliği etkili olmuştur (Stirner Alman sözlüğünde alın anlamına gelmektedir). (Arvon, 2007: 39, Woodcock, 2009: 102). Tüm yaşamı boyunca mali sorunlar ve geçim sıkıntılarından kurtulamayan Stirner, 25 Haziran 1856 yılında da hayata gözlerini borçlu olarak yummuştur. Bu elim durumunun nerede ise tek sorumlusu olarak devleti görmüş, devletin insanların yoksullaşması için elinden gelen çabayı harcadığını ifade etmiştir. Niceliği ve niteliği her ne olursa olsun devletin bütün kötülüklerin baş aktörü olduğunu ısrarla savunan Stirner, devleti ortadan kaldırmak için gerekirse şiddet kullanımının da meşru olabileceğini savunmaktadır (Tüzen, 2002: 118). Stirner, otoritenin olduğu yerde efendi-köle ilişkisinin kaçınılmaz olduğunu ve bu ilişkiden hareketle de tüm otoritelerin yöntemi fark etmeksizin ortadan kaldırılmasının gerekliliğini savunur. İster dikta ile olsun, ister demokratik bir yönetim anlayışı ile olsun tüm devlet yönetimleri bireylerin özgürlük alanını kısıtlamaktadır (Woodcock, 1996: 108). Ona göre toplumlar bireylerden oluşur ve yeryüzündeki tek hakikat insanın benliği ve egosudur. Stirner bireyciliğin anarşist cenahta en bilinen yüzü olarak, hiçbir otoritenin yahut devletin bireysel özgürlüklere ve bireysel sınırlara saygı duymayacağını keskin bir dille ifade etmektedir (Arvon, 1991: 37). Stirner'a göre otoriteler ve devletler zaman zaman bireysel sınırlara müdahale etmek adına uygulamaya koydukları kurallar, kaideler, yasalar ve sistemler zinciri ile bireylere öylesine müdahale etmektedirler ki bireyci anarşizm akımı yalnızca anarşist gruplar arasında değil genele hitap eden bir nitelik kazanmaktadır (Tüzen, 2002: 118-119).

Stirner'a göre toplumların en doğal yaşam formları ile yaşamaları gerekmekte ve toplum içerisinde bireylere sorumluluklar yüklemenin yanı sıra başlıca görevleri belli başlı bireylere tevdi etmek gibi bir misyonunun olamayacağından bahsetmektedir. Bireysel özgürlüklerin çerçevesi dikkate alınarak rızayen ve

doğaçlama olarak vuku bulmasının ön şartı ile ‘ben’ kavramını merkeze alarak mutlu bir yaşam sürülebileceği konusunun üstünde durmaktadır (Arvon,1991: 38). Konu hakkında Stirner şunları söylemektedir: “... *Kendime sahibimdir, dolayısıyla kendimi kullanırım ve kendi kendimden yararlanırım. Buna karşılık, gerçek Ben’imi bulmam gerektiğini, Ben’de gerçek Ben’in değil de İsa’nın ya da başka tinsel, yani düşsel Ben’in, örneğin gerçek insanın, insanın özünün vb. yaşadığını düşündüğüm sürece, Ben’imden hiçbir zaman zevk alamam.*” (Arvon,1991: 38). Toplumların tahakküm altında bulunmalarının sebebinin yine toplumlar olduğu gerçeğine değinen Stirner, anarşistlerin daha önceden üzerinde durmadıkları önemli bir soruna projeksiyon tutmaktadır. Yine o devletlerin paradigmalarının ağına yakalanmamamız hususunda uyarılarda bulunmaktadır. Bu ikazlar doğrultusunda toplum içerisindeki tüm bireylerin sorumlulukları ölçüsünde kendilerine vazife çıkardıklarında oluşan tabloda; liberal devletler yerine proleter devletleri, Tanrıların yerine ise bireyleri görmek mümkün olacaktır (Newman, 2006:118).

Stirner, eşi Marie ile 1843 yılında evlenmiştir (Woodcock, 2009: 104). 1844 yılının son aylarında ise evliliğinden de izler görebilmemizin mümkün olacağı “*Biricik ve Mülkiyet*” (*The Ego and His Own*) isimli eserini matbaaya bastırmıştır. Kısa süre içerisinde büyük ses getiren bu eser iki bölümden oluşmaktadır. *Birinci bölüm “İnsan” ve ikinci bölüm “Ben” ana başlıklarından oluşmaktadır* (Arvon, 2007: 41-42). Eserde genel itibariyle ana tema olarak, bireysel özgürlüklere, egoizme ve insanların düşüncelerinin eylemlerinin yalnızca kendilerini hedef almasına ve dışarıdan gelebilecek her türlü müdahalelere karşı sert bir tutum izlenilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır (Macit, 2010: 58). Stirner’in şu sözleri adeta eserinin özeti niteliğindedir: “*Hiçbir devlet olmadığı zaman özgür olurum*”, “*benim eylemlerimi komuta etmek, nasıl davranmam gerektiğini söylemek ve bunu yönlendirecek bir yasa oluşturmak hiç kimsenin üstüne vazife değildir*” (Marshall, 2003: 331). Stirner’in savunduğu Egoizme dayanan toplumsal işleyişte, toplumdaki tüm bireylere hitap edebilecek bir sistemin varlığının inşası da başlı başına güçlü bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü ego ve bireyci temellerle yola çıkıldığında her birey için kıymetli olan değerler zinciri farklılık gösterebileceğinden hareketle kümülatif bir kapsayıcılığa sahip egoist ve bireyci bir toplumsal örgütlenmenin varlığından bahsetmek mümkün olmayacaktır.

2.7.4. Pierre-Joseph Proudhon (1809-1864)

Proudhon 1809 yılının ocak ayında Fransa'nın Besançon kentinde dünyaya gelmiştir. Hayatı sefalet ve zorluklar içerisinde geçen Proudhon'un tüm bu yaşam pratiklerinin de anarşizmin doğası ile bütünleştiğini ifade etmek mümkündür. İmkânsızlıklar, zorlu hayat koşulları ve adaletsiz gelir dağılımları onu anarşizme iten başlıca faktörler arasındadır. Ahlaki değerler ile geleneksel motifleri aynı düzlemde buluşturması yönü ile de diğer anarşist kuramcılardan yöntemsel olarak ayrılmaktadır. 1840 senesinde yayımladığı bir broşür sayesinde ününü kısa bir süre içerisinde geniş kitlelere duyurmuştur. Bu broşürün adı ise: *‘‘Qu'est-ce que la propriété? (Mülkiyet Nedir?) ya da Recherches sur le principe du droit et du gouvernement (Hukuk ve Hükümet İlkesi Üzerine Araştırmalar)’’* (Arvon, 1991: 41-42). Politik beyanlarını ‘anarşizm’ ile nitelendirerek temellendiren ilk kuramcı Joseph Proudhon'dur. Proudhon'un Anarşizmle ilgili olan manifestoları genellikle negatif ön kabulleri yıkmak üzerinedir. Bir otorite ile anarşizmin harmanlanabilmesi ve ideal bir yönetim organizasyonunun hayata geçirilmesi üzerine söylemleri dikkat çekmektedir (Cantzen, 2000: 39). Anarşist cemiyet içerisinde Proudhon gibi bu tarz söylemlerde bulunan küçük bir azınlığın varlığından bahsetmek mümkündür. Bu küçük azınlık ‘anarko-federalizm’ akımı altında düşünce birliğine giderek, endüstriyel çalışmalarda ve ziraat faaliyetlerinde otonom-federatif bir yönetim biçiminin anarşizm ideası ile çelişmeyeceğini savunmaktadırlar (Hueglin,1985:101-102).

Proudhon için toplumların temel problemi devlet ya da otorite değil ‘*Mülkiyet*’ kavramı ve onun beraberinde getirdiği bir dizi sorunlardır. Bunu da şu sözleri ile ifade etmektedir: *“Hülasa mülkiyet, tefecilikle emekçiyi soyup soğana çevirdikten sonra, onu ağır ağır yorgunluktan öldürür. Şu halde soygun ve cinayet olmadan mülkiyet var olamaz; soygun ve cinayetle ise kısa sürede dayanak yokluğundan son bulacaktır: Demek ki mülkiyet olanaksızdır”* (Proudhon, 2013:178). Özel mülkiyet ile ortak mülkiyet arasında nerede ise hiçbir farklılık olmadığını ifade eden Proudhon, liberal rejimlerle yönetilen devletlerde egemen sınıf kendisinden daha güçsüz sınıfı sömürürken komünist rejimlerle yönetilen devletlerde bu durumun gözlenmediğinden bahsetmektedir. Bu sorunsalın çözüm noktasında özel mülkiyet ve ortak mülkiyetin alternatifi olarak ‘*temellük*’ fikrini öne sürmektedir. Temellük kavramının ihtiva ettiği anlam ise, bir toplumda yaşayan bireyler arasında kaynakların adilane bir şekilde pay

edilmesini önceleyen suiistimale sebebiyet verebilecek her türlü mekanizmanın ise denetime tabi tutulacağı bireysel hakkaniyeti esas alan bir mülkiyet modelidir (Arvon, 1991: 48). Woodcock, Proudhon'un görüşlerini ele alırken onun paradoksal bir bilinmezlik içinde çırpındığını, çatışmalar ve çelişkilerle dolu beyanatlarının olduğunu bu sebeple de Proudhon'u "*Paradoksların Adamı*" olarak nitelendirdiğini belirtmektedir (Woodcock, 2009:112). Arvon ise Woodcock ile Proudhon çelişkili politik görüşleri ve savları özelinde benzer düşünceleri paylaşırken, her ne kadar çelişkili de olsa insan yaşamını ve toplumsal gereklilikler üzerine bir mücadele gerçekleştirdiği gerekçesi ile Proudhon'u takdirle karşıladığını ifade etmektedir (Arvon, 2007: 51). Anarşizm ile otorite kavramının yan yana düşünülmesinde sakınca görmediğini beyan eden Proudhon, Woodcock'un tarafına yönelttiği "*Paradoksların Adamı*" eleştirisini destekler nitelikte Anarşizm Devlet (otorite) ilişkisi için şunları söylemiştir: "*Her şey halk tarafından, her şey halka karşı.*" (Proudhon, 2012:204). Bu ifadelerden de anladığımız üzere proleterler ve sermayeyi elinde bulunduran egemen sınıf arasında devletin tarafsız bir tutumla sermaye sahipleri ile işbirliği yaptığına dikkat çeken Proudhon, devletin işçi sınıfına karşı sert bir tutum izlediğinin de altını çizmektedir. Devlet (otorite) ve anarşizm hareketinin ilişkileri bağlamında Proudhon'un yaptığı açıklamaların hemen hemen tamamının birbiri ile karşıt bir düzlemde değerlendirilebileceği söylenilebilmektedir (Proudhon, 2013: 34-35). Kusursuz demokrasi anlayışına inanmadığını belirten Proudhon, halk tarafından gerçekleştirilmiş devrimlerin bile doğası gereği bireysel özgürlükleri kısıtladığını ifade etmektedir. Toplumsal devrimlerinin gerçekleşmesi durumunda yeniden inşa edilecek toplumsal ve politik yapının modernizasyon çalışmalarını üç ana temel unsur üzerine kurgulanmasını gerekli gören Proudhon, bu üç ana temel unsuru şu şekilde açıklamaktadır: "*(a) insan iradesinin egemenliği, despotizm, (b) servet ve mevkide eşitsizlik ve (c) adaletin üstünde mülkiyet*" (Proudhon, 2013: 38).

Marshall'a göre, Proudhon her ne kadar yaşamı boyunca çelişkili politik beyanlarda bulunsa da mülkiyet kavramının ne kadar anlamsız olduğu konusundaki vakarlı duruşu ile anarşist harekete ilkeli bir tutum kazandırmıştır (Marshall, 2003:376). Woodcock ise, Proudhon'u anarşizmin doğum belgesini ilk imzalayan anarşist kuramcı olarak görmekte ve Bakunin gibi güçlü bir anarşistin kendisine fikir babası olarak Proudhon'u seçiyor olmasında bile onun bu hareketteki önemine yeterince şahit olduğumuz gerçeği üzerinde durmaktadır (Woodcock, 2009:150).

Proudhon 1865 yılında hayata gözlerini yummuştur. Proudhon on dokuzuncu asrın en çelişkili beyanatlarını veren, tutarsızlık abidesi manifestoları ile her defasında şaşırtmayı başaran, en paradoksal toplumsal kuramcılarında birisiydi diyebiliriz (Marshall, 2003: 374).

2.7.5. Lev Nikolayeviç Tolstoy (1828-1910)

1828 yılının Eylül ayında, varlıklı ve soylu bir ailede dünyaya gelen Lev Nikolayeviç Tolstoy, küçük yaşlarda annesini ve babasını kaybetmesi üzerine teyzesinin yanında yetişmiştir. 1844 yılında Kazak Üniversitesinde lisans eğitimine başlayan Tolstoy çok kısa bir süre sonra üniversiteyi bırakmıştır. Hayatının bir dönemini Moskova'da geçiren Tolstoy soylulardan oluşan cemiyet hayatının kendisine uygun olmadığını düşünerek Moskova'dan ayrılarak Kuzey Kafkasya'ya yerleşir. Kuzey Kafkasya'da orduya müdahil olan Tolstoy, burada bulunan komünlerden ve direnişlerinden oldukça etkilenmiştir. Akabinde ordudan ve Kuzey Kafkasya'dan ayrılan Tolstoy Avrupa gezilerine başlamış, bu sırada ziyaret ettiği Fransa'da bir tutuklunun idam sahnesine şahitlik etmiş ve Devlet'in en büyük kötülüklerin kompetanı olduğunu ifade etmiştir (Marshall, 2003: 312).

Anarşizmin ana teması gereğince tahakkümün her türlü bireysel özgürlükleri sınırlandırmakta ve bireysel gelişimi engellemektedir (Rocker, 2000: 21-22). Bu düşüncelere dini bir motif kazandıran Tolstoy ise erken dönem Hıristiyanlık anlayışından hareketle tahakkümün her türüsünden arındırılmış bir toplumsal hava sahası oluşturulması fikrini ortaya atmaktadır. Edebi eserleri bağlamında anarşizmle zerre ilgisi bulunmayan Tolstoy'un 1874 yılının ilk çeyreğinden sonra radikal bir düşünsel değişiklik kararı aldığını ifade edebiliriz. Bu radikal kararının perde arkasında ise İncil'den oldukça etkilendiğini ayrıca buna ilave olarak da İncil'in içerisinde geçen birçok bölümün anarşizmin temel söylevleri ile birebir örtüştüğü gerçeğini aktarmak mümkün olacaktır. (Arvon, 1991: 57). Tolstoy'da tıpkı Bakunin başta olmak üzere birçok anarşist gibi fikir babası olarak Proudhon'u işaret etmektedir. Proudhon'un "*Mülkiyet Nedir?*" isimli eserinden esinlenerek anarşizme özgün bir perspektif kazandıran Tolstoy, sosyalizmin genele hitap eden bir düşünce hareketi olmadığını ve nihai hedefine de ulaşmasının namümkün olduğu yönünde görüş bildirmiştir (Marshall, 2003:312).

Muhafazakâr yönü ile anarşist kuramcılardan ayrılan Tolstoy, Tanrı yasasını tüm yasaların üstünde görmektedir. İnsanlar tarafından sonradan toplumsal düzenlemeler için yapılan yasalar ve devletler tarafından mülkiyetin muhafazası için alınan tedbirler silsilesi ahlaksız bir tutumun dışı vurulmasından ileri gelmekteydi (Marshall, 2003:319). Tolstoy'a göre Hıristiyanlıkta da vurgulanan tabiata yakınlığın realiteye yakınlaştıracığı inancı kesinlikle yerinde bir tespitti (Woodcock, 2009: 235). Tolstoy'a göre : *“Hazreti İsa yalnızca Tanrı'nın oğlu değil bunun yanı sıra ahlak öğretmenidir”* (Marshall, 2003: 318). Yine Tolstoy'a göre : *“Tanrı ise aşktır”* (Marshall, 2003: 318). Tolstoy'un *dini anarşist* bir kuramcı olduğunu söylemek mümkündür. Ona göre, Hıristiyanlığın orijinal formatına en çok zarar veren kurum Kiliselerdir. Kiliseler dünyevi çıkarları doğrultusunda Hıristiyanlık inancına kalıcı zararlar verip, tahrifata uğratmışlardır (Canan, 1984:388).

Tolstoy'a göre Devlet meşruiyetini dört ana kompozisyon üzerine inşa etmektedir. Bunlar işe şu şekildedir: *“Devlet ilk olarak din ve yurtseverlik sayesinde kişiler üzerinde hipnoz uygulamaktadır (Arvon, 2007:67). İkinci olarak vergilerle görevleri halkı köleleştirmek olan memurları beslemektedir (Arvon, 2007:67). Üçüncü aracı baskı olan Devlet, mutlak saygıyı hak eden ve herkesin yüceltmesi gereken kutsal bir şeymiş gibi sunulmaktadır (Arvon, 2007: 67). Son araç ise Devlet'in ezdiklerinin yardımıyla baskıyı sürdürmesini sağlayan zorunlu askerlik hizmetidir”* (Arvon, 2007: 68). Devleti kesin bir dille reddeden Tolstoy, özel mülkiyet kavramı içinde benzer bir tutum sergilemektedir (Woodcock, 2009: 238). Çünkü mülkiyeti elinde bulunduran egemen sınıfta tıpkı devletlerin vatandaşlarına karşı başvurduğu orantısız güç ve tahakküm gibi benzeri uygulamalara gidebileceklerini öngörmektedir (Woodcock, 2009: 238). Tolstoy'a göre: *“Savaş, cinayet, açlık, idamlar ve ahlaksızlık mülkiyetin sonucudur”* (Marshall, 2003:527). Stefan Zweig ise Tolstoy için: *“Günümüzün en tutkulu anarşisti olarak tanımladığını belirtir”* (Woodcock, 2009:228). Woodcock ise bu tanımlamayı oldukça abartılı bulmaktadır.

Tolstoy'un fikirlerinde de tıpkı Proudhon'da olduğu gibi paradoksal çelişkiler gözlemek mümkündür. Edebi eserlerine bakıldığında bir Rus soylusu perspektifinden derin betimlemeler yaptığını, karşımıza çıkan bir başka Tolstoy'un ise Hıristiyanlığa ve İncil öğretilerine sıkı sıkıya bağlı bir muhafazakâr kâhya olduğunu, başka bir Tolstoy beyanında ise devlete ve tahakküm odaklarına karşı güçlü bir anarşist portresine sahip olduğuna rastlamak mümkündür. Tüm bu durumlar karşısında Tolstoy

için Rus aydınlar şunları söylemektedirler: *"Ben kötüyüm, ben iğrencim, geleneğe teslim oluyorum. Artık hiç balık yemiyorum, pirinç lapasıyla besleniyorum..."* diyerek ihtiyar göğsünü döven tarihî bir mızız" (Lenin, 2003: 8-9) olduğunu belirtmektedirler. Tolstoy ise tüm bu eleştiriler karşısında tarihe not düşecek olan şu sözlerini ifade etmiştir: *"Fazlasıyla dar bir yerde bir araya gelmiş yüz binlerce insan, yaşamlarını üzerinde sürdürdükleri toprağı çirkinleştirmek için tüm güçlerini harcıyorlardı"* (Tolstoy, 2006:5). 1874 yılında sık sık girdiğı ruhsal bunalımlar sonucu intihara meyilli artan Tolstoy, bu psikolojik sorunlarını 'aşk' kavramı ile aşabileceğini düşünmekteydi. Nitekim Tolstoy Astopovo Tren İstasyonunda 1910 senesinde hayata gözlerini yummuştur (Arvon, 2007: 65).

2.7.6. Pyotr Alekseyeviç Kropotkin (1842-1921)

1842 yılının aralık ayında, Rus çarına yakın soylu ve aristokrat bir ailede Moskova'da dünyaya gelmiştir (Marshall, 2003: 439). Avrupa da bir süreliğine çalışmalarını yürüttüğü Jura bölgesinde ilk kez anarşizm fikri ile tanıştı ve anarşizmle ilgilenmeye başladı (Heywood, 2013: 203). Kropotkin her ne kadar anarşizm hareketi ile ön plana çıkmış olsa da birincil ihtisası Zooloji olmakla birlikte bu alanda yaptığı çalışmalarla da adından oldukça bahsettirmiştir (Demirci, 2002: 158). Yaşadığı asrın en çarpıcı anarşist teorilerini ortaya koyan kuramcıdır. Anarşizmi politik muhteviyatının dışına çıkararak ona bir bilim nosyonu yüklemektedir. Yine anarşizm, toplum ve doğa arasında sistematik bir anlam ilgisi kurmaya çalışarak bunu bilimsel bir temele dayandırmak istemektedir (Marshall, 2003: 438). Hatta bunu bir eser ortaya koyarak da ispatlamaya çalışmaktadır. *"Mutual Aid"*(*Karşılıklı Yardım*) eseri bu sebeple ortaya konulmuş, evrimsel teorilerden yola çıkılarak insanlar arasında imece usulünün yaygınlaştırılmasından bahsedilmektedir (Heywood, 2013: 121). Eserde evrime bakış açısı tüm detayları ile işlenirken, insanların tabiatlarında bencillik barındırdıkları teorisinin hakikati yansıtmadığı bu anlayışı çürütebilme adına yaptığı açıklamada ise bireylerin karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ruhuna uygun bir tutumla var olduklarının, bunun beslenmesinin ve geliştirilmesinin de önemine dikkat çekmektedir (Heywood, 2013: 195).

Kropotkin'de diğer tüm anarşist kuramcılar gibi devlet otoritesinin yerine ikame edebilecek bir yönetim formülü sunmaktadır. Dernekler yolu ile örgütletilebileceği fakat bu derneklerin bir merkezden yönetilmemesi ve dernek

üyeleri arasında hiyerarşik bir bağ bulunmamasının gerekliliğinin ışığında uygulanabilir bir yönetim modeli olabileceğini düşünmektedir (Kropotkin, 1967: 47). Anarşistlere yöneltilen en sert eleştirilerin başında devlet (otorite) kavramının ortadan kaldırılması ile oluşturulacak yeni sosyolojik yapı, ihtiyaçlar ve yönetim organizasyonundaki boşluğun nasıl bir çözüm önerisi ile doldurulabileceği hususudur. Kropotkin ise bu eleştiri karşısında, Kilise, devlet (otorite) yönetim erklerinden oluşabilecek boşluğun sadece dernekler ile de değil binlerce farklı alternatif ile doldurulabileceğini savunmaktadır. Bu örgütlenmeler yalnızca topluma yön veren kanunlar, yasalar, ya da ekonomik açıdan oluşabilecek boşlukları değil, sanatsal etkinliklerden, kültürel etkinliklere ve hatta eğitime varan konularda otoritenin yok edilmesi ile ikame edebilecek olmasını belirtmektedir (Kropotkin, 1999: 127). Anarşizm zaten tahakkümü ve baskıyı yok etmek üzere yola çıkmış bir düşünce akımıdır. Zira bir toplumda var olan tüm değer yargılarının, örflerin, adetlerin ve ananelerin ortadan kaldırılması anlamı taşımamalıdır. Kropotkin de bu konuya değinirken örflerin ve adetlerin toplumların ortak değeri olması ve toplumların rızaları alınarak ortaya konuldukları için bir sakınca görmemektedir. Ancak yine bu konuda da önemli olan merkezîyetçilik anlayışına hitap etmeyecek olması ve bireyler arasında hiyerarşik bir oluşuma müsaade etmeyecek şekilde gerçekleştirilecek olmasının gerekliliğidir (Kropotkin, 1967: 58). Bu gerekliliklerin sağlanmaması durumunda insanların tahakküm ve baskı altında daha kötü bir psikolojiye evrildikleri ve neticede insanlığa kötülüğün bu yollar ile enjekte edildiği gerçeği yadsınamaz bir hakikattir. Yine bunu örnekler nitelikte Kropotkin şunları söylemektedir: *"Devletin ve tüm organlarının ortadan kaldırılmasını talep ettiğimizde, gerçekte olmadıkları kadar mükemmel insanlardan oluşan bir toplum hayal ettiğimiz söyleniyor bize. Hayır, bin kere hayır! Tek istediğimiz, bu tür kurumların, insanları gerçekte olduklarından daha kötü kılmamasıdır"* (Kropotkin, 2012: 34). Kropotkin, vergilendirmeler için, devlet otoritesinin tahribat ve tahrifat gücünün en yüksek ve etkili olduğu alan olarak nitelendirmektedir. Vergilendirmelerin devlet yanlısı egemen güçlere hizmet etmek maksatlı oluşturulmuş bir sistem olduğuna değinen Kropotkin, vergilerin toplum içerisinde köle-efendi dengesini stabilize kıldığına ve devletin işlerini kolaylaştırdığına dikkat çekmektedir (Kropotkin, 1924:37). Dünyadaki tüm savaşların müsebbibi olarak devleti gören Kropotkin, bu durumdan daha vahim olan tablonun ise savaş suçlusuz devletlerin egemenlikleri altında yaşayan bireylere eğitimde veriyor olması gerçeğidir demektedir (Kropotkin, 1924: 37). Devletlerin insan kanından ne

zamana kadar besleneceğini soran Kropotkin, özgür ve otoritesiz toplumlar oluşturulmadıkça bunun sağlanamayacağını söylemektedir (Kropotkin, 1924: 42).

Marshall, Kropotkin'i diğer anarşist kuramcılardan ayıran en bariz farklılığın, anarşizmin nihai hedefleri için kullanmak istediği metotlar olduğunu söylemektedir. Bu metot daha çok toplumsal barışa ve oluşabilecek sorunları diyalog yolu ile çözüme ulaştırma üzerinden kurgulanmaktadır (Marshall, 2003:478). Bakunin gibi yıkıcı bir şiddete veya güç kullanıma başvurmaya karşı olan Kropotkin, meselelerin insani ve vicdani düzlemde ele alınarak neticelendirilmesinden yana bir tutum takınmaktadır (Woodcock, 2009:206). Onun bu konudaki anlamlı duruşu ve tutumları Marshall'ın dikkatini çekmiş ve anarşist teorisyenler arasından en takip edilesi olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca on dokuzuncu asırda anarşizme anlamlı bir dinamizm kattığını belirtmektedir (Marshall, 2003:477). Woodcock da yine Marshall gibi Kropotkin'in söylevlerinden etkilenen isimler arasındadır ve anarşizme katkılarının yadsınamaz bir gerçek olmasının yanı sıra anarşizmin insanileştirilmesinde olan katkılarını değerlendirmektedir. Anarşizmin tabanda yankı bulmasına da öncülük eden Kropotkin'in birçok anarşiste de günümüzde dahi esin kaynağı oluşturacak fikri temeller inşa ettiğini öne sürmektedir (Woodcock, 2009:227).

2.7.7. Henry David Thoreau (1817-1862)

Henry David Thoreau 1817 yılının temmuz ayında Massachusetts'de dünyaya gelmiştir. Çevrecilik akımının ilk ve en önemli temsilcilerinden olan Thoreau, doğayı dinlerin arasında görmektedir. Naturalist bir anlayışla fikirlerini harmanlamış olan Thoreau sade ve doğa ile iç içe yaşamının önemine değinirken, 1845 senesinde bir çiftlikte yaşamaya başlayarak düşünceleri ile realite arasında bir korelasyon kurmuştur. Eserleri ve fikirleri ile isminden çokça bahsettiren Thoreau'nun anarşist çevrelerce dikkat çekmesi de "*Sivil İtaatsizlik*" kavramına öncülük etmesi ile başlamaktadır. Thoreau'ya göre: "*En iyi yönetim en az yönetendir. Buradan hareketle şu sonucu varır: En iyi yönetim hiç yönetmeyendir.*" (Thoreau, 1999: 41). Nietzsche anarşistleri eleştirirken, alışılmışın dışında var olmaya çalışan, sorumluluk sahibi olmayan liberaller topluluğu olarak nitelendirmiştir. Bu eleştirinin muhatabı her ne kadar bütün anarşist kuramcıları kapsamasa da devlet karşıtı sert eleştirileri ile bilinen kuramcıları kapsamaktadır. Bunların başında da Bakunin, Godwin ve elbette de Thoreau'da akla gelen ilk isimlerdendir. Devletler toplumlarda bireylerle arasındaki

ilişkileri düzenler iken daima kuralları, kaideleri belirleyen kısımda yer almaktadır. Oysa bu düzenlemelerin toplum içerisindeki bireylerinde fikirleri ve önerileri dikkate alınarak yapılandırılmasını savunan Thoreau, devletlerin bu tek taraflı ve zoraki tutumlarının insan haklarına aykırı bir vandallık olduğunu vurgulamaktadır (Cantzen, 2000: 38).

Thoreau, devletin koyduğu ve uygulamadığımız takdirde cezalandıracağını bildirdiği (vergiler, askerlik vs.) her konuyu açık bir dille reddetmektedir. Devlet kavramının asli bir unsur olmadığını vurgulayan Thoreau, dünyaya gelir iken yaşadığımız coğrafyalar ile bir sözleşme imzalamadığımızı, her ne şekilde olursa olsun bireylere ve devletlere karşı bir yükümlülük hissetmediğini ve bu durumdan doğacak herhangi bir yaptırım kararını peşinen kabul etmeyeceğini ifade etmektedir (Thoreau, 1999: 59). Hayatı boyunca çok kıymetli eserler veren Thoreau, şüphesiz en ciddi çıkışını '*Sivil İtaatsizlik*' çalışması ile yapmıştır. Thoreau'nun Sivil İtaatsizlik kavramının toplumun her kesiminde karşılık bulmasında hiç şüphesiz 1835 yılında Harvard ile başlayan ve zaman içerisinde onu çok daha iyi noktalara getirecek olan entelektüel çevresinin katkısı büyüktür. Kavramsal olarak Sivil İtaatsizlik ve muhteviyatında barındırdığı düşünceler ve argümanlar anarşizm hareketi ile birebir örtüşmesinin yanı sıra anarşist harekete dinamizm katması yönü ile de oldukça kıymetli kabul edilmektedir (Kirk, 2004: 35).

3. PARİS KOMÜNÜ VE ANARŞİZM HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

3.1. Paris Komünün Tarihsel Arka Planı

Tarihte yaşanmış hadiselerden anlamlı çıkarımlar elde edebilmek ve meseleleri doğru perspektiften etüt edebilmek adına dönemin istatistiki verilerinden yararlanmakta fayda mülahaza edilmektedir. Bu doğrultuda dönemin verileri incelendiğinde; ‘*Fransa’nın nüfusu 1866 yılında 37 milyon olarak kayıtlara geçmiştir ve bu nüfusun 4,7 milyonunu proleterler oluşturmaktaydı. Paris nüfusunun ise 442 binini proleterler oluşturuyor ve total nüfus 1 milyon 850 bin kişi olarak karşımıza çıkmaktadır*’ (Piorro, 1977: 13). Sanayileşmeye hızlı bir giriş yapan Fransa’da işçi sayısının bu kadar fazla olması tesadüfî bir saikleşmenin doğal tezahürü değildi. İnsan onuruna aykırı çalışma koşulları da proleterler arasındaki örgütlenmenin ve dayanışmanın birincil nedenleri arasındaydı. Proleter arasındaki bu örgütlenme ve dayanışma ruhu neticesini göstermiş ve ‘*28 Eylül 1864 yılında Uluslararası Emekçiler Birliği (I. Enternasyonal) kurulmuştur*’ (Nimtz, 2012: 245). Marx ise bu konu hakkında şunları söylemiştir: ‘*Sosyalist ya da yarı sosyalist mezheplerin yerine işçi sınıfının gerçek bir mücadele örgütünü geçirmek için kuruldu*’ (Nimtz, 2012: 245). Uluslararası Emekçiler Birliği’nin Fransa seksiyonu birlik kurulduktan yaklaşık bir yıl kadar sonra kurulmuştur. Marx’ın bu konudaki sözünü yorumladığımızda, I. Enternasyonal ile Fransız seksiyonunun farklı proleter fraksiyonlara hitap ettiğini gözlemlemek mümkün olacaktır. 1864 yılında Fransa’yı yöneten Bonaparte Enternasyonallerdeki dayanışma ruhundan rahatsızlık duyarak kitlesel tutuklamaların gerçekleşmesi yönünde kurmaylarına talimat vermiştir. Prusya ve Fransa o dönemde savaşın eşiğinde olmalarına karşı, Enternasyonale üye proleterler savaş karşıtı bir tutum sergileyerek gösteri ve propaganda yürüyüşleri düzenliyorlardı (Nimtz, 2012: 301).

Yine 1870 yılının Paris'i özelinde verilebilecek istatistiki veriler şu şekildedir: *“1870'te Paris Fransa'nın en büyük şehridir. Paris Valisi Baron Haussmann'un 1853'ten itibaren Napolyon emriyle başladığı dev inşa çalışmaları dünyanın en büyük 3. kenti olan Fransa başkentini tamamen değiştirecektir. 3 Kasım 1859 tarihli bir yasayla 12 bölgeden (arrandissements) oluşan Başkent çevre kentlerini ilhak ederek geniş emekçi kitleleri coğrafik sınırları içine alır ve artık başkent 20 bölgeden oluşur. Nüfusu 1850'deki sayıma göre 945.721 iken, ilhaktan bir yıl sonra yeniden yapılan sayıma göre 1.696.141 olarak belirlenir. Ekonomik nedenlerle 1870'li yıllara kadar göç hızla devam eder ve nüfus 2 milyona yaklaşır. 1870'de Paris'te oturan yetişkin nüfusun 4/3'ü taşra doğumludur”* (Cordillot, 2021: 197, Uztopal, 2021: 22). Dönemin Paris Valisi Haussmann hatıratlarında 1870 yılının Paris'inde gördüğü vahim manzaraları şu şekilde anlatmaktadır: *“Paris'te her konutta ortama 3 kişinin oturduğunu gözlemledik, 257.406 konutta vergiden muaf tutulan kişiler kalıyor, 93.573 konutta kalan kişilerin ise şahsi ve eşya vergisi tamamen belediye kasası tarafından karşılanıyor, 3708 konutta oturanların gelir vergisini ise belediye karşılıyor, yani toplam 354.687 konutta kalan 1.073.061 kişiye, eğer belediye vermeyi kararlaştırırsa, ekmek karnesi gerekir. (...) Diğer yandan 145.000 konutun kirası 250 ile 500 frank arasında, 47.045 konutun ise 500 ile 1500 frank arasında ve burada oturanların vergisi kısmen düşürüldü. Birincisinde 435.210 kişi, ikincisinde ise 141.135 kişi kalıyor.”* (Soria, 1971: 256, Uztopal, 2021: 22). Haussmann bu açıklamalarına ilave olarak şöyle bir saptama yapmaktadır: *“Kıtlık esnasında beslenmeye devam edilmesi gereken mide sayısının en azından 1.200.000 kişiye çıkartmak gerektiğini görüyoruz.”* (Soria, 1971: 256). Paris halkının çok büyük bir kesiminin sefalet ve açlıktan zor durumda olmalarından daha kötü olan bir şey var ise o da, şuan açlık sınırının üstünde olan diğer yüzdeler diliminde yakın bir zaman içerisinde bu elim manzara ile yüzleşmeye çok yakın olmalarıdır. *“Ücretler 1857 ekonomik krizi ve 1860'taki İngiltere ile serbest ticaret anlaşmasından sonra düşüş yaşar. Tarihçi Georges Soria yapılan tüm farklı kaynak ve araştırmalardan hareket ederek 1862 ile 1865 yılları arasındaki kimi farklı mesleklere göre günlük yevmiyelerin bir ortalamasını çıkarır: ‘Altın ustası:5.50 frank, Dökümcü:4 frank, Kalaycı:4.30 frank, Çatı ustası:6 frank, Metalürjist:5.75 frank, Dokumacı:3.90 frank, Marangoz ustası:4.70 frank, Seker ustası:5.25 frank, Seramikçi: 5.40 frank, Kimyasal maddelerle çalışan usta:6 frank, Odun sektöründe çalışan usta:4 frank alıyordu’* Soria (1971: 279). Yine aynı dönemde kadın işçilerin günlük yevmiyeleri; *“2 frank 30*

kuruş’, çocuk işçilerin günlük yevmiyeleri ise ‘‘1 frank 15 kuruş’’ gibi komik rakamlardan ibaretti. Soria (1971: 280). Fakat günlük yevmiye miktarlarının rakamsal değerlerinin sağlıklı anlaşılabilmesi adına; 1862 yılı ile 1865 yılları arasında temel tüketim ihtiyaçları üzerinden bir hesap çıkaran Soria: ‘‘Ekmek, kilosu 0,37 frank; Şarap, litresi 0,80; yumurta (on iki tane) 1,08; sığır etinin kilosu: 1,35; tereyağının kilosu: 3,54; peynir: 14’’ şeklinde değerlendirmeler yapmaktadır (Soria, 1971: 280). 1870 yılının Paris’inde yaşam koşullarının en önceliklisi konumunda olan konaklama giderleri özelinde istatistiki verile sunan Sophia: ‘‘Bir oda ve arkada bir metre kare büyüklüğünde bir mutfak, küçük bir yatak odasının kirası 250 ile 300 frank, yani geçmişe nazaran iki katı daha pahalı, fakat iki kat daha az hava alıyor ve ölçüsü küçük’’ şeklinde bir değerlendirmeyi gözler önüne sunmaktadır (Soria, 1971: 259). Vali Haussmann’ın kötü yönetimi neticesinde Paris’te konaklama giderleri yüzde 70 oranında artışa uğramıştır. Cordillot o gün ki yaşam koşullarına ışık tutmak adına bizlere şunları aktarmaktadır: ‘‘4 kişilik bir ailenin aylık sınırını yıllık 1700 frank, yani günde ortalama 5 frank olarak belirler. Belirtmek gerekir ki kazanılan ücretin yüzde en azından 60’ı gıda ihtiyaçlarına, yüzde 10 ile 15’i kira için harcanır’’ (Cordillot, 2021: 198, Uztopal, 2021: 22-23). Paris’in proleterler için dezavantajlı bir iklimi olduğu gerçeği verilerle sabit olmakla birlikte, avantajlı sayılabileceği noktalardan birisi de iş imkânlarına olan hızlı ulaşımıdır. Fazlası ile sanayileşmeden nasibini almış Paris’te adeta yer gök fabrikalardan oluşmaktaydı. Bu yönü ile de hem iç göç hem de dış göç alan Paris bir anlamda proleterler açısından cazibe merkeziydi. Düzenli yılın tamamında bir haneden iki kişinin çalışması durumunda mevcut ihtiyaçların karşılanabileceği gibi bir durumda söz konusuydu. Proleter ile işveren arasındaki ilişkileri düzenleyen yasal protokoller tamamen işverene göre düzenlendiği için yılın tamamında çalışabilmek gibi bir durum söz konusu değildi (Uztopal, 2021: 23).

Paris Komününden hemen öncesinde var olan sosyal yapıyı tasvir eden Rougerie: ‘‘Para rantı ile yaşayan 123.000 kişi, zenginlere hizmet sektöründe (hizmetçi, kapıcı vs.) çalışan 170.000 kişi, 120.000 ücretle çalışan emekçi, 55.000 memur, 3/2’si tek ya da bir işçiyle çalışan 120 000 küçük esnaf, 550.000 işçi ve 100.000’in üzerinde işsiz’’ şeklinde verileri sunmaktadır (Rougerie, 2004: 9-10). Yoğun olarak göç alan Paris’te nüfus hızla artmıştır: ‘‘1847 yılında 416.000’den 1866’da 442.000’e çıkmış ve bu artış aynı şekilde devam ederek Komün’ün arifesinde yarım milyonu geçmiştir. Patronların sayısı ise tam tersine 1847’de 65.000’den

1872'de 39.000'e düşmüştür. Bu düşüş esas olarak en küçüklerin iflas etmesiyle açıklana bilinir ama bu yıllarda küçük işyerleri hala çoğunluğu oluşturur. Metalürji sektöründe olan Cail şirketi en büyük şirketlerden birisidir ve Paris'te bulunan üç atölyesinde 2000 işçi çalıştırır. Silah üreten Gevelot fabrikalarında 100 erkek, 400 kadın işçi çalışmaktadır. Konfeksiyon atölyelerinde işçi yoğunlaşmaları daha fazladır: Bessaud şirketinde 2300 işçi, Dusautoy şirketinde 3300 işçi çalışmaktadır. Christofle kuyumcu şirketinin farklı atölyelerinde toplam 1400 işçi çalışır. Paul Dupont matbaasında ise 650 işçi çalışır. Parisli işçilerin ezici çoğunluğu ise küçük işyerlerinde çalışır, nihai bir veri olmamakla birlikte bugün tarihçilerin ezici çoğunluğu büyük sanayide çalışan işçi sayısını 50.000 civarında olarak belirler, yani sadece 10 işçiden birisi büyük sanayide çalışır. Yani Paris'in nüfusunun 4'de 1 işçidir ama bunların sadece 10'da 1'i büyük denilebilecek sanayi alanında çalışmaktadır'' (Bruhat, 1970: 27, Uztopal, 2021: 23). Tüm bu veriler ışığında Agulhon Paris'in sosyo-ekonomik ve siyasi durumunu şu şekilde özetlemektedir: *“Hukuksal olarak az homojen, zanaatçı, dükkancı, küçük şirket ve işçilerinin yönetici, usta veya ameleden oluşan; ortak pratik olarak kol emeğiyle çalışan, yoksulluk ya da mütevazı bir bolluk içinde olan, az eğitilmiş ya da en temel olanla yetinmeye indirgenmiş insanlar, “burjuva” ile bu üç özellik, yani ekonomik olarak bir statüyle belirlenmeden daha çok genel olarak sosyal ve kültürel özgünlüklerle ayrılan bir bütünlük”* (Agulhon, 1999: 176-177).

Tüm bu kasvetli hava ve yaşam koşulları Paris'te yaşayan insanları oldukça yoruyor iken 19 Temmuz 1870 yılında Bonaparte'ın, Bismarck Prusya'sına savaş açmasıyla şartların oldukça olumsuz hale geldiği söylenebilmektedir. Bonaparte'ın bu savaşı açmasında iktidarını sağlamlaştırmak istemesinin yanı sıra ulus devletçilik hamaseti yapmaya çalışan bir demagog lider olmasından da ileri gelmektedir. Bonaparte sürekli kademeli olarak azalan otoritesini tekrardan güçlendirmek adına Prusya ile yapılacak bir savaştan medet ummaktaydı. Bonaparte savaşın kendileri tarafından kazanılacağını düşünürken bu sayede de Fransa'nın batısındaki toprakları rahat bir şekilde ilhak edebileceklerini yanı sıra da gittikçe güçlenen Alman birliğini durdurabileceğini hesaplamaktaydı. Netice itibari ile Bonapartist diktatörlük Prusya ile savaşa başladı. Savaş için hiçbir hazırlığı bulunmayan Fransa'nın ordu içerisindeki hiyerarşik zincir manasında da oldukça zorlandığını söylemek mümkündür (Yaraşır, 2021: 38-39). Oldukça etkisiz bir savaş stratejisi izleyen Fransa, Sedan

Muharebesi'nde Prusya'ya karşı yenilmiştir. Sedan Muharebesi yenilgisi 1870 yılının Fransa'sında yaşayan Fransız halkı içerisinde huzursuzluğa yol açmakla birlikte istikrar problemini de beraberinde getirmiştir. Bonaparte diktasının şahsi çıkar ve hırslarına hizmet amacı ile yapılan bu savaşın Fransız ordusunda ve Fransız halkında ciddi bir taban bulamadığı gerçeği de aşikârdır. Fransız halkında Bonaparte'ın Milliyetçi söylemleri ve hamasetleri karşılık bulmamıştır. Bonaparte ve kurmaylarının menfi tutumları gerekçesi ile başlayan bu savaşın kaybedilmesiyle birlikte Bonaparte, Almanlara esir düşmüştür. Bunun üzerine Fransa'da monarşi rejimi kaldırılarak, yeni rejim cumhuriyet olarak belirlendi. Fransa'da göreve gelen ve Fransız tarihinin Üçüncü Cumhuriyet Rejimi ile bir hükümet kuruldu. Kurulan bu hükümetin adı da Ulusal Savunma Hükümeti'dir. Ulusal Savunma Hükümeti kurulur kurulmaz ilk talebini Prusya Devleti'nden aldı. Prusya-Fransa savaşında olan tahrifata yönelik savaş tazminatı talep eden Prusya Devleti, taleplerinin reddedilmesinden hemen sonra Paris'i kuşatmışlardır. Hali hazırda hızlı sanayileşmenin sancılı sürecini iliklerine kadar hisseden Paris halkına şimdi de kuşatılmıştı. Kuşatmanın beraberinde getirdiği olumsuz durumlar arasında en başat olanı ise Paris halkının diğer şehirler ile lojistik irtibatı kesilmiş, temel tüketim olan besin ihtiyaçlarını dahi ulaştırmak neredeyse imkânsız hale gelmişti. Proleterler yalnızca kuşatma ile değil yoksulluk ve açlıkla da savaşıma devam ediyorlardı. Kentte yaşayan egemen sınıf ve burjuvalar her zaman olduğu gibi ihtiyaçlarını tedarik noktasında asla sıkıntı çekmiyorlardı. Hatta egemen sınıf ve işveren kesim için bu krizde fırsata çevrilerek karaborsacılık akımı başlamıştı. Nitekim bu kuşatma için hükümet tarafından oluşturulan ve adına *Ulusal Muhafızlar* denilen yer yer silahlandırılmış bu milis grupların tamamı Paris'te ikamet eden vatandaşlardan kurulmuş ve ekseriyeti de proleterlerden oluşmaktaydı. Paris içerisinde dağınmış ve milis durumda bulunan komiteler, *Ulusal Muhafızlar Komitesi* olarak tek çatı altında birleşmişlerdir. Sedan Muharebesi yenilgisinin ardından göreve gelen hükümet, Prusya ile ateşkes anlaşması imzalamıştır. Ateşkesin maddeleri içerisinde derneklerin ve kulüplerin derhal kapatılması yönünde bir Prusya ultimatomu verilmesinden ötürü Ulusal Muhafızlar ve hükümet arasında ciddi bir kriz ortaya çıkmıştır. Çok zorlu şartlar altında çalışan emekçi proleterler ateşkesin bu maddesi sebebiyle büyük bir krizin çıkabileceği noktasında hükümete beyanatlarda bulunmuşlardır. Ulusal Parlamento'dan çıkan kararlarda proleterlerin aleyhinde çıkan kararlardı. Bu alınan kararlara istinaden, proleterlerin öncelikli olarak yevmiyelerini elinden alma kararı çıkaran hükümet, daha sonra proleterlerden ve zanaatkârlardan

kurulu Ulusal Muhafızların toplarına, tüfeklerine ve savaş materyallerine el koyma kararı almıştı. Fakat tüm bu toplar, tüfekler ve savaş materyalleri Ulusal Muhafızların şahsi gelirleri ile alınmıştı. Bu kararlara karşı çıkan Ulusal Muhafız Komitesine karşı hükümet Paris'e merkeze bağlı bir kuvvet göndermiştir. Merkeze bağlı gelen bu kuvvetlerin Paris halkına karşı müdahalede bulunmayacaklarını açıklamaları üzerine ve hatta gelen kuvvetlerin bir kısmının da Ulusal Muhafızlar Komitesine katılması üzerine hükümet çaresiz kalarak Versay'a sığınmıştır. Bunun üzerine Paris halkı tarafından coşku ile karşılanan bu gelişmeler ışığında Ulusal Muhafızlar Merkezi Komitesi'nin de elinin güçlendiğini ifade edebiliriz. Nitekim tüm bu gelişmeler '18 Mart 1871'de Paris Komünü'nün kurulmasına vesile olmuştur (Şakacı, 2009: 246).

Proleterlerden oldukça çekinen hükümetin ve destekçilerinin Ulusal Muhafızlar Komitesine çağrılarını şu şekilde olmuştur:

“Yeni hükümeti her yıkma girişimi, düşman hemen hemen Paris kapılarına dayandığı bir sırada, umutsuz bir çılgınlık olacaktır. Fransız işçileri yurttaşlık görevlerini yerine getirmelidirler... Kendi öz sınıf örgütlerini kurmaya yöntemli bir biçimde girişmek için, cumhuriyetçi özgürlükten serinkanlılıkla ve korkusuzca yararlanmalıdırlar. Fransa'nın canlanması ve ortaklaşa görevimiz olan emeğin kurtuluşu için, bu onları yeni bir güç ile büyük bir güç ile donatacaktır. Cumhuriyetin geleceği onların yılmazlık ve bilgeliğine bağlıdır” (Marx, 1977: 70).

Engels de proletaryanın ihtiyatlı davranmasının gerekliliği üzerinde durmaktaydı. Hatta Adolf Sorge ile mektuplaşmalara devam eden Engels Komün için mektubunda şunları ifade etmekteydi: *“Her ne kadar Enternasyonal onu oluşturmak için parmağını bile kımlıdatmadıysa da ... (Paris Komünü) Enternasyonal'in çocuğuydu”* (Engels, 1977: 377). Bu mektubunda Engels, her ne kadar fikri çatışmalar ve yöntemsel farklılıklar bulunuyor olsa da Komün ile Enternasyonal'in organik bir bağ ile birbirine bağlı bulduklarını izah etmeye çalışmaktadır. 1 milyondan fazla üye hacmi ile döneminde ki işçi birlikleri arasında isminden sıklıkla bahsettiren Enternasyonal, Komünün de kendilerinden farklı bir düşünce ile yola çıkmadığını savunarak destek olmak için harekete geçmişlerdir. Fransız Proleterleri ülkenin içerisinde bulunduğu koşullar sebebi ile ihtiyatlı ve sağduyulu olmaya davet eden Marx ve Engels de kısa bir süre içerisinde kendilerini Paris Komününün en ön saflarındaki yerlerini almışken bulmuşlardır. Marx ve Engels, Times gazetesinin Enternasyonal'in farklı seksiyonları arasında çatışma çıkaracak proleterler arasındaki

birlik ve beraberlik ruhunu zedeleyecek yayınları karşısında boş durmamışlar gerekli yanıtları kaleme almışlardır (Nimtz, 2012: 304). Burjuva gazetelerinin tüm provokasyon içerikli yayınları Enternasyonal'in ne Fransız seksiyonları arasında ne de Alman seksiyonları arasında karşılık bulamamıştır. Alman Proleterler de Fransız Proleterler de savaş karşıtı tutumlarına devam etmişler, savaş karşıtı yayınlara ve propagandalara devam etmişlerdir.

Paris Komünü sürecinin tarihsel akışta tasarlanmaksızın tamamen doğaçlama bir şekilde gerçekleşen olaylar silsilesinin doğal bir sonucu olduğunu gözlemlemekteyiz. Nitekim Paris Komününün tarihsel arka planına gerekçe oluşturacak başlıca olaylar arasında; Paris'te yaşayan proleterlerin sefalet içinde ve güç yaşam koşullarına maruz bırakılmaları, emek sömürsü düzenine burjuvaların hız kesmeden devam etmeleri, Bonapartist diktanın zorba politikaları ve Enternasyonalin kurulması ile hız kazanan düşünsel dönüşümler ve fikri hareketler gösterilebilir. Yine Marx benzer bir görüşle şunları ifade etmektedir: *“Ortamın (koşulların) dönüşmesiyle insan etkinliğinin veya insanın kendini dönüştürmesinin çakışması, ancak devrimci praksis olarak kavranabilir ve akla uygun bir biçimde anlaşılabilir”* (Marx, 1976: 12).

3.2. Komün Günleri

Marx Paris Komününün tanımı noktasında tezata düşülmesinin anlamsız olduğunu ifade ederken, komün için kullanabilecek en kapsamlı tanımın ise, ‘Proleterya diktatörlüğünün ilk örneği’ olduğu vurgusudur (Marx, 2016: 314). Bu tanıma ilave olarak benzer nitelikteki düşüncelerini ifade eden Engels de şunları söylemektedir: *“Pekâlâ, proletarya diktatörlüğü sözü karşısında dehşete düşen dar kafalı sosyal demokratlar, onun neye benzediğini bilmek ister misiniz? Paris Komününe bakın. Paris Komünü proletarya diktatörlüğüydü.”* (Engels, 2016: 267). Marx Komünün temelinde yatan kuruluş motivasyonu aktarırken şunları ekler: *“O, özünde, bir işçi sınıfı hükümeti, üretenlerin mülk edinen sınıfa karşı mücadelesinin sonucu, emeğin iktisadi kurtuluşunun gerçekleşmesini sağlayabilecek bir siyasal biçimdi.”* (Marx, 2016: 314). Nitekim Paris Komünü yaklaşık iki ay on bir gün kadar Paris'in yönetimini ele geçiren radikalist, anarşist ve sosyalistlerden oluşan devrimci bir hükümetti. Fransa'nın Prusya yenilgisinin üzerine, topların ve savaş materyallerinin Paris halkının eline geçmesi hükümeti oldukça rahatsız etmiştir. Hükümet Paris'e, halkın elindeki bu askeri materyalleri alabilmeleri adına her ne kadar

kuvvet yollamış olsa da gönderilen bu kuvvetlerin büyük bir çoğunluğu da Paris halkının yanında yer alarak komüne katılmışlardır. Bunun üzerine 18 Mart sabahı komün günleri başlamıştır. (Mısır, 2011: 10-11)

Komün, Bonaparte'ın otoritesini pekiştirmek adına, hiçbir mantıklı gerekçesi yok iken Prusya'ya savaş açmasının ardından Prusyalılara karşı ciddi bir hezimete uğramasının doğal sonucu olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Savaşın neticesinde çok kötü yaşam koşullarına sahip olan Fransız Proleterler ve zanaatkârlar çok çok daha kötü yaşam koşullarına sürüklenerek bu gidişata bir son vermek adına ayaklanmışlardır. Ayaklanmanın hemen ardından geçici süreliğine merkezi bir hükümet (Ulusal Muhafız Komitesi) oluşturulur ve işin içinden çıkamayacaklarını idrak eden bu hükümet çözüm olarak seçimlere gitmeyi önerir. Bu hükümet ise seçimlerin ardından tüm yetkilerini Paris Komününe devreder. Bu gelişme üzerine 18 Mart 1871 yılında Paris Ulusal Muhafız Merkez Komitesi şöyle bir bildiri yayınladı: *“Paris proleterleri, egemen sınıfların ihanet ve beceriksizlikleri karşısında kamu işlerinin idaresini kendi ellerine almak suretiyle durumu kurtarma saatinin gelip çattığını anlamış bulunuyorlar.... Anladılar ki, devlet iktidarını ele geçirerek kendilerini kendi kaderlerinin efendisi kılmak, zorunlu görevleri ve mutlak haklarıdır.”* Komün meclisinin çok büyük bir çoğunluğu I. Enternasyonal'e üye proleterlerden oluşmaktaydı. Zaten komün günlerinde en önde çarpışanların çok büyük yüzdesi de proleterlerden oluşmaktaydı. Marx'a göre Parisli proleterler yalnızca hükümetin savaş materyallerine el koymuş alelade ayaklanmaya katılan sıradan direnişçilerden değil, aynı zamanda: *“Komün, Fransız toplumunun tüm sağlıklı öğelerinin gerçek temsilcisi ve dolayısıyla gerçek ulusal hükümet olduğu kadar, aynı zamanda bir işçi hükümeti ve böylece, kurtuluşunun gözüpek bir savunucusu niteliği ile, sözcüğün gerçek anlamında uluslararası bir hükümet idi de”* (Marx, 1991: 65). Marksistlerce dünyada da bu şekilde kabul görülmesi sağlanmış Komün, tarihteki ilk proleter hükümettir. Bu proleter hükümet çok kısa bir süre yönetimin başında bulunmuş olsa da, kendilerinden sonra gerçekleşecek olan proleter hareketler için esin kaynağını oluşturmuşlardır. Bu savı destekler nitelikte bir açıklama Lenin'den gelmiştir. Lenin'e göre, Ekim Devriminde uygulanan strateji, yol ve yöntemlerin çok büyük bir kısmı Paris Komününden esinlenilerek ortaya koyulmuştur (Lenin, 1992: 12). Komün içinde yer alan proleterlerin ideolojik görüşlerine dikkat çeken Engels: *“Komün, Blanquici çoğunluk ve Proudhoncu azınlıktan oluşuyordu”* der (Engels,

1991: 16). Sosyalist ve Anarşist proleterlerin emekleri ile Komünün yönetiminin ele geçirilmesinin mümkün kılındığının altını çizen Engels, bu ideolojik bağlamda heterojen ve yer yer oldukça yanlış tutumlar sergileyen proleterleri daha sonraki süreçlerde eleştirmiştir. Ancak, Komün günleri artıları ve eksileri ile gelecek günlere adeta meşale yakarak dünyadaki tüm proleterlere pozitif bir motivasyon kattığının da yadsınamaz bir realite olduğuna, Engels değinmektedir (Engels, 1991: 16-17).

Komün hiç şüphesiz iktidarda kaldığı süre zarfında aldığı ve uygulamaya koyduğu kararlar ile günümüzde bile üzerine konuşulmaya değer bulunmuştur. Komün günlerinde alınan bu kararları sıralayacak olur isek; *“Merkez Komitenin ilk bildirisi, 29 Mart’ta yayınladıkları komünün kuruluşunu ilan eden bildiri oldu.17 Bildiride Komünün ilk kararları, kiralar, ödeme vadelerinin gözden geçirilmesi, tüm kamu hizmetlerinin yeniden tesis edilerek basitleştirilmesi ve şehirdeki tek silahlı kuvvet olan Ulusal Muhafızların, gecikmeden yeniden örgütlenmesi olarak açıklandı. Nitekim, aynı gün yapılan yasa ile Nisan ayından önceki 9 aya ait ev kiralari tümüyle silindi, bu dönemde ödenmiş tüm tutarlar gelecekteki ödemelerden düşüldü. 3 ay boyunca evlerin ev sahipleri tarafından tahliye edilmesi yasaklandı. Vadeleri dolan senetlerle ilgili tüm kovuşturmalar kaldırıldı. Tüm ticari kağıtların geri ödemelerinin iki yıl içinde ve faizsiz olarak yapılmasına karar verildi. Görevleri sayesinde birer servet sahibi olan noterler, icra memurları, mezatçılar, mübaşirler ve diğer yargı görevlileri bütün diğer işçiler gibi sabit maaşlı çalışanlara dönüştürüldü”* (Marx, 2016: 381). Merkez Komitesi gelir dağılımındaki eşitsizliklerin önlenmesi, rüşvet ve irtikapın sona erdirilmesi ve sosyal yaşamı düzenleyen bir dizi tedbirleri yasalaştırarak Paris halkından tam not almıştır. Merkez Komitesi’nin aldığı bir başka karar ise zorunlu askerlik hizmetini kaldırmak oldu. Bu karar aslında Komünün Prusya’ya karşı Paris’i savunmak gibi bir eğiliminin olmadığına da açık bir kanıttır. Komün aldığı bu karar ile aslında, yalnızca kendi egemenlik sahasını tehlikelere karşı savunan, Fransız Merkez Kuvvetleri ile hiçbir illiyet bağının bulunmadığını da göstermek istemiş ve bu yanılıya bir son vermiştir.

Komün, ezilen, hor görülen, emekleri hiçe sayılan proleterler tarafından kurulmuş bir hükümet olması sebebiyle, proleterler özelinde de birçok kararlar almıştır. Bunları sıralayacak olursak: *“Fırıncı kalfaları için gece çalışması kaldırıldı (20 Nisan). Fabrika sahiplerinin vb. (fabrikatörlerin) (büyük ve küçük girişimci/erin) emekçilere yönelik para cezası kesmesini sağlayan özel yargılama hakkı, kamuya ait*

ve özel atölyelerde kaldırıldı; 18 Mart'tan sonra uygulanan para cezaları ve kesintiler işçilere geri ödenmek zorunda (27 Nisan). Rehincilerde rehin bırakılan şeylerin satışı durduruldu (29 Mart). Terk edilen atölyelerin ve fabrikaların, bunların kaçak kapitalist sahiplerine belirli bir tazminat ödenerek, işçi kooperatiflerine devredilmesinin yollarını farklı sektörlerin seçtiği temsilcilerle işbirliği yaparak araştırarak olan bir komisyon atadı (16 Nisan); Belediyelere, seks işçisi kadınlar ile Ulusal Muhafızların anneleri ve dul eşleri arasında herhangi bir ayrıma gidilmemesi talimatını verdi. Kitaplar, haritalar, kâğıtlar vb. tüm öğretim araçlarının, bunları bağlı buldukları belediyelerden alan öğretmenler tarafından ücretsiz olarak verilmesini sağladı (28 Nisan)'' (Marx, 2016: 380-1).

Komün tarafından toplumsal hayatı düzenleme adına alınan kararlar da şunlar olmuştur: "Zorunlu askerlik kaldırıldı (29 Mart). Kumar yasaklandı (2 Nisan). Kilise devletten ayrıldı; din bütçesi kaldırıldı; tüm kilise arazilerinin ulusa ait oldukları ilan edildi (3 Nisan). Altı aydır tutuklu olmalarına karşın henüz haklarında hiçbir adli inceleme yapılmamış olan 150 kişi serbest bırakıldı (9 Nisan.) Resmi gazete, Komün oturumlarının tutanaklarını yayımlamaya başladı (15 Nisan). İdam cezası kaldırıldı, şovenizmin simgeleri olan Zafer Anıtları kaldırıldı. İade talepleri karşısında yabancıların korunmasına yönelik kararname çıkartıldı (27 Nisan). Komün, siyasi ve mesleki yeminleri kaldırdı (4 Mayıs)'' (Marx, 2016: 382-3).

18 Mart 1871 tarihi itibari ile Fransa-Prusya Savaşı sebebiyle Prusya işgaline karşı örgütlendiği ve birbirleri ile organize bir direniş sergilediği düşünülen Parisli proleterler, aslında Bonaparte diktasının bu savaş kararına sıcak bakmadıkları gibi proleter nitelik taşıyan ve yalnızca kendilerini ve egemenlik sahalarını savunabilme adına bu şekilde bir organizasyonun ve direnişin içinde yer almışlardır. Komün meclisinde alınan kararlarda adeta bu durumu özetler niteliktedir (Engels, 2016: 261). Komün aslında aldığı kararlar doğrultusunda bazı nedensellik ilişkilerini somutlaştırmaya çalışıyordu. Bu somutlaştırma girişiminin ilki ise komünün doğmasına, tarih sahnesindeki yerini almasına zemin hazırlayan gelişmelerin idrak ve tahlil edilmesi ile doğrudan irtibatlıydı. Komün düzenli orduyu tasfiye girişiminde bulunmaksızın derhal kaldırmıştır. Yerine proleterlerden oluşan Ulusal Muhafız Birliklerini hayata geçirdiği için rahatlıkla içeriden ve dışarıdan gelen ya da gelebilecek saldırılara karşılık verebiliyordu. Oldukça mantıklı şekilde alınan bir karardı ve bu sayede ordudan ziyade, gücü proleterlerden oluşan halk ele geçirmişti

(Marx, 1991: 57). Komün, aldığı başka bir kararla ise halk üzerinde manevi bir tahakküm oluşturan “*rahiplerin iktidarı*”nı ortadan kaldırmak istedi ve kiliselerin tüm malvarlıklarını dağıtarak onların mülksüz bırakılmalarını sağladı. Benzer bir kararı da Adaleti sağlamakla mükellef olan teşkilatlar için aldılar. Yargıçlar ve hakemlerde artık tıpkı diğer kamu personelleri gibi seçimle iş başına gelmeye başladılar (Marx, 1991: 58). Komünün gelecek nesillere de ışık tutan nitelikte aldığı kararlardan biriside, ayrıcalıklı sınıflara mensup kişiler ile proleterleri ve tebaayı mülkiyet kavramı dâhilinde eşitlemeye yönelik olarak aldıkları kararlardır. Sovyetler Birliği de Komünün bu kararlarından etkilenmiş ve 1917’li yıllarda benzer kararları almaya yönelik tedbirlere girişmiştir. Tıpkı Komünün yaptığı gibi tebaayı, proleterleri ve sermayeyi elinde bulunduran egemen sınıfı mülkiyette dâhil olmak üzere birçok alanda eşitleme yolunda ciddi adımlar atmıştır. Komünün almış olduğu kararlardan görüldüğü üzere komün tarafsızlığı ve eşitliği yönetim bağlamında kendisine şiar edinmiştir. Komünün mülkiyet konusu özelinde almış olduğu kararlar ve tasarrufları değerlendirirken bu kararların bütünü ile ne anarşik nitelikte, ne de sosyalist nitelikte olmadığını görürüz. Bu görüşü temellendirirken, Komünün Fransa Merkez Bankası’na müdahale etmesi ve el koyması konularında çekimser tavır sergilemesi etkili olmuştur. Bu hususa Lenin ve Engels tarafından dikkat çekilmiş aynı zamanda eserlerine de konu olmuştur (Lenin, 1992: 12-13; Engels, 1991: 16-19). Komünün hem halk nezdinde hem proleterler ve zanaatkârlar nezdinde hayranlıkla karşılanan kararlarından birisi de 16 Nisan 1871 tarihinde Merkez Komite tarafından yayımlanan bir kararnamedir. Bu kararnamenin içeriği, Prusyalıların işgali neticesinde kuşatma altındaki Paris’ten kaçan işverenlerin sahip olduğu tüm fabrikaların ve işyerlerinin tekrar faaliyetlerine devam edebilmeleri adına yönetim ve denetimlerinin kooperatiflere devredilmesidir. Bu işletmelerin kooperatifler aracılığı ile tekrar faaliyetlerine devam edebilmeleri hem mali anlamda Paris’e katkı sunacaktı hem de işsiz proleterlere istihdam imkânı sağlanmış olacaktı. Kararname ile kooperatiflerce uygulanacak olan yol, yöntem ve çalışma koşulları gibi konular için yasal alt yapıyı oluşturacak tüzük taslaklarının çalışmalarına da hız kazandırılmıştı (Işıklı, 1983: 52).

Komünün kooperatiflere verdiği yetki doğrultusunda kooperatifler mülkiyetler üzerinde mahsuplaştırma sistemine geçmiş, özel mülkiyet konusundaki tasarruflarını da kamusallaştırma yönünde kullanmışlardır. Özel mülkiyet kavramını ilga etmek gibi bir girişimde bulunmayan kooperatifler, özel mülkiyet anlayışının tekelleşmeye

gittiğini tespit etmeleri durumunda o şahısların özel mülkiyetlerini feshetmişlerdir (Cangızbay, 1987: 70). Komün aldığı reform niteliğindeki kararlar ile toplumun tüm kesimlerini kucaklamış, çok yönlü ve istişareye dayalı karar alma mekanizması ile toplumunun hemen her kesiminin ihtiyaçlarına yanıt vermiştir. Bunları örnekleyecek olursak; bir süreliğine barınma ihtiyacı ödemelerini ileriki bir tarihe ertelemiş, evsiz yaşayan vatandaşlara barınabilecekleri alanlar sağlamıştır. Devletin elinde bulundurduğu fiziki varlıkların kooperatifler eli ile adilane bir şekilde vatandaşa ulaştırılması sağlanmıştır. Fırınlarda çalışan proleterlerin gece vardiyaları kaldırılmış, patronların kişisel inisiyatifine dayalı ceza sistemleri ve yevmiye kesim cezaları da kaldırılmıştır. İş bulma ofisleri kurularak, iş bulmaya dayalı çalışmalar yapılmıştır. Proleterlere ücret güvencesi getirilmiş, yanı sıra çalışma ücretleri eşitlenmiştir. Faaliyetlerine devam etmeyen atıl durumda bulunan fabrikalar ve üretim tesisleri kooperatiflere devredilerek yeniden dolaşıma kazandırılmıştır. Kooperatiflerin en önemli özelliği ise işletmelerin yönetim organizasyonlarının tüm yetkilerini ellerinde bulunduruyor olmalarıydı. Kooperatiflerin yönetim organları, fabrika ve üretim tesislerinin yönetim komitelerinin de tamamı proleterlerden oluşmaktaydı (Cangızbay, 1987: 70-71; Pioro, 1992: 14-35).

Komünün özel mülkiyet tavrı anarşist bir tavırdan ziyade sosyalist bir tavır üzerine kurgulanmıştır. Çünkü tamamı proleterlerden oluşan kooperatifler (işçi birlikleri) vasıtası ile özel mülkiyeti elinde bulunduran kesime adeta rota verilmiş, kooperatif komiteleri güdümünde kararlar alınmıştır. Kamu mülkiyeti fikrine atıfta bulunan bu anlayış sosyalizme de göz kırpmaktadır. Bu duruma dikkat çekmek isteyen Marx şunları söylemektedir: “*Komünal kuruluş, o güne kadar toplumun sırtından geçinen ve onun özgür hareketini kötürümleştiren asalak devlet tarafından emilen tüm güçleri toplumsal göreve geri verecekti*” (Marx, 1991: 60). Nitekim toplumu dönüştürecek, yapılandırabilecek yetkilerin ve karar mekanizmalarının yine proleterler eliyle ve onların güvencesinde yani toplumun elinde olmasının sağlıklı olacağı vurgusu üzerinde durulmuştur (Marx, 1991: 60).

Paris Komününün aldığı ve hayata geçirdiği kurallar ve kaideleri bütüne ile incelendiğimizde demokratik ve eşitlikçi temeller üzerine inşa edilmiş, sosyalist bir hükümet olmadığı halde sosyalist nitelendirmelere maruz bırakılmış anarşist ruhlu proleter bir devrim olduğunu söylemek mümkündür. 18 Mart 1871 yılında fiilen kurulan bu Komün, kuruluşundan henüz çok kısa bir süre geçmesine rağmen 2 Nisan

1871 tarihinde çok güçlü saldırılara maruz bırakılmıştır. Kuşatmanın beraberinde çok zorlu yaşam koşullarını getirmesi ve aynı zamanda zaten Paris halkının sefaletle olan çetin mücadelesinin mevcudiyetinden ötürü Komün hükümeti savaş karşıtı bir politika izlemek istiyordu. Bu savaş karşıtı politikalarında samimi tutumlarını sergileyen birkaç hadisede yaşanmıştı. Adolphe Thiers Hükümeti'nin Paris'e gönderdiği orduların Parislilere silah açmaması ve hatta Komün saflarına katılmaları hadisesinde; Ulusal Muhafız birlikleri Thiers tarafından gönderilen ordudan hem savaş materyalleri hem askeri personel sayısı bakımından oldukça üstünlerdi. Bu fiziki ve sayısal üstünlüğüne rağmen Komün saldırıya geçmeyerek savaş karşıtı tutumunu göstermişti. Ulusal Muhafız birlikleri kılığına bürünen casus askerleri tespit eden Komün taraftarları bu askerlere de zarar vermeyerek barış yanlısı bir politika izlediklerini göstermişlerdir. Tüm bu yaşanan gelişmeler ve proleterlere armağan edilen bu eşitlikçi Komün yönetiminden Thiers Hükümeti rahatsızlık duymuştur. Bunun üzerine uzlaşma çağrılarında da sıcak bakmayan Thiers Hükümeti Paris halkına karşı top yekûn bir mücadele başlattı. Saldırıya mütekabiliyet esasına göre karşılık veren Komün taraftarları halkı motive edebilme ve haklı mücadelelerinde birlik ve dayanışma ruhunu ortaya koyabilmek adına bir dizi bildiriler yayınlamışlardır. Bu bildirimleri halka duyurabilmek adına dönemin basın yayın organları Komünarlar tarafından aktif bir şekilde kullanılmıştır (Kızıltepe, 1996: 9).

Kamu Güvenliği Komitesi, o dönemde yayın faaliyetine devam etmekte olan *Le Salut Public*¹ gazetesi vasıtası ile Paris halkına şu şekilde seslenilmiştir: “*VATANDAŞLAR: Vatana ihanet kapıları düşmana açtı. Paris'te. Bizi bombardıman altında bırakıyorlar. Eşlerimizi ve çocuklarımızı öldürüyorlar. Vatandaşlar, büyük mücadelenin yüce saati geldi. Yarın, bu gece proletarya yeniden boyunduruk altına girecek ya da sonsuza dek özgür kalacak. Thiers galip gelirse, Meclis zafer kazanırsa, hayatta sizi ne beklediğini biliyorsunuz: Sonuçsuz çalışmak, mola vermeden yoksulluk. Artık gelecek yok! Artık umut yok! Özgür olacağını hayal ettiğiniz çocuklarınız köle olarak kalacak; rahipler yine gençliklerini onlardan alacak; Güzel ve iffetli gördüğünüz kızlarınız bu haydutların kollarında kararacaklar. SİLAHLARA! SİLAHLARA! Merhamet yok. - Onlara yardım edenleri vurun! Yenilmiş olsaydın sizden o kurşunları hiç esirgemezlerdi. Ateş! Ateş! Barikatlardaki kızıl bayrağın etrafında, Kamu Güvenliği Komitesi'nin etrafında toplanın - sizi terk etmeyecek. Biz*

¹ Sadece 16-23 Mayıs tarihleri arasında 8 gün çıkabilen 2 sayfalık günlük gazete.

*de seni terk etmeyeceğiz. Son kaldırım taşına, son kurşuna kadar sizinle birlikte savaşaacağız. Çok yaşa Cumhuriyet Çok yaşa Komün! Yaşasın Kamu Güvenliği Komitesi!”*²

Thiers Hükümetinin acımasızca orantısız güç uygulamasını kabul etmeyen ve her biri her türlü tahakkümü kabul etmeyi doğuştan reddeden anarşist proleterler oldukça güçlü bir direniş sergiliyorlardı. Paris’i ele geçirebilmek adına tüm girişimleri son raddesine kadar zorlayan Thiers Hükümeti, Bismarck ile bir görüşme gerçekleştirebilmek adına Prusya Hükümetinden randevu talep etmiştir. Görüşmede talep edilecek husus ise Prusya ordusu tarafından esir tutulan 120.000 Fransız askerinin tekrar iade edilmesiydi. Gerçekleştirilen görüşme neticesinde Bismarck esir askerlerin iadesi hususuna sıcak bakabileceğini yalnız bir şartının olduğunu ifade etmişti. Bismarck’ın Thiers hükümetinden istediği somut talep ise Paris Komününde olan direnişin bastırılmasının Prusya ordusu tarafından sağlanmasının gerekliliğiydi. Bismarck bu yöntem ile Paris’in ve Komüne destek veren diğer kentlerin kontrolünün kendisinde olmasını istiyordu. Bir önceki Paris saldırısı hezimetle sonuçlanan Thiers hükümeti için bu teklif gayet anlamlı bir teklifti. Netice olarak Komünarlardan rövanş alınabilirdi. (Kızıltepe, 1996: 9). Paris Komünün ele geçirilmesi adına Thiers hükümeti ve Bismarck hükümeti uzlaştılar. 10 Mayıs günü bu iki hükümet arasında Frankfurt’ta barış anlaşması imzalandı. Bunun üzerine 120.000 Fransız esir asker serbest bırakıldı ve Prusya Komüne karşı yapılan askeri harekâta destek vermeye başladı. Bu sayede tüm dikkatini ve odak noktasını Paris’i yerle bir etmeye veren Thiers hükümeti Bismarck kuvvetlerinin de yardımı ile Paris Komününe karşı galip gelmiştir. 21-28 Mayıs 1871 tarihlerinde yapılan ağır saldırılara dayanamayan Paris Komünü düşmüş, bu hafta tarihe ‘*Kanlı Hafta*’ olarak geçmiş, 72 gün süren ve isminden günümüzde bile bahsettirmeye başaran, tarihin ilk proletarya hükümeti son bulmuştur (Balta, 2021: 7-17).

Paris Komünü direnişi esnasında yalnızca savaş materyalleri ve fiili asker sayısı bakımından değil ekonomik olarak da oldukça zorlanmıştır. Fransız Merkez Bankası’nı ve yönetimini ele geçirebilecek kudrette oldukları halde komüncüler böyle bir girişimde bulunmadılar. Şayet Banka ele geçirilmiş olsa idi Thiers Hükümetinin, bu savaşta hiç şansı olmayacaktı. Bankayı ele geçirmeyi politik duruşlarına uygun bulmayan Komünarlar hakkında Marx şunları söylemiştir: ‘*Kavranması en güç olan*

² <https://www.marxists.org/history/france/paris-commune/documents/salut-public.htm>

şey, kuşkusuz Fransız Bankası'nın kapıları önünde durduran o kutsal saygıdır. Bu, ayrıca ağır bir siyasal yanlışlıkta oldu. Komünün elindeki banka, on bin rehineden daha değerliydi. Bu, Komün ile barış yapması için, Versay hükümeti üzerinde baskı yapan tüm Fransız burjuvazisi demektir''(Marx, 1977: 48). Resmi rakamlar baz alındığında '‘Kanlı Hafta’’ boyunca 20.000 komüncü ayaklanma esnasında öldürüldü. Birçok Fransız kaynağa göre bu rakamların gerçekliği yansıtmadığı, komünde öldürülen kişi sayısının realitede en az bu rakamların üç katı civarında olduğu iddiasıdır. Komün destekçileri de Thiers hükümeti tarafından sürgüne gönderilerek ya da idam edilerek cezalandırılmışlardır. Bu bilgileri destekleme bağlamında Engels: ‘‘Bir yandan eski Fransız İmparatorluğu'nun paralı askerleri ve öte yandan Prusyalılar arasında kalan Komün, eşi görülmemiş ve hiç unutulmayacak bir insan kıyımı içinde çabuk bastırıldı’’ (Engels, 1977: 354). Şeklinde durumu değerlendirirken orantısız bir şekilde insan kıyımı yapıldığına ve Komün halkına yaşatılan vahşeti de gözler önüne sermektedir (Engels, 1977: 354).

Paris Komünü'nün kendisinden sonra gerçekleşecek olan Ekim Devrimine fikri bir altyapı hazırladığı ve genel mentalitesi bağlamında esin kaynağı oluşturduğuna dikkat çeken Lenin, Komün'ün vahşi bir tutumla saldırılara maruz bırakılması hadisesini şu şekilde değerlendirmiştir: ‘‘Dünkü müttefikleri tarafından yüzüstü bırakılmış ve her türlü destekten yoksun kalmış bulunan Komün, kaçınılmaz bir yenilgiye uğrayacaktı. Fransa'nın tüm burjuvazisi, bütün büyük toprak sahipleri, tüm borsa, bütün fabrikacılar, büyük-küçük bütün hırsızlar, tüm sömürücüler ona karşı birleştiler. Paris'e boyun eğdirmek için 100.000 Fransız tutsağını özgür bırakan Bismarck tarafından desteklenen bu koalisyon, bilgisiz köylüler ile taşra küçük-burjuvazisini Paris proletaryasının karşısına çıkarmayı ve (öbür yarısı Alman ordusu tarafından kuşatılmış bulunan) Paris'in yarısını demir bir çember içine kapamayı başardı. Fransa'nın bazı büyük kentlerinde (Marsilya, Lyon, Saint-Etienne, Dijon vb.) , işçiler aynı biçimde iktidarı ele geçirmeye, Komün ilan etmeye ve Paris'in yardımına koşmaya giriştiler, ama bu girişimler hızla başarısızlığa uğradı. Ve proleter bayrağını ilk kaldıran Paris, sadece kendi güçlerine indirgenmiş ve kesin bir yenilgiye adanmış olarak kaldı’’ (Engels, 1977: 407).

Komünün dağıtılmasından kısa bir süre sonra Komünist Manifesto'yu kaleme alan Marx ve Engels Komünden çıkarımlarını şu şekilde özetlemişlerdir: ‘‘... ‘Paris

Komünü, İşçi Sınıfının hazır devlet aygıtını öylece ele geçirip onu kendi amaçları için işletemeyeceğini' bizlere göstermiş bulunuyor'' (Marx & Engels, 2012: 8).

3.3. Komün Çıkarımları

Paris Komünü oldukça kısa süren mevcudiyetine rağmen, işçilerin mücadele tarihinin en sansasyonel ve en akılda kalıcı hadisesi olarak tarihteki yerini almıştır. Parisli proleterler verdikleri bu çetin mücadele ile dünyadaki tüm proleterlere bir işçi devriminin nasıl olması gerektiği, devrimde izlenilebilecek yol ve yöntemler gibi konulara dair geniş çaplı bir rehberlik deneyimi sunmuşlardır. Marx, aldığı kararlar ve buna bağlı olarak ortaya koyduğu sonuçlar itibari ile Komünün bir *“proletarya diktatörlüğü”* olduğunu ifade eder. Eserlerini yazar iken de bu proletarya diktatörlüğünden oldukça etkilendiğini söyleyebiliriz. Oysaki yine aynı Marx, 1870 yılının son çeyreğinde Parisli proleterler içerisinde bulunan sosyalistlere ve anarşistlere, hükümete karşı yapılacak olan bir direnişin ya da bir devrim girişiminin ağır faturasının tüm Paris halkına mal olabileceği konusunda ikazlarda bulunmuştur (Lenin, 1972: 77). Bu hususla ilgili olarak yine Lenin şunları söylemektedir: *“Rus devrimini kıskırtıp ardından sırasız bir devrimdi diyerek sorumluluğu üzerinden atmaya çalışan Plekhanov’un aksine, Marx, uyarısının üzerinden bir yıl dahi geçmemişken gerçekleşen Paris Komünü’nü büyük bir coşkuyla karşılar. Aynı tepkiyi, Rosa Lüksemburg da kendisi cezaevindeyken ayaklanma başlatan Komünist Partili yoldaşlarına karşı, Alman Devrimi sırasında göstermiştir”* (Lenin, 1972: 77; Balta, 2021: 14). Nitekim Komün alelade şekilde ortaya çıkmış bir tarihsel deneyim değildi. Marx ve Troçki’ye göre beklendiği tarihten çok uzun bir süre sonra tarih sahnesindeki yerini almış bir proleter deneyimdi. Marx’a göre Paris Komünün miladı yalnızca tarihsel sürecin seyrini değiştirmekle kalmamış yanı sıra Fransa-Prusya harbinin neticesini de belirlemiştir (Marx, 2016: 262-264). Proleterler adeta kendileri hiçe sayan görmezden gelen Fransız Burjuvalarından ve Soylularından bu süreçte intikamlarını almışlardı. Fakat Fransa’da kurulan yeni Cumhuriyet (III. Cumhuriyet) fırsatını bulduğu ilk anda komünden rövanş almıştı. Bunu da Troçki şu şekilde açıklamaktadır: *“Fransız burjuvazisi, Komünarların kemikleri üzerine Üçüncü Cumhuriyet’i inşa ettikten sonra elli yıl boyunca iktidarı elinde tuttu. ‘71’in o savaşçıları kahramanlıktan yoksun değildi. Eksik olan şey, yöntemde netlik ve merkezi bir lider organizasyondur. Bu yüzden yenildiler.”* (Troçki, 1998: 45).

Paris Komünü, sosyalist ve bilhassa anarşist proleterler tarafından ortaya konulmuş, en profesyonel işçi hükümeti olmasının ön kabulüne rağmen, yönetim pratiğindeki acemilikler ve eksiklikler göze çarpmaktadır. Tüm bu noksanlıklar ise Komün hükümetinin sorgulanmasına ve eleştirilmesine sebebiyet vermiştir. Komünün yolculuğunu yalnızca proleterlerin yönetimi ele geçirmesiyle başlayan bir süreç olarak değerlendirmemek gerekir. Komünü derinlemesine inceleyip analiz edebilmemiz adına, 1830 Temmuz Devrimini, 1848 Ocak Devrimini ve 1851 Fransız Devrimini iyi tahlil etmemiz gerekmektedir. Çünkü bu devrimler Paris Komününün fikri altyapısını inşa eden ve temel dinamiklerinin olgunlaşmasına zemin hazırlayan devrimlerdi. Bilhassa 1848 Ocak Devrimi proleterlerin, Avrupa'nın nerede ise tamamındaki proleterlere seslerini duyurma anlamında yaktığı ilk meşaleydi. 1849' a kadar süren bu proleter devrimin ise en büyük handikabı ve eleştirilen yönü sağlıklı olmayan seçimlerle varmaya çalıştığı ucuz demokratikleşme çabasıydı. Her ne kadar seçimlerle yönetici unvanını kazanan Komüncüler, faydalı olmadıklarının tespiti halinde derhal görevlerinden alınıyor ve çarpık bürokratikleşmenin önüne geçiliyor olsa da Komünde seçim sistemi ve demokratikleşme adımları tam anlamı ile atılamamıştı. Dahası Komün içerisindeki ideolojik kargaşa da tam anlamı ile çözülememişti. Bunun temel sebebi ise, Komün içerisinde yer alan Blanquist sosyalist proleterler ve Proudhon'cu anarşist proleterlerin çok derin ideolojik karşıtlıklar içerisinde olmalarından kaynaklanmaktaydı. Fakat her iki grubun da Komünün ana hedeflerini gerçekleştirme noktasındaki gayretleri takdire şayandır. Öyle ki taban tabana zıt düşündükleri konu başlıklarında bile uzlaştıklarını söylemek mümkündür. Örneğin Proudhon'cu anarşist proleterler birleşme fikrine asla sıcak bakmıyorlardı ama Komünün hedeflerine ulaşması için uzlaşmaya yoluna gittiler ve proleter örgütler birbirleri ile birleştiler. Blanquist'ler de devrimin salt bir olgunlaşma sürecine olanak sağlama bağlamında dikta rejiminin uygulanabilirliğine bir dönem için müsamaha gösterilebileceğine onay vermişlerdir (Balta, 2021: 7-17). Fakat diktatör rejimlerden ve beraberinde getirdiklerinden oldukça bıkmış olan Komün, Fransız halkına liberter esasların hüküm süreceği bir federasyon önerisinde bulunmuştur. Fransız halkına yapılan bu çağrıda şu metinle yapılmıştır: *“İmparatorluk, devlete bağlı jandarmalar ile din adamlarının elindeki örgütsüz “genel oy hakkı” yanılısamasını yıkmıştı; iç savaş da “Cumhuriyet” hakkındaki son yanılısamları yıktı. Fransa'nın tüm diri unsurları, Fransa'da ve Avrupa'da, sadece “Sosyal Cumhuriyet” olan bir Cumhuriyetin olanaklı olduğunu, yani, sadece, sermayeyi ve toprak sahipleri sınıfını devlet mekanizmasından yoksun*

birakan ve bu mekanizmanın yerine, “toplumsal kurtuluş”u açıkça Cumhuriyetin büyük hedefi ilan eden ve böylece söz konusu toplumsal dönüşümün komünal örgütlenme yoluyla gerçekleştirilmesini güvence altına alan Komün’ü koyan bir Cumhuriyetin olanaklı olduğunu kabul ediyor. Bunun dışındaki bir cumhuriyet, nihai hedefleri quelconque {herhangi} bir imparatorluğa ulaşmak olan tüm monarşi yanlısı hiziplerin, bir araya gelmiş Meşruiyetçilerin, Orleans’cuların ve Bonapartistlerin anonim terörizminden, kirli işini tamamladığında her zaman bir imparatorluğa dönüşecek olan sınıf egemenliğinin anonim teröründen başka bir şey olamaz!” (Marx, 2016: 403). Devrimlerin nihai hedefleri toplumsal yaşamdaki temel dinamikleri serbest bırakma üzerine kuruludur. Bu nihai hedeflerde bulunan anlamla bilinç, bireylerin toplum içerisinde var olma ve kendilerini toplum içerisinde konumlandırmalarına vesile olmaktadır. Bireyselliğin ve kendini gerçekleştirme imkânının sunulduğu toplumlarda federatif yapılara ve öz yönetimlere karşı bir eğilim olduğunu söyleyebilmekte mümkündür. Komün ve özyönetim anlayışının birbirinden ayrı düşünülmemeyeceğini savunan Marx: “Britanyalı şanlı satır başına para alan yazarlar muhteşem bir keşifte bulundu: bu, bizim bugüne kadar anladığımız biçimiyle özyönetim değil. Elbette değil. Bu, kentlerin, kaplumbağa çorbalarını höpürdeten belediye meclisi üyeleri, dalavereci kilise yöneticileri ve acımasız çalışma yurdu gardiyanları tarafından kendi kendilerini idare etmeleri değil. Bu, kontlukların, büyük toprak sahipleri, kodamanlar ve boş kafalılar tarafından kendi kendilerini idare etmeleri değil. Bu, “Büyük Ücretsizlerin” adli rezillikleri değil. Bu, bir ülkenin oligarşik bir kulüp aracılığıyla ve The Times gazetesini okuyarak gerçekleştirilen siyasal özyönetimi değil. Bu, kendisi için kendi başına eylemde bulunan halk” diyerek kendi düşünceleri ile harmanladığı özyönetim tanımını yapmaktadır (Marx, 2016: 371). Özyönetim anlayışı, Komünün içerisinde bulunan tüm ideolojilere hitap etmesinin yanında Komün içerisinde bulunan Proudhon’cu anarşist proleterleri adeta mest ediyordu. Özyönetim anlayışının, anarşistleri yakaladığı en temel dinamikler arasında hiyerarşik bir düzenin inşasına olan sert tutumu yatmaktadır. Bu itibardan hareketle de Komün iktidara gelir gelmez seçimlere gitmiş ve federasyon (öz yönetim) benzeri bir anlayışla seçme seçilme kaidelerine olan tutumunu belirgin hale getirmiştir. Düzenli ve merkezîyetçi yapıya sahip orduyu ortadan kaldırarak, proleterleri bireysel silahlandırmaya girişme hamlesi de öz yönetim anlayışının doğal sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Balta, 2021: 15).

Komün iktidarı, Prusya'nın Paris'i işgali neticesinde işletmelerini terk ederek kaçmak zorunda kalan işverenlerin, işletmelerine yayınladığı bir kararname ile el koymuştu. İşletmelerin kooperatifler vasıtası ile işletilmesine karar veren bu kararname, özel mülkiyet kavramının yok edilerek kamusallaştırmanın önünün açılmasına ve aynı zamanda da işçilerin yönetim ve denetim organlarında güçlenmesine ön ayak olmuştur. Komünün bu tutumu ile ilgili olarak Engels: *“Proletarya devlet iktidarını ele geçirir ve üretim araçlarını önce devlet mülkiyeti durumuna dönüştürür. Ama bunu yapmakla, proletarya olarak kendi kendini ortadan kaldırır, bütün sınıf ayrımları ile sınıf karşıtlıklarını ve aynı biçimde, devlet olarak devleti de ortadan kaldırır”* şeklinde bir Komün eleştirisini dile getirmektedir (Engels, 2016: 267-269). Devlet sosyalistler için toplumsal mülkiyeti çok daha profesyonel anlamda sömürebilmek adına kurulmuş bir anonim ortaklıktan ibarettir. Anarşist proleterlerle de zaman zaman fikri çatışma sahası buldukları konular arasındadır diyebilmemiz mümkündür. Neticede de, Komün üzerinde fazla bir değerlendirme yapılacak ömre sahip olmadığı için bir taslak olarak kalmıştır. Bu taslak şekilde bırakılmış siyasi örgütlenmesi incelendiğinde, en küçük taşra örgütlenmelerinde dahi komün tipi bir uygulamaya gidileceği ve bu komünlere de merkezîyetçi bir ordu yerine tamamı halktan oluşan milislerin yerleştirileceği açık bir biçimde ifade edilmektedir (Marx, 2016: 371-372). Komünal yönetim ve anayasada karşı çıktığı merkezîyetçi diktadan uzaklaşmaya çalışırken, hatta nerede ise bu vaadi ile devrimini gerçekleştirmesine rağmen pratikte çokta uygulama sahası ve yeterliliği bulabildiğini söyleyemeyiz. Paris Komünü deneyimi devletin şirketleşmesine ve egemen sınıfına karşı oluşmuş muhaliflerin bir direnişi olarak tarih sahnesinde boy göstermiş olsa da devlet vari vermiş olduğu benzer kararlar ile çelişkili bir profil çizmiştir. Bu duruma dikkat çekebilmek adına Engels şunları söyler: *“Devletin ve devlet organlarının (bugüne kadarki tüm devletlerde kaçınılmaz olarak gerçekleştiği üzere) toplumun hizmetçileri olmaktan çıkıp toplumun efendilerine dönüşmesi eğilimine karşı, Komün, iki şaşmaz araca başvurdu. Birincisi, idari, adli, eğitimsel vb. tüm pozisyonları, ilgili herkesin oy hakkına sahip olduğu seçimlerle doldurdu; aynı ilgililerin seçilenleri her zaman geri çağırabilme hakkı da bulunuyordu. İkincisi, yüksek dereceli olsun düşük dereceli olsun tüm hizmetler karşılığında sadece diğer işçilerin aldığı ücreti ödedi. Ödediği en yüksek maaş 6000 franktı. Böylece makam avcılığının ve kariyerizmin önüne yeterince sağlam engeller koyulmuştu; üstelik bunlara bir de, temsil organlarındaki temsilcilere emredici vekâletlerin verilmesi ekleniyordu.”* (Engels,

2016: 266). Nerede sınıflar arası çatışmalar ve çelişkiler beliriyor, bu rağmen nesnel bir çözüm önerisi üzerinde istişare girişiminde bulunulmuyor ise orada dikta rejimi ile yöneten bir devletin varlığından bahsedilebilir. Sınıfsal çatışmalarının minimal seviyeye indirildiği ve öz yönetim ile bireysel söz sahipliğinin maksimum seviyeye çıkarıldığı yönetimlerden birine de her şeye rağmen Paris Komünün de rastlamak mümkündür. Marx ise bu konuya şöyle bir yorum getirmektedir: “*Komün, devlet iktidarının, toplum tarafından, toplumu kontrol eden ve ezen bir güç olarak değil toplumun kendi canlı gücü olarak geri alınmasıdır. Komün, devlet iktidarının, örgütlü baskı gücünün yerine kendi yarattıkları gücü koyan halk kitlelerinin kendileri tarafından geri alınmasıdır. Komün, halk kitlelerinin toplumsal kurtuluşunun siyasal biçimidir ve düşmanları tarafından toplumun ezilmesi için kullanılan (toplumu ezenlerin el koydukları) yapay gücün (topluma ait olan ama onun karşısına çıkarılan ve ona karşı örgütlenen gücün) yerini almıştır*” (Marx, 2016: 394). Proleterler, tüm çelişkili tutumlarına rağmen demokratikleşme adına girişimlerde bulunmuşlar, sınıfsal çatışmaların yok edilmesi, bireylerin kendilerini gerçekleştirmesinin sağlanması ve mağduriyetlerin giderilmesi adına Komün yaşamı boyunca bir dizi kararlar almışlar ve uygulamaya kısmen geçirebilmişlerdir.

Komünün yönetici kadrolarının ideolojik anlamda heterojen bir yapıya ve niteliğe sahip olması da bu deneyimi olumsuzluğa iten nedenler arasındadır. Komünün nerede ise tamamına hayat veren sosyalist ve anarşist proleterlerin, emekçi kesim ve halk üzerinde yaptıkları değerlendirmeler ve uygulamak istedikleri yönetim pratikleri birbirinden oldukça farklıydı. Bu farklılıklar doğrultusunda Komün, kitlesel ve eşgüdümlü hareket edebilme imkânı yakalayamamıştır. Nitekim bu durumda Komünün, kitlelerin eylemsellik kabiliyetlerinden ve güçlerinden istifade edememesine sebebiyet vermiştir. Komünün üst düzey yöneticilerinden olan Henri Brissac’ın komünarlara iletmek üzere gönderdiği mektup bu konuyu özetler niteliktedir: “*Her gün gerek sözlü gerekse de yazılı olarak, bazen bireysel, bazen de Kulüp ya da Enternasyonal’in seksiyonları tarafından oylanmış birçok öneri alıyoruz. Bu öneriler genelde mükemmeller ve Komün’ün bunları değerlendirmesi gerekir. Dolayısıyla bunu not etme ve bir raporun konusu etme meselesi Komün’ün sekreteryasına düşer. Hatta bu önerileri incelemek için bir Komisyonun kurulması acildir, zira Komün bunlardan çok faydalanabilir, ama bu Yürütme komisyonunun yetkilerinden çıkmama şartıyla*” (Procès-verbaux de la Commune de 1871, 1924:

516). Bu mektup komün yöneticilerine 26 Nisan 1871 tarihinde iletilmiştir. Buradan da görüldüğü üzere Komün yönetime geçeli neredeyse iki aydan daha kısa bir süre olmasına rağmen seksiyonlarda yaşayan kitlelerin öneri ve görüşlerinin, Kulüplerde ya da Komün sekreteryasında dikkate alınmadığı apaçık bir hakikattir. Bahse konu mektupta geçen hususlardan doğan sorunlar Kulüplerde sık sık dile getirilmektedir. Komün yönetimi ise bu Kulüp toplantılarını verimli kullanamamış ve bu toplantılara katılan kitlelerin görüş, öneri ve tavsiyelerinden istifade edememişlerdir. Oysaki Komünün kuruluşundaki temel motivasyonlar arasında Kulüpler aracılığı ile sık sık istişare toplantıları yapılarak insanlardan gelecek görüş ve önerilerin daima dikkate alınması ve bu sistem aracılığı ile toplumun tamamının yönetime dâhil edilmesi söz konusuydu. Komün sekreteryası ise bu talepler karşısında, çözülmesi gereken ve aciliyeti olan birçok problemin varlığını öne sürerek bu talepleri görmezden gelmiş ve genellikle kabul etmemiştir. Komünün kuruluş ilkeleriyle çelişen bu tutumu oldukça ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Buna örnek olarak, Proleterler Kulübünün şu açıklaması dikkat çekicidir: “*Komün üyeleri kurtarıcı rolü oynama konusunda ciddi hata yapıyorlar. Kararname tasarılarını halkın onayına sunmak zorundalar, halk onlardan ihtar alma değil ona ihtar verir... Devrimci önlemler inisiyatifi bizlere aittir. Talepler bürosu unutmalar mezarına mı dönüştü?*” (Bruhat, 1971: 167). Yine tabandan gelen çok ciddi eleştiriler dönemin basın yayın organlarından en popüler olan gazetelerdeki yerini hemen almıştır. Komün üyeleri arasında da ciddi çatlaklar olduğu gözlemlenmektedir. Komünün yönetim mekanizması içindeki görevi sebebi ile stratejik bir mevkide bulunan Charles Amouroux ise bir toplantı sonrası tarafına iletilen eleştirilere cevabi yanıt olarak şunları söylemektedir: “*Komün hatalar yapabilir ve hatalarda yaptı, yeterince halk hareketinden esinlenmedi. Yeterince kulüplere doğru koşmadı. Nicolas-des-Champs’da söylemişim, Robespierre ya da Saint-Just Konvansiyona geldiklerinde güçlülerdi çünkü Jakobenler ya da Cordeliers kulüplerinden çıkıp geliyorlardı, aynı şekilde Marat da güçlüydü, çünkü emekçi halkın içinde duyduklarını yazıyordu*” (Procès-verbaux de la Commune de 1871, 1924: 458). Tepkilerin haklılığı Komün yönetimi içerisinde bir özeleştiri furyası başlatmıştı. Yine Komün yöneticilerinden olan Gustave Lefrançais, Komün deneyiminin başarısız olmasından sonra bir kitap kaleme alır. Kitapta ise yöneticiler olarak ciddi hatalar yaptıklarını şu özeleştirisini ile ifade etmektedir: “*Halk toplantılarından uzak kaldığını ve altında buralara katılmanın “kamuoyunun duygularıyla iç içe geçme, ondan esinlenme ve gerektiğinde hataları düzeltmesi” için gereklidir.*” (Lefrançais, 1871:

213). Komün deneyimi içerisinde yapılacak çok fazla iş olması gerekçesi ile halkın görüş, öneri ve tavsiyelerinden uzak kaldıklarını ve bunun halk üzerinde adeta bir infial yarattığını açık bir şekilde belirtmiştir. Komün yönetimi yalnızca toplantılara katılmamak ya da görüş önerileri reddetmekle kalmamış, “*Komün, İş, Sanayi ve Ticaret Komisyonu haricinde, kulüplerden ve bireylerden aldığı sayısız rapor ve mektubun çoğuna yanıt vermedi*” (Schulkind, 1960: 404). Başlangıç mentalitesi halkın desteğini alarak ve halkla beraber yürüyerek dünyaya örnek olabilecek bir yönetim sergilemek olan Komün, zaman içerisinde yaptığı hatalarla yerini iç çekişmelere ve halk desteğini kaybetme noktasına getirdi. Buna bağlı olarak da emekçilerin kitlesel hareket kabiliyetinden ve inisiyatiflerinden faydalanamadı (Uztopal, 2021: 31-32). Dünya üzerinde yapılmış birçok devrim hareketinin başarıya ulaşmasında iki temel faktör olan, merkeziyetçilik ve otoritenin hayati önemine dikkat çekmek isteyen Engels: “*Paris Komününün yaşamına malolan şey, merkeziyetçilik ve otorite eksikliği oldu. Zaferden sonra otoriteyi vb. ne isterseniz yapın, ama savaşım için tüm güçlerimizi biraraya getirmek ve onları aynı saldırı noktası üzerinde toplamak zorundayız. Otorite ve merkezileşmeden her türlü koşul ve durumda kötülenecek iki şey olarak söz edildiği zaman, bana öyle geliyor ki, bunu söyleyenler ya bir devrimin ne olduğunu hiç bilmiyorlar, ya da bunlar sözde devrimcilerden başka birşey değiller*” diyerek bu konudaki düşüncelerini aktarmaktadır (Engels’ten Carlo Terzaghi’ye, 1872: 81).

Komün çıkarımları kapsamında oldukça kıymetli çalışmalara ve düşüncelere imza atmış isimlerden birisi de hiç şüphesiz Lenin’dir. Lenin Komün hadisesini yüzeysel bir bakış açısı ile değerlendirmek yerine, Komünde yaşanan hadiseleri bir bütünsellik içerisinde ele alarak iç dinamikleri perspektifinde yaşanan olaylardan damıttığı düşünceler ile değerlendirmelerde bulunmuştur. Lenin’in değerlendirmelerinin iki ana başlık ekseninde toplandığını söyleyebiliriz. Bu başlıklardan ilki; Birleşik Devrim Teorisiydi: “*Marksizmi edinimi, ekonomizm ve uvriyerizm dışında şekillenen Lenin, her özel olayın iç dinamikleri üzerine kafa yormakla birlikte burjuva askeri-bürokratik devlet aygıtının dağıtılmasının her gerçek halk devriminin ön şartı olduğu sözüne ve bu sözü Marx’ın dil sürçmesi olarak edinmek isteyen Struvecilere karşı Paris Komünü’nü de tam da halk devrimi fikrinin, rüşeym hali olarak nitelendiriyor ve kendi mücadeleleri için onun bu dersini kavriyordu*”. Marx’ın “*Komün Paris’i ile taşra illeri arasındaki üç aylık özgür*

iletişim köylülerin genel bir ayaklanmasına yol açabilirdi.” (Gorbunov ve Yeremina, 1996: 211; Bulduruç, 2021: 58-69). Marx’ın çıkarımlarındaki gözlem gücü ile ifade yeteneğini başarılı ve kayda değer buluyordu. Komünün, proleterler ve halkın menfaatlerini birleştirici bir misyon edindiğinin altını çizen Lenin, teori bazında Marksistler için şu çıkarımda bulunuyordu: *“Küçük burjuvazinin bütün öteki katmanları gibi köylülüğün de yalnızca çok küçük bir azınlığı, sözcüğün burjuva anlamıyla ‘yükselir’, ‘başarı kazanır’, yani yalnızca bazı bireyler, ya ense kulak yerinde kişiler, burjuvalar durumuna, ya da güvenceli ve ayrıcalıklı memurlar durumuna gelirler.”* (Gorbunov ve Yeremina, 1996: 212; Bulduruç, 2021: 58-69). Komünün evrensel hedeflerine ulaştığı anda bu büyük mücadeleye girişen ve savaşan proleterler dışında, kelimenin tam anlamı ile suya sabuna dokunmadan menfaat kazanacak kitlelerin kimlerden oluşacağı sorunsalına değinen Lenin: *“Tezlerimde, henüz olanaklarını tüketmemiş olan köylü ya da genel olarak küçük burjuva hareketin üstünden atlamaya yönelik her türlü girişime karşı, bir işçi hükümeti aracılığıyla “iktidar alma” oyunu oynamaya yönelik her türlü girişime karşı, her türlü Blanquici serüvene karşı bütün gerekli önlemleri aldım, çünkü açıkça Paris Komünü deneyimine başvurdum ”* diyerek önemli bir sorunsal hakkındaki fikirlerini paylaşmaktadır (Gorbunov ve Yeremina, 1996: 213; Bulduruç, 2021: 58-69). Yine *“Komün derslerini çözümlerken Lenin, birçok kez bu sorun üzerinde durdu. Versailles ve Alman birlikleri tarafından kuşatılan komüncülerin, taşra ile az da olsa kararlı ilişkiler kuramadıkları ve geniş köylü yığınları kendi yanlarına çekemedikleri biliniyordu.”* (Gorbunov ve Yeremina, 1996: 211; Bulduruç, 2021: 58-69). Lenin Komün hakkında yaptığı değerlendirmelerin ilk başlığı olan birleşik devrim teorisinde, sınıfsal çatışmaların, yöneten-yönetilen ilişkisinin varlığının salt bir şekilde ifade edilmesinin güçlüğüne dikkat çeker iken yanı sıra da sınıfsal çatışma taraftarlarının zıt iki kutup yüzeyselliğine indirgenemeyecek mahiyette önemli olduklarına vurgu yapar. Lenin’e göre Devrim, Devrimi gerçekleştirecek olan kitlenin yalnızca bir çelişkisinden hareketle başarılı ya da başarısız olarak nitelendirilemez. Komün daha çok proleterler ile sermayeyi elinde bulunduran burjuvaların karşıtlıklarından faydalanarak toplumsal değişimi sağlamanın peşinde olmuş, Lenin ise bu şekilde bir çatışma iklimi yaratılarak karşıtlıklar üzerinden inşa edilmeye ve dönüştürülmeye çalışılan toplum anlayışının sağlıklı olamayacağını ileri sürmektedir. (Bulduruç, 2021: 66). Lenin’in Komün değerlendirmesinde kullandığı ikinci başlık ise İç Savaş başlığıydı: *“Sanki Thiers Paris’i zorla silahsızlandırmaya çalışarak iç savaşı daha önce başlatmamış, sanki*

Prusyalılarla barış ya da savaşı kararlaştıran ulusal meclis ...'e savaş ilân etmemiş gibi, budalalıkları yüzünden iç savaşı başlatmak istemediler” (Marx: 1977:355). İç savaş metodunun etkileri hiç şüphesiz günümüze kadar birçok tarihi olay üzerinde etkili olmuştur. İç savaş metodu salt anlamda düşünülduğünde bir topluluk içerisinde belirli anlaşmazlıklar yahut uzlaşma kültüründen uzaklaşmak suretiyle topluluk içerisinde çatışma vakalarının vuku bulması olarak tanımlanabilir. Bu hususla ilgili olarak Etienne Balibar şu kapsamlı tanımı yapmıştır: “İç savaş, sınıf mücadelesinin uzlaşmaz karakterinden daha çok onun indirgenemez karakterine işaret eder. Aynı zamanda, sınıf mücadelesi toplumdaki bölünmeleri yerinden ettikçe o toplumda ne kadar yerleşik hale geldiğini de gösterir. “İç savaş” ın sadece bir mantığı değil, bir tarihi de vardır. Ancak bu tarihin içinden “saf” veya “mutlak” özneler olarak sınıf ‘dışındaki’ faktörler zorunlu olarak müdahale eder. Öncelikle, devlet, çeşitli kendilikler arasındaki dengeleme noktası olabilen, kesişim noktasında görece özerk bir aygıt olarak müdahale eder: antagonist sınıfların çıkarları arasındaki, sınıfların toplu çıkarları arasındaki ve onları oluşturan bireyler arasındaki” (Balibar, 2020: 59-73). İç savaş fikrinin teorisini Lenin ise: “Paris proletaryasının, savaşımının en yüksek biçimlerine, yığınların silahlı ayaklanması ve iç savaşa yükseldiğini ortaya koydu. Bu gerçeği kavramayan herkese Lenin, Paris Komünü’nün iç savaş demek olduğunu sabırla açıklıyordu. Burjuva hükümetlerin savaşımının nasıl bir iç sınıflar savaşımına dönüştüğünü açıkça gösteren Komün, işçi hareketini kendi deneyimiyle zenginleştirdi.” (Gorbunov ve Yeremina, 1996: 214). Başta Bonaparte diktası ve kurmayları pozisyonunda görev alan burjuvazi yaverler, proleterler üzerinde öylesine yoğun baskı kurup, proleterlerin ve halkın emeğini öylesine sömürdüler ki Paris Komünü adeta bu isyanın öncülüğünü ve sözcülüğünü üstlendi. Diktatör yönetimler doğası gereği beraberinde iç savaşların da oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Yine iç savaş teorisi özetler nitelikte başka bir açıklama ise: “Lenin komüncülerin başarılarını da, yenilgilerini de dikkatle saptıyordu. Komüncülerin taktiğini 1905’te Rusya’daki isyancı işçilerin taktiğiyle karşılaştıran Lenin, erklerin ve görevlerin farklılığına rağmen Rus proletaryasının da aynı savaşım yoluna, yani iç savaşa başvurmak zorunda kaldığını belirtiyordu” şeklinde gelmiştir (Gorbunov ve Yeremina, 1996: 214). İç savaş teorisini özetleyecek olursak, egemen gruplara, ayrıcalıklı zümrelere ve burjuvaziye karşı sınıflar arasındaki amansız ve çetin mücadeleyi yalnızca iç savaş üzerinden değerlendirmek oldukça temel bir yaklaşımın net bir tezahürü olacaktır. Oysaki iç savaş teorisinin ulusal ve toplumsal ya da mahalli bir perspektiften

değerlendirmek yerine evrensel bir bakış açısı ile ele alarak sağlıklı bir değerlendirme yapmamızın gerekliliği de bizler için komün çıkarımlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Marx'ın ifadelerine değinecek olursak: *“İşçi sınıfı Komün'den mucizeler beklemedi. Onun, halk kararıyla hayata geçireceği hazır ütopyaları yok. Kendi kurtuluşunu ve onunla birlikte bugünkü toplumun kendi iktisadi gelişimi aracılığıyla karşı konulmaz şekilde yönelmiş olduğu daha yüksek yaşam biçimini hazırlamak için, kendisinin, yani işçi sınıfının, koşullar gibi insanların da tümüyle dönüşmesini sağlayacak olan uzun mücadelelerden, bir dizi tarihsel süreçten geçmek zorunda olduğunu biliyor. Onun, hayata geçireceği idealleri yok; tek yapacağı, yıkılmakta olan burjuva toplumunun rahminde şimdiden gelişmiş bulunan yeni toplum öğelerini serbest bırakmak”* (Marx, 2016: 315). Diğer tüm tarihi olaylarda olduğu gibi Komünden de birçok çıkarımlarda bulunmamız gerekmektedir. Geçmişte yaşanmış tüm bu hadiselerden ders çıkarmamızdaki nihai hedef ise gelecekte yaşanabilecek durumlar ve olaylar karşısında hazırlıklı olmamızdan ileri gelen zaruri koşullardandır. Odak noktamızın aslında gelecek istikameti üzerine olduğunu vurgulayan Marx: *“Toplumsal devrim şiirini geçmişten değil, yalnızca gelecekte çıkarabilir”* sözü ile özetlemektedir (Marx, 2016: 315).

Komün çıkarımları bölümünün son pasajını yine Marx'ın şu ifadelerine bırakalım: *“Burjuva devrimleri, örneğin 18. yüzyılda yapılmış olanları daha hızlı bir şekilde başarıdan başarıya koşar, etraflarında bir esriklik yaratır, kendinden geçmişlik... Akşamdan kalmalık yaratır arkasında... Ama proletarya devrimi, kendisini geliştirir, kendi akışını kesintiye uğratar, görünürde tamamlanmış olanı yeniden başlatmak üzere, ona geri dönerler, ilk girişimlerinin eksiklikleriyle dalga geçerler; kendi öz amaçlarından korkar, bazen geri çekilirler, ne zamana kadar; her türlü geri dönüşün olanaksız olduğu ana kadar. Koşulların onlara şu şekilde seslenmesine kadar:*

Hic Rhodus, hic salta.

Gül burada, dans et.” (Marx, 2003: 153-155).

3.4. Komün Sonrası Anarşizmin Evirildiği Süreç

Anarşistlere göre yeryüzündeki tüm bireylerin yaratılışları itibari ile doğuştan tanımlanan farklı kimlik, farklı özellikler ve farklı taleplere rağmen evrensel bir düzlemde eşit olmaları gerekmektedir. Woodcock ise bu keskin ayrımın farkında olduğunu belirtirken yanı sıra anarşizmin bu farklılıklar arasında anlamlı bir denge arayışı içinde olduğunu savunmaktadır. Fakat Woodcock, anarşistlerdeki bu denge anlayışının yaklaşık olarak bir asırdan beri devam ettiğini ve sorunların çözümü noktasında henüz kaynağına inilememiş olduğundan yakınmaktadır (Woodcock, 2009:245).

Fikri anlamda çok seri bir şekilde yol kat etmeyi başaran anarşizm, fiiliyat noktasında diğer tüm ideolojilere kıyasla hantal kalmış diyebiliriz. Anarşizmin güçlü bir dinamik yaratma çabaları ekseriyetle tarihsel süreç içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu dinamizm yakalama yolculuğunun en spesifik örneğini Paris Komününde görmekteyiz. Anarşizm hareketinin bir toplumda yaşayan bireylerin tüm farklılıklarına rağmen ortak ve istişareye dayalı bir akılla ve uygulama safhasında da tüm bireyleri kucaklayıcı adilane bir yönetimin mümkün kılınabilirliğinin de bariz bir şekilde ortaya konulduğu yer Paris Komünüdür. Komün asırlardır kendini tanıtabilmenin ve ispatlayabilmenin mücadelesini veren anarşistler için adeta bir prömiyer niteliğindedir. Komün, anarşist cenahı düşünce kısmından uygulama safhasına geçiren ve tüm dünyada yankı bulabilmesini sağlayan ilk ve en etkili hadisedir diyebiliriz. Anarşizm hareketi Paris Komününde yakaladığı ivme ile kendisinden sonra gelebilecek birçok hadiseye de rehberlik etmiştir. 19. yüzyılda vuku bulan birçok devrim ve sonrasında gerçekleşen devrimler anarşizm temaları ile hayat bulmuş ve bu hareketin yayılmasına vesile olmuşlardır (Woodcock, 2009:245).

3.4.1. Komün Sonrası Avrupa’da Anarşizmin Evirildiği Süreç

Paris Komününün hemen sonrasında 1872 yılında Lahey’de gerçekleşen ve anarşistlerin en ateşli savunucusu konumunda bulunan Bakunin’in de Enternasyonal’den çıkarılması ile sonuçlanan kongrede, Komün sonrası anarşizmin düşünsel ve eylemsel bağlamda dönüşmesine ilk start verildiği olaydır diyebiliriz. Yine Lahey de düzenlenen bu kongrede Enternasyonal’in ana merkezinin ve yönetim mekanizmasının New York’a taşınması ile birlikte birbirleri ile çetin düşünsel savaş

içerisinde olan ve birbirlerinin görüşlerine sürekli reddiye kanalı ile yanıt veren Bakunin ve Marx arasındaki bu savaşı da bitirmiştir (Arvon, 2007:106). İşin hakikat boyutunda her ne kadar Marx taraftarları Enternasyonal içerisinde çoğunlukta görünseler de durum aslında bu şekilde değildi. Bakunin taraftarları sayıca çok daha fazla olmakla birlikte aralarındaki organizasyon ve birlikte hareket etme kabiliyetlerindeki noksanlıklardan kaynaklanan bir problemin varlığından bahsedebilmek mümkündür. Yanı sıra Bakunin'in taraftarları kongrede alınacak karar doğrultusunda kendilerinin ve Bakunin'in Enternasyonal'den saf dışı bırakılacaklarını biliyorlardı. Bu sebeple de Lahey'deki kongreyi protesto edip, anarşistlerden oluşan alternatif bir kongre tertip istemeleri üzerine kongreye katılan rakamsal anlamda ezici çoğunluğun Marx taraftarlarından oluştuğunu ifade edebiliriz (May, 2000: 61). Anarşist karakterli bir kongre tertip etmek isteyen Bakunin taraftarları 1872 yılından Saint-Imier'de kongre tertip ederek hedeflerine ulaşırlar. Woodcock (Woodcock, 2009: 253) ise Saint-Imier'de düzenlenen bu kongre için şu çıkarımlarda bulunmaktadır; kongre tertip eden kitlenin hedeflediği gibi tam anlamı ile anarşik bir hüviyete sahip olamadığı gibi, kongrede alınan kararların salt bir anarşizm içeriğine haiz olmamakla birlikte anti-Marksist olan tüm gruplar içinde kabul görebilecek düzeydedir.

Bahse konu kongre düşünülenden çok daha fazla ilgiye mazhar olmuş, dünyanın birçok bölgesinden geniş çaplı katılımlar olmuştur (Arvon, 2007:107). Bu kongrede Jura Federasyonu, İspanya'dan gelen delegeler ve İtalya'dan gelen delegeler ile temsil hakkını elinde bulunduruyordu (Arvon, 2007:107). Saint-Imier Kongresi ile oldukça ciddi bir yükseliş yakalayan Bakunin taraftarı anarşistler kendilerini I. Enternasyonal'in mirasçısı olarak görmekteydiler. II. Enternasyonal'de Lahey kongresinde topluluk dışına atılan Bakunin taraftarları, merkezini Newyork'a taşıdıktan sonra kendisine taban oluşturamayan Marksistlerin bitişini yine Marx'ın 1873 yılında söylediği şu sözünün özetlediğini ifade etmektedirler: "*Oyun bitti*" (Woodcock, 2009: 252). Nitekim bir noktaya kadar ivme kazanan ve yükselişe geçen bu kongrenin etkisi de fikri ayrılıklar, etkili bir organizasyon şemasının olmaması gibi sebeplerden ötürü çok uzun soluklu olmamış ve 1880 yılında feshedilme işlemi gerçekleşmiştir (Woodcock, 2009:263). Komün, anarşistler için her ne kadar başarısız bir deneyim olsa da anarşistlere sağladığı kazanımlar hiç şüphesiz yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu kazanımlardan belki de en önemlisi mücadeleciler ruhlarının daima diri

tutulmasına yönelik olmasıdır. 1889 yılında anarşistlerin II. Enternasyonal zamanında toplanan sosyalist kongrelere sızmaları ve Zürih kongresine de davet edilmedikleri halde sosyalist oldukları yönündeki beyanlarla kongreye dâhil olmak istemeleri bahse konu kazanımlarını örnekler niteliktedir. Anarşistlerin tarihleri boyunca bir kabul mücadelesi içinde yer aldıklarını söyleyebiliriz. (Woodcock, 2009: 267, 268).

Fransa, Komün sonrası Avrupa’da anarşizmin evrildiği süreci en net şekilde gözler önüne seren ülke konumundadır. 1848 Devriminden hemen sonra tabanda da yavaş yavaş karşılık bulmaya başlayan anarşist hareket Paris Komünü ile adeta pik noktasına ulaşmıştır. Avruch ise: ‘*Paris Komünü’nün, Kropotkin ve Malatesta’yu anarşist harekate dahil ettiğini, 19. yüzyılın en büyük kent ayaklanması olduğunu ve Paris Komünü’nün Avrupa’da anarşist hareketlerin ortaya çıkışını sağladığını belirtmektedir*’ (Avruch, 2012:307). Yine konuyu detaylandıran ve kişisel yorumlarını derç eden Avruch: ‘*Toplumsal isyanın kaybedilen bir savaşla ateşlenebileceğini tüm dünyanın gördüğünü ve daha sonra aynı durumun Rusya, İspanya ve Çin’de de yaşandığını söyleyen Avruch, her ne kadar Komün başarısız olsa da 147 komüncünün kurşuna dizildiği Péere-Lachaise Mezarlığı’nın Mur des Fédérés duvarının hala anarşistler, komünistler ve sosyalistler için önem arz ettiğini söylemektedir*’ (Avruch, 2012: 308). Fransız Devrimler tarihi incelendiğinde Paris Komünün eşi benzeri bulunmayan bir deneyim olduğunu ileri süren Gluckstein (Gluckstein, 2006: 11), İşçi sınıfının yalnızca direniş göstermediğini aynı zamanda da başardığını söylemektedir. Woodcock ise: Tarih sahnesinde Komünün kendine has bir tutumu olması gerekçesi ile hiçbir ideolojik grubun sahiplenemeyeceğini söylemektedir (Woodcock, 2009:298). Avruch de Woodcock ile benzer görüştedir ve Komün deneyiminin hiçbir grubun tekelinde olamayacağını, ideolojik saplantılar ışığında kategorize edilmeye çalışma çabasının da Komün ruhuna uygun olamayacağını dile getirmektedir (Avruch, 2012:310). Anarşist geleneğin tarihi incelendiğinde Komün’ün kazandırdıkları, Komün sonrasındaki gelişmelere öylesine sirayet etmiştir ki, I. Enternasyonal’in engellenme çalışmaları ve uzun bir müddet anarşist grupların ve sosyalist grupların faaliyetlerinin illegal olarak tanımlanması bu durumun belli başlı örnekleri arasında sıralanabilir. Anarşist ve sosyalist gruplar çok uzun süreler boyunca kısıtlanmalara maruz bırakıldıkları için faaliyet ağlarına gizli gizli devam etmişlerdir (Woodcock, 2009:298). Komün sonrası faaliyetlere hız kesmeden devam eden isimlerin başında ‘*Eugene Varlin*’ gelmektedir. Anarşist hareketler yürüttüğü gerekçesi ile Eugene

Varlin önce işkenceye maruz bırakılmış devamında öldürülmüştür. Eugene Varlin'in beraberindekilerin ise bir kısmı sürgüne gönderilmiş, bir kısmı ise idama mahkûm edilmişlerdir (Avrich, 2012: 312). Paris Komününün Avrupa'da ki birçok ülkede anarşizme ivme kazandırdığı, özellikle anarko-komünizm modelinin de Fransa'da etkisini artırmasına yardımcı olduğu söylenebilir (Avrich, 2012:310). Fransa'da Komün sonrasında getirilen yasaklar nedeni ile uzun bir süre gündemde olamayan anarşistler, eski popülerliklerini yakalamak için çeşitli yayınlar çıkardılar. Anarşist hareketin, sosyalist hareketten tam anlamı ile Paris Komününde dahi ayrılamadığını ifade eden Woodcock, bu iki hareketin birbirinden tam anlamı ile ayrılmaları neredeyse Komünden sonraki on yılı da kapsadığına dikkat çeker. Ayrıca 1879 yılında Komüncülere getirilen ayla birlikte sürgünden dönen komüncülerin içinde sosyalist hizip bir grubun peydah olduğu, peydah olan bu grup ise anarşistlerle sosyalistler arasındaki farklılıkların netleştirilmesine vesile oldukları yönünde fikirlerini beyan etmektedir. Keskinleşen bu farklılıkların tam anlamı ile ayrışmayı sağlamaları ise 1881 yılını bulmuştur (Woodcock, 2009: 302). Bu tarihten sonra ve bu keskin ayrışma neticesinde anarşistlerin çıkardığı yayınların oranında ciddi artışlar gözlenmektedir. Sosyalist kanat ile arasındaki düşünsel farklılıkları bu neşriyatlarda detaylı bir şekilde işlemişlerdir. Neşriyatlarda yalnızca sosyalizmle arasındaki farklılıklar işlenmemiş yanı sıra hedefe ulaşılırken kullandıkları yöntemsel farklılıklardan bahsetmişlerdir. Yöntem metodu olarak eylemsellik kararı alan anarşistler, komün sonraki süreçte özellikle 19. yüzyılda sıklıkla şiddet eylemleri yöntemlerine başvurmuşlardır. Bu konuyu örneklemesi adına Jean Grave şunları söylemektedir: Ülkedeki seçimler ve siyasiler için harcanacak bütçenin patlayıcı madde alımında kullanmasının daha faydalı olacağını düşündüğünü dile getirmesi anarşizmin komün sonrası dönemde özellikle Fransa ve Avrupa'da 19. asırda şiddet içerikli eylemlere başvurduğu ifade etmektedir (Marshall, 2003: 608). Aşırı paramiliter bir grup haline gelen anarşistlerin, yayımladıkları mecmualarda da dönemin ruhunu yansıtan ifadeler kullandıkları bilinmektedir. Bunu örneklendirebilmek adına Woodcock bir mecmuada geçen kelimeleri derleyerek bizlere şu şekilde aktarmaktadır: “*La Haine (Kin), La Panthère (Panter)*” gibi kelimelerle şiddete ne kadar meyil edilen bir dönem olduğunu vurgulamaktadır. Bu ifadeleri o dönemde yaşayan anarşist gruplardan da sıklıkla duymak mümkündür (Woodcock, 2009:308).

Şiddet eylemlerinin önüne geçilemeyen o karanlık dönemde Fransa’da bilinen ilk anarşist kökenli şiddet eylemi 1881 yılında Thiers heykeline karşı yapılmıştır. Bu ilk eylemden kısa süre sonra Emile Florian isimindeki radikalist anarşist, ikinci eylemi Cumhuriyetçi liderlerden en popüler olanı yani Gambetta’ya suikast girişiminde bulunmuş, fakat başarılı olamamıştır (Woodcock, 2009: 309). Bu olayları birer örneklem kümesi olarak nitelendiren Woodcock: *“Fransız anarşistlerin eylemlerinin bireysel eylemler veya üç dört kişiden oluşan, grup kararıyla değil kişisel inisiyatiflerle harekete geçen küçük çevrelerin eylemi olduğunu iddia etmektedir”* (Woodcock, 2009:309). Yine Woodcock gerçekleştirilen ilk suikast için: *“Başlayan ilk kişi olma şerefine nail olmak isteyen ve diğer anarşistlere iyi bir tabanca, iyi bir hançer ve bir kutu fitille silahlanmaları öğüdünü veren, rahibeler manastırındaki işinden atılmış Louis Chavès adında eylemle propaganda savunucusu anarşist gerçekleştirmiştir”* (Woodcock, 2009: 309) demektedir. Olay sonrası için Woodcock: *“Kara Çete adı verilen grubun bir dini okulu yağmalaması ve yakması sonrasında bazı kilise dinamitleme eylemleri gerçekleşmiştir. 1883 yılında kara bayrak taşıyan Louis Michel ve Jean Joseph Emile Pouget’in önderliğindeki grup "Ekmek, iş ya da kurşun!" diyerek Canettes Caddesi'nde bir fırını, başka yerlerde de iki fırını yağmalamışlardır”* (Woodcock, 2009: 310-312) der.

“1886 yılının en sansasyonel anarşist eylemi ise Charles Gallo isimli bir radikal anarşistin Paris Borsası’na hidrojen siyanürü atması ile gerçekleşmiştir” ("Our Daily Bleed", 2013). Fransa’da yaptığı şiddet eylemleri gerekçesi ile ölüm cezasına çarptırılan anarşist Ravachol, giyotine gittiği esnada: *"Vive l'Anarchie! (Yaşasın Anarşi!)"* diye haykırarak yaşamı son bulur (Woodcock, 2009:318). Acımasız ve şiddetin en güçlü örneklerini sergileyen Ravachol hakkındaki düşüncelerini ifade eden Arvon: Ravachol gibi bir katliamcının destek bulmasının oldukça ürkütücü ve tiksiniç olduğunu dile getirmektedir (Arvon, 2007:115). Fransa da Komün sonrası anarşizm anlayışı sebebiyle buna benzer şekilde yapılan onlarca suikast ve şiddet eylemine tanıklık edilmiştir. Cumhurbaşkanı Carnot’a gerçekleştirilen suikast eylemi kelimenin tam anlamı ile bardağı taşıran son damla olmuş ve Fransız Devleti bu tür eylemlerin önüne geçebileceği sert kanuni önlemler almıştır (Woodcock, 2009:322). Çıkarılan yasalar öylesine kapsamlıydı ki anarşist propaganda yapılmasının bile oldukça caydırıcı kanuni düzenlemeleri mevcuttu (Woodcock, 2009:322). Bu kanuni düzenlemeler için Arvon: Kanuni düzenlemelerden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek,

yapılan düzenlemelerin propagandanın önünü açmasının ötesine geçerek şiddeti meşrulaştırdığını ve güven iklimini yok ettiğini belirtmektedir (Arvon, 2007:117). Tüm bu güçlü kanuni düzenlemelere rağmen anarşizm hareketi Fransa'da etkisini tamamen yitirmemiştir. Bunun sebebini izah eden Woodcock: *“Anarşist hareketin adeta sindirildiği bir zamanda anarşizmin etkisinin en üst düzeye çıkmasını Fransız anarşizminin kendine özgü canlılığına ve politik köklerinin sağlamlığına dayandırmaktadır”* (Woodcock, 2009:323) der.

Komün sonrası anarşizmin evrildiği süreci idrak edebilme adına ciddi bir laboratuvar olduğu inancında olunan Avrupa ülkelerinden birisi de İspanya'dır. Bu gerçeklikten hareketle Woodcock: *“Avrupa'nın geri kalanına göre İspanya'nın coğrafi, ekonomik ve tarihsel olarak yalıtılmış bir ülke olarak kaldığı, hem muhafazakâr hem devrimci, mizaç olarak aşırılıklara eğimli, halkı toprağa bağımlı ve yoksulun onurunu koruduğu bir ülke olarak gördüğü İspanya'da anarşizm için en uygun yuva olarak bulunduğunu da öne sürmektedir”* (Woodcock, 2009:371). Yine benzer bir görüşü savunan Marshall : *“Modern çağda anarşizmin büyük bir ölçüde toplumsal hareket olarak geliştiği ve Devlet'i ciddi biçimde tehdit ettiği tek ülkenin İspanya olduğunu söylemektedir”* (Marshall, 2003:629). Anarşizm hareketinin İspanya'da tabana hızlı yayılmasında ve hızlı bir şekilde taraftar toplamasının altında tarihsel sürecinden izler gözlemek mümkündür. Anarşizmin temel ilkelerinden olan federasyon ve özerklik kavramlarının İspanyollara uzak olmadığı bir gerçektir. Yanı sıra geçmişte İspanyollar da komün şeklinde örgütlenmelerin olduğu da diğer bir hakikattir (Marshall, 2003:629). Yine İspanyolların çok uzun sürelerdir Kilise ve Devlet tahakkümlerine karşı çıktıkları ve hayatlarından çıkarmak için çetin bir mücadeleye giriştikleri anarşik bir kimliğe sahip olduklarının yegâne kanıtları arasındadır (Marshall, 2003:631). Woodcock: *“İspanyol anarşistlerin Avrupa'nın diğer yerlerindeki anarşistlerden yapı olarak farklı olduğunu söyler, buna karşın doktrinlerinin aynı kaynaktan geldiğine işaret etmekte ve peygamberlerinin Proudhon, Bakunin ve Kropotkin olduğunu belirtmektedir. İspanya'da ilk olarak Proudhon'un etkisinin hissedildiğini ve Max Nettlau'nun ilk İspanyol anarşisti olarak tanımladığı öğrencisi Ramon de la Sagra'nın Coruna'da 1845 yılında kısa süreli de olsa El Porvenir (Gelecek) adlı bir dergi çıkardığını ve bu derginin dünyadaki ilk anarşist dergi olduğunu belirtmektedir. Ramon'un aynı zamanda 1848 Devrimi sırasında Paris'te olduğunu ve Proudhon'un faaliyetlerinde özellikle Halk Bankası girişiminde*

yer aldığını belirtirken, Ramon'un İspanya'daki etkisinin az olduğunu ve sürgünde öldüğünü de belirtmektedir'' (Woodcock, 2009: 371-372). İspanya'nın anarşizm temelli yaklaşımlara açık olması ve bu anlamda bir alt yapı barındırması tıpkı Fransa'da olduğu gibi 1890 yılında bir dizi şiddet hareketi ile karşı karşıya kalmasına neden oldu (Marshall, 2003:632; Woodcock, 2009:383). Bunun en temel sebebi ise Bakunin'in öğretilerinden olan, devrimler yapılırken terör ve şiddet eylemlerinin doğal olarak kullanılmasının gerekliliği ve şiddet hareketlerinin sürecin tamamlayıcısı konumunda olduklarına duyulan güçlü inanıştı (Esenwein, 1989:168). İspanya'daki anarşistlerin eylemlerini sıralayan Woodcock: *''1892 yılının başlarında Jerez'e yürüyen dört bin köylü birkaç dükkân sahibini öldürdü, polisle sabaha kadar çatıştı ve bir süvari gücünün gelmesi ile yenilgiye uğratıldı. 1891 yılında Barselona'da sekiz saatlik işgünü için başlayan grev çağrısının ardından, Fomento binasını bombalama girişimi ardından özellikle ufak bir grup İtalyan anarşistin aktif olduğu bir grubun bir bombalama salgını başlattığını söylemekle birlikte ayrıca polisin ve ajanlarının da bu faaliyetlerde bulunduğunu iddia etmekte ve anarşistlere karşı bir gerilla savaşının başlatıldığını söylemektedir''* (Woodcock, 2009: 383). Esenwein ise yaşanan hadise ile ilgili olarak: *''Jerez'deki anarşist cemiyetin de yoldaşlarının öcünü almak için şiddet dolu bir misilleme çağrısını yaptığını belirten Esenwein, 1893 yılında Güney Amerikalı bir anarşist göçmen olan 30 yaşındaki Paulino Pallás'ın Katalonya generali Arsinho Martínez de Campos'a bomba attığını söylemektedir. Atılan bomba generali ıskalamıştır ve bunun sonucunda Pallás idam edilmiştir. Pallás'ın idamından etkilenen arkadaşı Salvador Santiago Franch, Guillermo Tell operasının açılış performansında Barselona'daki Lieco Tiyatrosu'nun bombalamıştır* (Esenwein, 1989: 184-185-186). Olayda devamla Woodcock: *''Bombalama sonucu yirmi kişi ölmüş, oluşan dehşet nedeniyle Brigada Social adı verilen anti-anarşist bir polis birimi kurulmuş ve bu birim suçlu veya suçsuz tüm anarşistleri tutuklamıştır. Bu eylemler Barselona'da yeni bir şiddet dalgası oluşturmuş, 1896 yılında Corpus Christi Alayı'nın geçişi sırasında bomba atılmış ve bu olaydaki tutumu nedeniyle anarşistlerin tepkisine maruz kalan Başbakan Antonio Cánovas del Castillo Londra'dan gelen İtalyan anarşist Michele Angiolillo tarafından öldürülmüştür. 1890'larda İspanyol anarşizminin Fransız anarşizminden farklı olarak sadece hareketin içinde değil, entelektüeller ve sanatçılardan tarafından da benimsenmekteydi* (Woodcock, 2009: 384-385). İspanya'da gerçekleşen bu aşırı şiddet eylemleri anarşistlerin de umutsuzluğa kapıldıkları olaylar arasındadır. Tüm bu yaşanan anarşist eylemler, Devletlerin şiddet

eylemleri ve terörizm kanalı ile yıkılamayacağını bir kez daha göstermiş oldu (Marshall, 2003: 632). 1939 yılında İspanyol iç savaşı sona ermiş ve Franco'nun mutlak egemenliği ile sonuçlanmıştır. Anarşistler, Franco karşısında hem sahada hem masada kaybetmişlerdir (Woodcock, 2009:407). Franco'nun İç Savaş esnasındaki ezici üstünlüğü İspanyol anarşistleri sindirmiş ve Woodcock'un deyiimiyle, İspanyol anarşistler Franco'nun girişimleri ile yeraltına indirilmişlerdir. Yine Woodcock: *“Anarşist tarihin İspanya'da yeniden inşa edilmesinin imkânsıza yakın olduğunu belirtmektedir (Woodcock, 2009:413). Marshall ise: “1970'lerin başında gerçekleşen Portekiz Devrimi sırasındaki anarşist fikir ve taktiklerin anarşistleri heyecanlandırıldığını fakat Avrupa Topluluğu içinde yerini sağlamlaştıran Franco sonrası İspanya'da devrimin gerçekleşeceğine inanmadıklarını söylemektedir”* (Marshall, 2003:648).

Yunanistan hem günümüzde hem de yakın geçmişte anarşist faaliyetlerin sıklıkla meydana geldiği Avrupa ülkelerinden birisidir. Yunanistan'da gerçekleşen ilk anarşist faaliyetin kökeninin, cuntacı askeri yönetime karşı çıkan öğrenci gruplarının direniş hareketi olduğunu söyleyebiliriz (Gülsoy, 2009:145). *Polytechnic*'te yaşanan öğrenci grupları direnişi sebebiyle anarşizm hareketlerine karşı oldukça ciddi tedbirler alan Yunan Yönetimi anarşist hareketi yalnızca üç yıl kadar durdurabilmiştir. Öğrenci ayaklanmalarından tam üç yıl sonra Alexandros Grigoropoulos isimli şahsın bir polis devriyesi tarafından vurularak öldürülmesi sonucunda anarşist hareketler tekrar Yunanistan'da boy göstermeye başlamıştır (Gülsoy, 2009:145). Yunanistan'ın geneline yayılan protesto gösterileri zamanla yerini kolluk kuvvetleri ile vatandaşlar arasında çatışmaya bırakmıştır (Gülsoy, 2009:145). Bu çatışmalar esnasında devriye halindeki polis otomobilleri molotoflanarak yakılmış, kamu binaları tahrip edilmiş ve bankalar ile döviz büroları yağmalanmıştır (Gülsoy, 2009:148). Bu ayaklanmalar bir noktadan sonra adeta evrensel bir hüviyet kazanmış, Türk anarşistler İstanbul'da bulunan Yunanistan Konsoloslugu'na saldırmışlardır (Gülsoy, 2009:160). Berlin'de yaşayan anarşistler Yunanistan Konsoloslugu'na saldırı düzenlemişlerdir (Gülsoy, 2009:162). Belçika'da yaşayan anarşistler ise anında organize olarak bankalara saldırmışlardır (Gülsoy, 2009:165). Komün sonrası anarşizmin Avrupa'da ki olumlu anlamda evrildiği hususlardan birisini de Yunanistan da yaşanan anarşist faaliyetler adeta özetlemektedir. Komün döneminin teknolojik şartları gereği dünyadaki tüm anarşistler hızlı bir şekilde organize olup eylemsellik kararı alamıyorlardı. Nitekim

günümüzde teknolojik gelişmelerin anarşist kitleye de sağladığı en büyük avantajlardan biri dünyanın neresinde olunursa olunsun çok çabuk iletişime geçilip organize olunabilme imkânıdır. Yunanistan da haksızlığa uğradığı düşünülen bir anarşist için çıkarılan ayaklanmalar hızlı bir şekilde küresel ölçekte bir eylemselliğe dönüşebiliyor. Aslında tüm bu gelişmeler ideolojilerin de zaman içerisinde teknoloji ile harmanlanarak daha geniş kitlelere hızlı bir şekilde ulaşabilme marifetini artırırken yanı sıra meselelere küresel ölçekli bir hüviyet kazandırdığını da ifade edebiliriz.

3.4.2. Komün Sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nde Anarşizmin Evrildiği Süreç

Tarihten günümüze değin Birleşik Devletler, özgürlükçü akımların merkezinde yer alan ülkeler arasında gösterilmiştir (Marshall, 2003:685). Woodcock bu konu ile ilgili olarak, ABD'nin bünyesinde iki tür anarşizm ekolünü barındırdığından bahseder. Birleşik devletlerdeki yerel unsurların 19. asır itibari ile bireysellikten yana bir ekolü benimsediklerini, yerliler dışında kalan tüm unsurların ise ilk olarak kolektivist ekolden yana tavır sergiledikleri daha sonrasında ise anarko-komünist izler taşıyan toplumcu bir anlayışla yoğrulduklarından bahsedebiliriz (Woodcock, 2009:481).

Komün sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde anarşist hareket çok büyük kitlelere ulaşmış, dönemin basın yayın organlarında ve mecmualarında gündemden hiç düşmeyerek adından sıklıkla bahsettirmiştir. Birleşik Devletlerde, Komünden yaklaşık 15 yıl kadar sonra yaşanan "*Haymarket Hadisesi*" anarşistler tarafından gerçekleştirilmiş en çarpıcı eylem olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Yaşandığı tarihten günümüze kadar etkilerini ve mücadele safhasına kattığı kişi kapasitesini sürekli arttırmış olan "*Haymarket Hadisesi*"nin bilinen diğer adı ise; "*1 Mayıs Uluslararası İşçi Dayanışması*" dır. Günümüzde dahi 1 Mayıs İşçi ve Emekçiler Günü tüm dünyada çeşitli etkinlikler ile anılmaktadır (Avrich, 1984:435). Haymarket Hadisesi, tarihe İşçi ve Emekçilerin haksızlıklara ve emek sömürsüne karşı anarşist bir direnişleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu direnişte, neticesi itibari ile dünyada yaşanmış diğer emsal direnişler gibi acı, gözyaşı ve katliamlarla son bulmuştur. Woodcock, bu hadisenin yaşanmasında dönemin mecmualarında telakki edilmeye çalışılan yaygın görüşün etkili olduğunu ifade eder (Woodcock, 2009:490). Yine Marshall de Woodcock ile aynı fikirde olduğunu belirtirken, Chicago'da yayın hayatı devam birden fazla anarşist gazetenin kolluk kuvvetlerinin zor kullanmaları karşısında

işçilerinde benzer bir şiddet kullanımı içerisinde olmaları gerektiği yönünde yazılar kaleme aldıklarından bahsetmektedir (Marshall, 2003:689). Woodcock, Birleşik Devletler içerisinde anarşist tabanlı eylemlerin sıklıkla Chicago eyaletinde görülmesinin altında yatan sebebi, eyaletteki kolluk kuvvetlerinin göçmenler üzerinde kurdukları yoğun baskıya ve şiddet eğilimlerine dayandığını ifade etmektedir (Woodcock, 2009:490). Haymarket Hadisesi'nin ortaya çıkmasında birincil etkiye sahip olan olay, 1886 yılının 1 Mayıs'ında işçilerce organize edilen gösteriler ve eylemlerdir. Bu eylemlerde işçiler çalışma şartlarının zorluklarını ifade ederlerken işçilerin çalışma sürelerinin günlük sekiz saate düşürülmesi yönünde talep oluşturmuşlardır. Eylemlerin başlangıç tarihi itibari ile Enternasyonal'den destek gelmediği gözlenmiştir (Avrich, 1984:181). Bu direnişten iki gün sonra 3 Mayıs tarihinde kolluk kuvvetlere işçilere müdahale yöntemi olarak ateş açmayı seçenек olarak belirlemiş ve eylemlerde birkaç işçi hayatını kaybeder bunun üzerine Haymarket Meydanı işçiler için direnişin merkezi haline gelmiştir (Woodcock, 2009:491). Olaylar sırasında şiddet eğilimleri hem işçiler tarafından hem de kolluk kuvvetleri tarafından oldukça sert bir şekilde devam etmekteydi. İşçiler kolluk kuvvetlerine bomba atarlar ve yedi kolluk kuvveti yaşamını kaybeder (Avrich, 1984:208). Karşı hamle olarak kolluk kuvvetleri işçi eylemcilere ateş açar ve birçok işçi yine hayatını kaybeder (Woodcock, 2009:491). Yaşanan bu kanlı hadisede totalde kaç kişinin hayatını kaybettiği tam olarak bilinmemekle birlikte kolluk kuvvetlerinin yaklaşık üç katına yakın eylemci hayatını kaybetmiştir. Olay sonrasında hayatta kalan bazı işçiler yargılanırlar ve idama mahkûm edilirler (Marshall, 2003:689-690). Woodcock, yaşanan bu olayla ilgili yapılan yargılamaların usulsüz olduğunu, yargılamalarda kullanılan yöntemlerin tarafsızlık ilkesine hizmet etmediğini, oldukça siyasi ve yanlı bir şekilde alınmış kararlar olduğunu düşünmekteydi. Görülen davalar neticesinde verilen idam kararlarının da politik birer cinayet olduğunu ifade etmiştir (Woodcock, 2009:491). Marshall ise bu yargılamalar neticesinde verilen kararların engizisyon mahkemesinde verilen kararlar ile bir farkının olmadığını belirtirken, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan vatandaşların bu olay neticesinde verilen haksız kararlar ve idam cezaları sonrasında anarşizm düşüncesiyle ilk kez tanıştıklarından bahsetmektedir. Marshall'a göre Birleşik Devletleri anarşizm hareketi ile tanıştıran ve kaynaşmasını sağlayan ilk olay "*Haymarket Olayı*"³ dir (Marshall,

³ Mehmet Ö. Alkan, "1 Mayıs Tarihinin İzinde... Chicago'dan İstanbul'a Haymarket'ten Taksim'e", Toplumsal Tarih, sayı 209, Mayıs, 2011, s. 1-27

2003:690). Birleşik Devletler için anarşist hareketin miladını Haymarket Hadise'si olarak baz almayan Avruch ise yaşanan bu olayın anarşist harekete çok fazla taraftar kazandırdığı realitesi üzerinde durmaktadır (Avruch, 2012:235). Yaşanan bu hadiselerin evrensel düzlemde de yankı bulduğunu ifade eden Woodcock, aşırı şiddet eğilimli hadiseler olması sebebiyle anarşist harekete karşı olan saygınlığın bir nebze azalmasına ve hareketin antipatik görünmesine sebebiyet verdiğinden bahsetmektedir (Woodcock, 2009:492). Süreç içerisinde Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok anarşist tabanlı hareket gözlenmiştir. Birleşik Devletler de görülen birçok anarşist eylemin Komünde olduğu gibi hak ve adalet arayışı içinde olan gruplar tarafından organize edilmediği görülmektedir. Komün sonrasında Amerika Birleşik Devletlerinde yaşanan anarşist hareketlerin birçoğu radikal, aşırı ve terörist imgeleri muhteviyatında barındırdığı için anarşizmin terörizmle anılmasına sebebiyet vermiştir(Avruch,2012:248)

4. SONUÇ

Sözcük anlamı “her türlü tahakküme ve yöneten-yönetilen ilişkisine karşı olma” anlamı taşıyan anarşizm ideolojisinin köklerinin insanlık tarihinin başlangıç noktasına kadar uzandığını görmek mümkündür. Ancak anarşizm ideolojisinin modern anlamda insanlık tarihi ile tanışarak tüm dünyaya kendi meşruiyetini ispatlayabilmesi 18.yüzyılın son çeyreğine rastlamaktadır. Anarşist hareketin, insanlığın milat noktasından 18.yüzyılın son çeyreğine uzanan yolculuğu esnasında çok çeşitli merhalelerden geçtiğini söyleyebilmek mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde yaşadığı tüm bu deneyimlerin daha lokal olduğu gerçeğinden hareketle, anarşist hareketin evrensel bir nitelik kazanmasını sağlayan ve modern anlamda doğuşunu sergileyen olayın 18 Mart 1871 Paris Komünü olduğunu ifade edebiliriz.

Anarşizm akımının tarihsel süreç içerisindeki devinimlerini ve nereden hangi sebepler doğrultusunda ortaya çıktığını etüt edebilmek ve yeterli izahatı yapabilmek, akımın doğuşunun neden Paris Komüne rastladığını anlayabilmemizde yardımcı olacaktır. Anarşizm hareketinin doğuşu münasebeti ile ilgili araştırılacak herhangi bir kaynak, bilgi ve belgede birtakım takım alışılacalmış ezberlerin sıklıkla tekrar edildiğini gözlemlemek mümkündür. Bu alışla gelmiş ezberlerin ilk maddesi ise genellikle William Godwin’e yüklenen ve onun düşünceleri doğrultusunda belirlemeye başladığı iddia edilen anarşizm hareketidir. Bunun yanı sıra Proudhon’un “*Mülkiyet hırsızlıktır*” sözünün anarşizm tarihi için önemi yadsınamaz bir gerçeklik olmakla birlikte anarşizmin doğuş hikâyesinin miladı kabul etmek oldukça müphem bir yaklaşım olacaktır. Paris Komünü uhdesinde fakat dünyanın birçok yerinde işçi sınıfının seksiyonları ve zanaatkârların ağır yaşam ve çalışma koşulları altında ezilmeleri ve özlük haklarının hiçe sayılarak görmezden gelinmeleri anarşizm hareketinin doğuşunun tetikleme mekanizmasını devreye sokmuştur. İşçi sınıfının köleleştirilmeye çalıştırılması ve bunun aleni bir şekilde devamla ve ısrarla sürdürülmesi tüm dünyada yaşayan işçi birlikleri içerisinde öforiye neden olmuştur.

İşçi birliklerinin özlük haklarının ve ağır çalışma koşullarının iyileştirilmesi maksadı ile yapılan talepkar girişimler dönemin hükümetleri ve egemen sınıfı içerisinde antagonist bir yaklaşımla karşılanmıştır. Bu tutum karşısında İşçi seksiyonları tüm egemen sınıfları reddeden ve Devlet otoritesinin varlığına dayanan bu sistemsel çürümüşlüğe karşı çıkma kararı alarak, emek ve değer teorisine dayalı, özgürlüklerin tam anlamı ile yaşanabileceği, otoritesiz ve tahakkümden uzak bir toplumsal düzenin inşa edilebilmesi için ayaklanmışlar ve bu ruh onların kendilerini Paris Komünü deneyiminin içerisinde bulmalarını sağlamıştır. Yani anarşist cenahın dahi anarşizmin doğuşunu açıklamaya çalışırken kendilerine payanda olarak belirledikleri kuramcılar üzerinden anarşizmin milat noktasını tanımlama çabaları oldukça talihsiz birer girişimden ibarettir. Anarşizm hareketinin doğum tarihinin belirlenmesinde; bir filozofun, bir kuramcının yahut bir entelektüelin kullandığı soyut bir takım diskurların referans olarak alınması yaşanan akıl tutulmasının açık bir tezahürüdür. Anarşizm doğuş hikâyesi söylevlerin aksine eylemlerin hayata geçirilmeye başlaması ile mümkün kılınmıştır. Yine bunun en somut örneğini, işçi ve zanaatkârların egemen sınıfa karşı başlatmış oldukları direnişlerle, yaşadıkları ekonomik sıkıntılar ve geçim zorlukları başta olmak üzere arayışı içerisinde oldukları daha adil ve eşitlikçi bir yaşamın özlemine kavuşma arzularını Paris Komününde görebilmek mümkündür. Komün öncesinde de benzer örneklerini gördüğümüz anarşist hareketlerin bu olayda daha anlamlı hale gelmesinde belirleyici olan faktörün ise işçi sınıfının hürriyet, özgürlük ve eşitlik söylemlerini kazanabilmek adına başlattığı bu direnişte, emekçi kitlelerin direnişe yaklaşım tarzı olarak da konvansiyonel bir bakış açısı geliştirmelerinin etkili olduğu söylemek mümkün olacaktır. Godwin, Bakunin, Kropotkin, Proudhon ya da anarşist cemiyetle isimleri hemhal olmuş kuramcılar anarşizm ideolojisini keşfetmemekle birlikte icadından da sorumlu olmadıkları malumlarımız arasındadır. Anarşizmin doğuşu noktasında sundukları herhangi bir rölatif realitelere rastlamadığımız kuramcılar veya filozofların daha çok bu düşünce hareketini, kitlelere entegre edebilecek yol haritalarını belirlediklerini söyleyebiliriz. Anarşist kuramcıların hareketin önemine binaen sundukları katkılar; anarşist söylemlerin zenginleştirilmesi, kavramsal aforizmalara yeni bir perspektif kazandırma, anarşizmin toplumun tüm kesimlerinde karşılık görmesi maksadıyla en temel seviyede kullanılan argümanları kavramsallaştırma ve çok kitlesel bir devinim kazanmasını sağlamak adına bilgi ve birikimlerini kaleme alarak dönemsel bir popülerlik kazanması yönünde yaptıkları çalışmaları örnek olarak gösterebiliriz.

Marshall de başlangıcından itibaren toplumsal sınıflar içerisinde anarşizmin taraftar bulduğu iki grubun varlığından bahseder. Bahse konu destekçilerin ise proleterler ve köylüler olduğuna vurgu yaparken aslında anarşizmin entelektüellerin ortaya çıkaramayacağı kadar geleneksel bir yapısı olduğuna dikkat çekmektedir. Anarşizmin doğuşunu insanların verdikleri günlük mücadelelere ve kaynağını da zorlu yaşam pratiklerine dayandıran Kropotkin, bu sözü ile de adeta Paris komünü ve anarşizm ideolojisinin doğuşundaki simbiyotik ilişkiye atıfta bulunmaktadır. Nitekim anarşist ideoloji, hürriyet ve eşitlik parolası ile yola çıkmış yönetilenlerin, ezilenlerin, işçi ve zanaatkârların var olabilmeye kavgasından ortaya çıkmıştır. Tarih sahnesinde bu kavganın en başarılı prömiyeri ise 1871 Paris Komünü hadisesinde sergilenmiştir. Toplumu paralyze edebilmek adına fildişi kulelerinden beyanatlarda bulunan ve toplumdan kendilerini soyutlamış entelektüel, filozof ya da kuramcılar tarafından yaratılmayan anarşizmin gerçek vasileri sınıf mücadelesine karşı ayak direyen tahakkümü ve otoriteyi canları pahasına yok sayan, komün direnişçileridir. Anarşist hareket doğası gereği teorik anlamda değerlendirilmeye uygun bir ideoloji değildir. Anarşizmin gelişmesinde ve yol kat etmesinde kuramcılarının ve entellektüellerinde çok küçük katkılar sunduğunu ifade edebilmek mümkündür. Fakat anarşist hareket bünyesinde barındırdığı dinamizm ve harekete geçmeye dayanan tabiatı gereği tarihi boyunca pratikte ne sunduğu ile değerlendirilmiş bir fikir akımıdır. İlk pasajda aktarıldığı üzere anarşist eğilimlerin miladını, Proudhon'un eserini kaleme alırken yazdığı iki kelime üzerinden kendini anarşist olarak tanımlaması diğer tanımlamaların yanında oldukça ehveni şer kalmaktadır. İlk anarşist eğilimler teoride 1840'da Proudhon'un anarşist olduğu beyanından bulunmasından oldukça uzun süreler önce ifade edilmiştir. Hatta anarşist beyanların ilkel çağlarda ve ortaçağlarda dahi dile getirildiğini söylemek mümkündür. İlkel çağlarda avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını idame ettirmeye çalışan kadın ve erkekler arasında yapılmış iş bölümünde dahi zaman içerisinde adilane bir tavır sergilenmediği fark edilerek anarşist menşei çatışmalar yaşanmıştır. Yine ortaçağ korporasyonlarında bulunan burjuvaların halka yönelik sergiledikleri sert tutumlar ve yaptırımlar neticesinde direnişe geçen halkında yükselen sesinde anarşist tınıyı duymak mümkündür. Hakikaten de modern anlamda anarşizmin doğuşu ile geleneksel anlamda anarşizmin doğduğu iddia edilen olayların benzerlikleri oldukça şaşırtıcıdır. İlk çağlarda mağaralarda ve küçük klanlarda yaşanan adaletsiz iş bölümüne karşı başlatılan ayaklanmalar ile ortaçağda halkı görmezden gelen ve zulmeden burjuvalara karşı gösterilen isyan hareketleri oldukça benzerdir. Yine

modern çağlara gelindiğinde Fransız Devriminden, Paris Komününe kadar olaylar ve durumlar karşısında geliştirilmiş anarşist refleksler benzer niteliktedirler. Fakat meselenin pratiğe dökülmesi bağlamında anarşizmin dünyaya geldiği ilk evre komünle birlikte yaşanmıştır. Komün anarşizm hareketini sadece sınıflar arası mücadele olmaktan çıkarıp öz farkındalığı yüksek fikirlerini ön plana çıkarabilen evrensel düzlemde kendini ifade etmekten çekinmeyen ve tüm bunları eylemselliğe dönüştürebilen kitlelerin yaratılması noktasında öncü olmuştur. Paris Komünü dünyadaki birçok insanın birçok gelişme karşısında takındığı anarşist tutumu politik bir kuram olmaktan çıkarıp, pratik hayatın içerisine dâhil etmesi ile de milat kabul edilmesi salt bir gerçeklikten ibaret olduğunu gözler önüne sermektedir.

Diğer bir deyişle Paris Komünü, anarşistlerin hayal güçlerinin ve neleri başarabileceklerinin maksimum seviyede test edildiği, yeni bir toplumun inşa edilmesinin kilometre taşlarının titizlikle döşendiği ve merkezîyetçiliğe olan aşırı sert tutumlarının hayata geçirilme çabası olarak da anarşizmin doğuşunun vesikasıdır. Komünde alınan birçok kararda anarşizmi bu doğuş vesikasını adeta perçinlemektedir. Anarşizm tarihi Komün yıllarına kadar köleliğin ve emek sömürsünün daima karşısında yer almış fakat bununla ilgili pratik bir yaklaşımına rastlanılamamıştır. Komün ise köleliğin ve emek sömürsünün kaldırılması yönünde kararlar alarak pratikte de uygulamaya koymayı başarmıştır. Yine işçilerin emeklerinin karşılıklarını birlikte, eşit ve örgütlenmeler yolu ile sermaye gruplarının inisiyatifine dayanmayan bir sistemde almaları anarşizmin tarihi boyunca öncelikli sorunları arasında yerini korumuştur. Bu konuda da komün öncesi bu haksız tutumlar karşısında ayaklanmalar, direnişler vuku bulmuşlardır fakat pratiğe döküldüğü ve uygulamaya konulduğu yer yine Paris komünüydü. Tüm bunlar bize eşitliğin ve hürriyet arayışının anarşizm tarihinde içinin boşaltılmayarak ve güçlü müeyyidelere maruz kalınmasından da çekinilmeyerek sahnede gösterime girdiği ilk olayın Paris komünü olduğunu işaret etmektedir.

Komün anarşizmin doğuşunu gerçekleştirebilmek adına bünyesinde yapılan bir takım müdahalelere de cevaz vermekten çekinmemiştir. Bahse konu müdahaleler hem komün öncesinde, hem komün sürecinde, hem de komün sonrasında anarşizm hareketini zayıflatmıştır. Anarşizm ideolojisini zayıflatan ve hareketin anlaşılabilmesi noktasında insanların düşüncelerinde tezatlar oluşturduğu düşünülen ana sorun “imaj” sorunudur. Anarşizm hareketinin diğer ideolojilerde olduğu gibi insanların

zihinlerinde geniş çaplı bir karşılık bulamamasının ana sebebi imaj sorunundan ileri gelmektedir. Anarşizm hareketine mensup kişiler, her ne kadar Paris Komününe kadar olan süreçte şiddeti bir çözüm yolu olarak benimsemediklerini defaatle ifade etmiş olsalar da yaşanan gelişmeler düşünüldüğünde bunun pratiğe dökülemediğini söylemek mümkündür. Paris Komünü esnasında meşru müdafaa hakkını kullanmak suretiyle şiddete başvurduğu düşünülen anarşistler kamuoyu nezdinde bir süreliğine şiddete başvurukları halde pirüpak ilan edilmişlerdir. Başarısızlıkla neticelenen Paris Komünü sonrasında da kaldıkları yerden şiddet hareketlerine hız kesmeksizin devam eden anarşistler, anarşizmin teorideki kuramları ile çelişerek zihinler oldukça güçlü soru işaretleri oluşturmuşlardır. Toplumlarda ve bireylerde çağrıştırdığı anlamlardan kullandığı yöntemler itibari ile hızla uzaklaşan anarşizm ideolojisi yerini, kaos, kargaşa, düzensizlik gibi imaj sorununda ciddi çatlaklar yaratabilecek ifadelere bırakmıştı. Tüm bu sebeplerden ötürü anarşizm hareketinin öncelikli olarak çözmesi gereken temel problem imaj sorunudur. Geçmişten günümüze asık suratlı ve ansızın kanlı bir eylemin müjdejsi konumunda zihinlere kazanmış anarşistler, teorilerini pratiğe dökebilirler ise imaj problemleri aşılmış olacak ve tabanda bulmak istedikleri karşılığı muhtemel ihtimal bulacaklardır. Anarşizmin zayıf yönlerini etüt ederken yalnızca salt bir imaj probleminin varlığından hareketle ve meseleyi yalnızca tek yönlü ele alarak değerlendirmelerde bulunmak doğru olmayacaktır. Anarşizmin başat problemleri arasında bulunan ve imaj problemlerine ek olarak kendini ifade edilme noktasındaki noksanlıklarından da bahsetmek uygun olacaktır. Anarşizm, nasıl bir ideoloji olduğuna ilişkin insanların zihinlerinde var olan sorulara karşılık veremediği gibi yine aynı zihinlerde kafa karışıklıklarına da neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu zihinsel karmaşa da anarşizm konusundaki ön yargıları tetiklemeyle birlikte ideolojinin maksadına duyulan endişeleri de artırmaktadır. Nitekim anarşizm hareketi, kendini tanımlama, tanıtma ve ifade etme hususunda oldukça yetersiz bir profil sergilemektedir. Kendini tanıtma yöntemi olarak çok uzun yıllar boyunca yalnızca neşriyatlardan yararlanan bu hareket, nihayet günümüzde ve yakın geçmişte kendisi üzerine yapılan çalışmalar vesilesiyle de daha geniş kitlelere ulaşma imkânına sahip olmuştur.

Sonuç olarak, anarşizmin doğuşunu kuramcılara, entelektüellere veya filozofların söylemlerine bağlamak oldukça genel geçer bir izahattan öteye geçmeyecektir. Tarihi boyunca anarşizm oldukça zorlu merhalelerden geçerek

günümüze kadar ulaşmıştır. Yalnızca mücadele ve direnişin ötesine geçerek evrensel bir nitelik kazanması yönü ile de işçi sınıfının şüana kadar dünyada en organize şekilde sergilediği direniş olması yönü ile de sonuçları itibariyle yanı sıra kazanımları yahut deneyimleri noktası ile de Paris Komünü anarşizmin doğuş vesikasıdır. Anarşizm hareketi doktrinlerinin birçoğunun yalnızca teoride kalması ve pratikte şiddete başvurması nedeniyle ciddi bir imaj problemi yaşamaktadır. Tüm bu imaj problemlerinin yanı sıra kendini izah etme noktasında da sorunlar yaşayan anarşizm hareketi bu sorunların çözümlerine ilişkin yöneltile önerileri dikkate almasıyla arzu ettiği hedeflerine ulaşması muhtemel ihtimaller arasındadır.

KAYNAKÇA

- Adams, I. (2001). *Political Ideology Today, Second Edition*, Manchester University Press, USA.
- Ağaoğulları, M. A. , Köker, L. (2004). *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Yayınları.
- Akal, C. B (1995). *Sivil Toplumun Tanrısı*, Engin Yayınları.
- Altunel, M. (2011). “Sivil İtaatsizlik ve Mohandas K. Gandhi” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*”, Sayı: 93.
- Ana Britannica (1987). *Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayınevi.
- Ana Britannica (1988). *Genel Kültür Ansiklopedisi. “Anarşizm” Maddesi*, Ana Yayınevi.
- Anbarlı, Ş. (2001). “Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik”, *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1.
- Anonim (2020, Ekim 21) *The Documents of the Paris Commune*, <https://www.marxists.org/history/france/paris-commune/documents/index.htm>.
- Arvon, H. (1991). *Anarşizm*, (A. Kotil, Çev.). İletişim Yayınları.
- Arvon, H. (2007). *Anarşizm*, (A. Kotil, Çev.). İletişim Yayınları.
- Atkinson, S. (2013). *Siyaset Kitabı*, (T. Sadak, Çev). Alfa Yayınları.
- Avrich, P. (1984), *The Haymarket Tragedy*, New Jersey: Princeton University Press.
- Avrich, P. (2012), *Anarşist Portreler*, (O. Akınhay Çev.). Agora kitaplığı.
- Bakunin, M. (2000), *Devlet ve Anarşi*, (M. Uyurkulak Çev.). Öteki Yayınları.
- Bakunin, M. (2000). “*Bakunin Marx’a Karşı*”, (M.Yurттаş Çev).Yazılama Yayınları.
- Bakunin, M. (2000). *Tanrı ve Devlet*, (S. Ergün Çev.). Öteki Yayınları.
- Bakunin, M. (2006), *Devlet ve Anarşi*, (M. Uyurkulak Çev.). Agora Kitaplığı.
- Balibar, E. (2020, Ağustos 25) *Marksist Politikanın Aporia’ları Üzerine: İç Savaştan Sınıf Mücadelesine* (çev. Kömürcü, E.) <https://komunizminguncelligi>.

wordpress.com/2020.08.25/marksist-politikanin-cikmazlari-aporialari-uzerine-ic-savastan-sinif-mucadelesine-etienne-balibar/.

- Balta, E. (2021, Mayıs). “Marx’ın dilinde Komün: Devrim ve Özyönetim”, *SAV Katkı Dergisi* (Özel Sayı).
- Baradat, P. L. (2012). *Siyasal İdeolojiler Kökenleri ve Etkileri*, (A. Aydın, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Baumann, G. (2006). *Çokkültürlülük Bilmecesi Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, (I. Demirakin, Çev.). Dost Kitabevi.
- Benlisoy, F. (2010). “Anarşizm Gönüllü Düzene Övgü”, *H. Birsen Örs (der.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Beriş, H. E. (2006) *Küreselleşme Çağında Egemenlik: Ulusal Egemenliğin Yeni Sınırları*. Lotus Yayınları.
- Bookchin, M. (1986), *Post-Scarcity Anarchism, Montreal: Black Rose Books*.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, (A. Yılmaz Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Britannica, Encyclopedia (1953). “Anarchism”, Encyclopedia Britannica, Vol. 1, London.
- Bruhat J. , Dautry J. (1971). *Emile Tersen, Commune de 1871*, Paris, Editions sociales.
- Bulduruç, E. (2021, Mayıs). “19. Yüzyılın komün tipi proleter devrimi olarak: Paris Komünü deneyimi”. *SAV Katkı Dergisi* (Özel Sayı).
- Büyükbuğa, B. (2015). Anarko Kapitalizm Üzerine Birinci İnceleme: Piyasa Anarşizmi Nedir? *Liberal Düşünce Dergisi* (78), 23-43.
- Camus, A. (1994). *İlk Adam*, (T. Yücel Çev.). Can Yayınları.
- Canan, İ. (1984), *İslam Işığında Anarşi Sebebler, Tedbirler, Çareler*. Cihan Yayınları.
- Cangızbay, K. (1987) *Siyaset Ötesi Toplum*. Verso Yayınları.
- Cangızbay, K. (2002), “Komünizm ve Anarşizm: Aynı Kıza Âşık İki Âşık” *Siyaset Düşünce Dergisi: Anarşizm*, Sayı:11, ss: 82- 89.
- Cangızbay, K. (2003) *Sosyalizm ve Özyönetim: Reel Sosyalizmden Sosyalist Realiteye*. Ütopya Yayınevi.
- Cantzen, R. (1994). *Daha Az Devlet Daha Az Toplum Özgürlük/Ekoloji/Anarşizm*, (V. Atayman Çev.).Ayrıntı Yayınları.
- Cantzen, R. (2000). *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum: Özgürlük, Ekoloji, Anarşizm*. Ayrıntı Yayınları.

- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2003). “*Aydınlanma Felsefesi*”. Ezgi Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). “*Akılcılık*” Felsefe Sözlüğü. Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). “*Alman İdealizmi*” Felsefe Sözlüğü. Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). “*Nihilizm*” Felsefe Sözlüğü. Paradigma Yayınları.
- Claeys, Gregory (1983). “*The Concept of ‘Political Justice’ in Godwin’s Political Justice: A Reconsideration*”, *Political Theory*, Vol:11, No.4.
- Clark, J. (1975). “*On Anarchism In An Unreal World: Kramnick’s View of Godwin and the Anarchists*”, *The American Political Science Review*, Vol. 69, No.1.
- Colson, Daniel, (2011). *Proudhon’dan Deleuze’e Anarşist Felsefe Sözlüğü*, (I. Ergüden Çev.). Versus Kitap.
- Cordillot, M. (2021) “*Les clubs sous la Commune*”, in *La Commune de Paris. 1871. Les Acteurs, les evenements, les lieux. Paris, Editions de l’Atelier*, 2021.
- Crowder, G. (1999). *Klasik Anarşizm*. (S. Altıparmak Çev.). Öteki Yayınları.
- Çağla, C. (2010). *Siyaset Bilimi*. Omnia Yayınevi.
- Çuhadar, C. ve Çoşar H. (2004), “Anarşizm”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, cilt 7, sayı 20.
- Dahl, R. A. (1996). *Demokrasi ve Eleştirileri*. (Levent Köker Çev.). Yetkin Yayınları.
- Debort, G. (1996). *Gösteri Toplumu*. (A. Ekmekçi- O. Taşkent Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Demir, Ö. ve ACAR, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Adres Yayınları.
- Demirci, F. (2002). “Anarşizm ve Demokrasi, Anarşistlerin Demokrasiye Yaklaşımları ve Eleştiri Nedenleri”, *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi: Anarşizm*, Sayı:11, ss:145-165.
- Demirci, M. (2000) “*İktâ*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt XXII.
- Dolgoff, S. (1986). “*Anarşizme Dair Yanlış Fikirler*”. (C. Atilla Çev.). Kaos Yayınları.
- Düz, O. (2007), *Anarşist Felsefe İmkânsız İstemek- Doğuşu, Öncüleri, İlkeleri ve Etkileri*. Birey Yayıncılık.
- Düz, O. (2012), *Yarın Çok Güzel Olacak Mı?* Dedalus Yayınları.

- Ellul, J. (2010). *Anarşi ve Hıristiyanlık*, (A. Toprak Çev.). Karşı Yayınları.
- Engels, F. (1991) “*Karl Marx’ın Fransa’da İç Savaş’ına Giriş*”, *Marx, K. Fransa’da İç Savaş içinde*, (K. Somer Çev.). Sol Yayınları.
- Engels, F. (2016), “*Giriş*”, *Fransız Üçlemesi*. Yordam Kitap.
- Engels, Marx, Lenin. (1872) *Anarşizm ve Anarko Sendikalizm. Engels’ten Carlo Terzaghi’ye Mektuplar*. Sol Yayınları.
- Erkızan, H. N. (2002). “Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel-Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz”, *Düşünen Siyaset Dergisi*, Sayı:11.
- Erol, M. K. (2011), *P. A. Kropotkin ve Karşılıklı Yardımlaşma Kavramı*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erzurum Atatürk Üniversitesi
- Esenwein, G. R. (1989), *Anarchist Ideology and the Working-Class Movement in Spain, 1868-1898*, California: University of California Press.
- F, Engels& Marx, K. (1977). *Seçme Yapıtlar*. Sol Yayınları.
- Felsefe Ansiklopedisi (2003). “*Anarşizm*” *Maddesi*, Ed: A. Cevizci, Etik Yayınları.
- Georges B. Gabriel H. (1924). *Procès-verbaux de la Commune de 1871, Paris, Ernest Leroux*.
- Gluckstein, D. (2006), *The Paris Commune: A Revolution in Democracy, London: Bookmarks Publication*.
- Godwin, W. (1946). *Enquiry Concerning Political Justice And Its Influence On Morals And Happiness*, Vol:II, Edit: F.E.L.Priestley, University of Toronto Press, Canada.
- Goldman, E. (1911), *Anarchism and Other Essays*, London: Mother Earth Publishing.
- Goldman, E. (2006), *Dans Edemeyeceksem Bu Benim Devrimim Değildir*. (N. Bayram Çev.). Agora Kitaplığı.
- Goldman, E. (2017). *Anarşizm Neyi Savunur?* (D. Kömürcü Çev.). Agora Kitaplığı.
- Gönül, T. (2008). *Anarşizm Nedir?* Kaos Yayınları.
- Göze, A. (2009). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Gregg, P. (1965). *A Social and Economic History of England (1760-1965)*.
- Gustave, L. (1871). *Etude sur le mouvement communaliste à Paris en 1871*, Neuchatel, Guillaume fils editeur.

- Gülsoy, B. (2009), *Anarşizm Düşüncesinin Şiddet Hareketleri Kamu Düzeni Üzerindeki Etkisi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü
- Hasanof, K. (2002). “Az Devletten Devletsizliğe: Max Stirner’in Egoist Bireyciliği”, *Düşünen Siyaset Dergisi*, Lotus Yay. Sayı:11.
- Hasanov, H. (2001). *Bireyci Anarşizm ile Klasik Liberalizm Arasındaki İlişki: W. Godwin ve M. Stirner’in Bireyciliği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi
- Heckert, J. (2013, Aralık 06), *Kimlik Politikalarının Postyapısalcı Anarşist Bir Eleştirisine Doğru: Anarşizm ve Cinsellik*, <http://www.siddetsizlik.org/queerku304r.html>.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. (B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu Çev.). Liberte Yayınları.
- Heywood, A. (2011). *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. (H. İnanç Çev.). Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2012). *Siyasetin Temel Kavramları* (H. Özler Çev.). Adres Yayınları.
- Heywood, A., (2013) *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*. (Ş. Akın, A. K. Bayram Çev.). Adres yayımları.
- Hobbes, T. (2007), *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*. (S. Lim Çev.).Yapı Kredi Yayınları.
- Hueglin, T. O. (1985). “Yet The Age of Anarchism”, *The Journal of Federalism*, 15, Spring.
- Ilgaz, T. (2002). “Anarşizm Anarşinin Antitezidir” *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi: Anarşizm*, Sayı:11.
- Işıklı, A. (1983) *Kuramlar Boyunca Özyönetim*. Alan Yayınları.
- Kamann, F. (1999). “Feminizmin Radikalleşmesi Olarak Anarkofeminizm”, (ed.) H. J. Degen (1999). *Anarşizmin Bugünü Tavrılar* (N. Ozan Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Kapani, M. (1989). *Kamu Hürriyetleri*. Yetkin Yayınları.
- Kaufmann, M. (2003). “Aydınlanmış Anarşi”. (Y. Coşar Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Kızıltepe, M. (1996). *Paris Komünü Önümüze Işık Saçıyor. İşçinin Sesi Gazetesi.440.sayı*.
- Kinna, R. (2005). *Anarchism: A Beginner's Guide*, Oxford: Oneworld Publications.
- Kirk, A. (2004). *Words That Changed The World; Civil Disobedience*, Barron’s.

- Kropotkin, P. (1924), *Ethics: Origin and Development*, (L. S. Frieland ve Joseph R. P. Çev.), New York: The Dial Press.
- Kropotkin, P. (2012). *Anarşi Felsefesi-İdeali* (I. Ergüden Çev.). Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P. A. (1967). *Anarşizm Felsefesi-Ülküsü*, (N. Sel Çev.), Habora Kitabevi.
- Kropotkin, P. A. (1999), “*Ekmeğin Fethi*”, (M. Beyhan Çev.). Öteki Yayınları.
- Kropotkin, P. A. (1999). “*Çağdaş Bilim ve Anarşi*”, (M. Beyhan Çev.). Öteki Yayınları.
- Kropotkin, P. A. (2015). *Anarşi Felsefesi-İdeali* (I. Ergüden Çev.). Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P.(2003). *Anarşizm: Başlangıcı, İdeali ve Felsefesi*, (E. Günçe Çev.). Morpa Kültür Yayınları.
- Lenin, V. I, (2003). *Devrimin Aynası Tolstoy*. (Z. Hasançebi Çev.). YGS Yayınları.
- Lenin, V.I. (1972) *Komün Dersleri*. Sol Yayınları.
- Lenin, V.I. (1992) *Komün Dersleri*. (K. Somer Çev.). Sol Yayınları.
- Macit, M. H. (2010). Stirner, M. (*Anarşist-Egoist-Nihilist*). Etik Yayınları.
- MacKinnon, C. A. (2003), *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru* (T. Yöney ve S.Yücesoy Çev.). Metis Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (O. Akımbay-Derya Kömürcü Çev.). Bilim Sanat Yayınları.
- Marshall, P. (2003). *Anarşizmin Tarihi, İmkânsız İstemek* (Y. Alogan Çev.). İmge Kitabevi.
- Marshall, P. (2004). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, (M.A. Ağaoğulları&L. Köker Çev.). İmge Yayınları.
- Marx, K. (1991) *Fransa'da İç Savaş*, (K. Somer Çev.). Sol Yayınları.
- Marx, K. (2003) *Kapital*. “*Kapitalist Üretimin Eleştirel Tahlili*” (A. Bilgi Çev.). Eriş Yayınları.
- Marx, K. (2016), *Fransız Üçlemesi*, Yordam Kitap.
- Marx, K.& Engels F. (2012). *Komünist Manifesto*. Sayfa Yayınları.
- Marx, K.& Engels, F. (1976). *Seçme Yapıtlar*. Sol Yayınları.
- Marx, K.& Engels, F. (1977). *Seçme Yapıtlar*. Sol Yayınları.

- May, T. (2000). *Post Yapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, (R. G. Ögdül Çev.). Ayrıntı yayınları.
- Meriç, C. (1981). *Bir Facianın Hikâyesi*, Umran yayınları.
- Meriç, C. (1988). *Mağaradakiler*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1993). *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2002). *Mağaradakiler*. İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2015). *Mağaradakiler*. İletişim Yayınları.
- Meydan Larousse (1990). 1. Cilt, Meydan Yayınevi.
- Mısır, M. B. (2011). Gerçek Demokrasi Olanığı: Paris Komünü, *Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı:10, *Praksis Dergisi Yayınları*.
- Miller, D. (1984). *Modern Ideologies Anarchism*, London.
- Moday, de A. (1917). *Legislation Sociale Comparée, Paris, 1917'den aktaran C. Talas*, *Sosyal Politika*, 1967 Ankara.
- Morris, B. (2014). *Antropoloji, Ekoloji ve Anarşizm*, Kolektif Yayınları
- Newman, S. (2006). Bakunin'den Lacan'a: Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu. (K. Kızıltuğ Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Nietzsche, F. (2011). *Böyle Söyledi Zerdüşt*, (M. Tüzel Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (1968), *The Will To Power*, (W. Kaufmann ve R. J. Hollingdale Çev.). New York: Random House.
- Nimtz, H. (2012). *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*. Yordam Kitap.
- Our Daily Bleed, (2013, Aralık 09), <http://www.eskimo.com/~recall/bleed/0305.htm>.
- Oxford Dictionaries, (2013, Aralık 06), "Queer", <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/queer>.
- Pepper, D. (1993). *Eco-Socialism, from Deep Ecology to Social Justice*, London, Newyork,
- Pioro, G. (1992). "Paris Komünü", *Lenin, V. I., Komün Dersleri içinde*, (K. Somer Çev.). Sol Yayınları.
- Piorro, G. (1977). *Paris Komünü Üzerine*, Sol Yayınları.
- Polanyi, K. (1986). *Büyük Dönüşüm*, (A. Buğra Çev.). Alan Yayınları.

- Proudhon, P. J. (2012). *Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi*, I. Ergüden Çev.). Kaos Yayınları.
- Proudhon, P. J. (2013), *Mülkiyet Nedir? Veya Hukukun ve Hükümetin İlkesi Üzerine Araştırmalar*, (D. Çetinkasap Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Proudhon, P. J. (2016). *Mülkiyet Nedir? Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi*, (D. Çetinkasap Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Richards, V. (1999). "Errico Malatesta Hayatı ve Fikirleri", (Z. Kiraz Çev.). Kaos Yayınları.
- Rocker, R. (2000). *Anarko-Sendikalizm*, (D. Güneri Çev.). Kaos Yayınları.
- Rosen, M. ve Wolff, J. (2006). *Siyasal Düşünce*, (S. Çalışkan ve H. Çalışkan Çev.). Dost Yayınevi.
- Rougerie, J. (2004) *Paris libre. 1871. Paris*, Editions Seuil.
- Schulkind, E. W. (1960) "The Activity of Popular Organizations during the Paris Commune of 1871", in *French Historical Studies*, Vol. 1, No. 4 (Autumn, 1960).
- Seyrek, İ. (2020, Aralık). Toplumsal Hareketler: Bakunin-Marx tartışmalarının tarihsel bir durağı: I. ENTERNASYONAL *Katkı Dergisi* (10), 66-80.
- Smelser, N.J. (1959). *Social Change in the Industrial Revolution*, London.
- Smullyan, E. B. (1938) *An Outline of The History of Political Theory, Part II*, Boston, *Student Outlines Companys 85-86'dan aktaran: Demirci, a.g.m.*, 153-154.
- Song, S. (2013, Aralık 06), *Polyamory and Queer Anarchism: Infinite Possibilities for Resistance*, <http://theanarchistlibrary.org/library/susan-song-polyamory-and-queer-anarchism-infinite-possibilities-for-resistance.pdf>.
- Soria, G. (1971), *Grande histoire de la Commune, 5 Cilt, Paris, Editions Livre Club Diderot*.
- Soydan, B. (2013), *Türkiye'de Anarşizm Yüzyıllık Gecikme*. İletişim Yayınları.
- Stalin, J.V. (2014). *Anarşizm mi Sosyalizm mi?* (A. Fırat Çev.). Evrensel Basım Yayın.
- Stein, A. ve Plummer, K. (1996), "I Can't Even Think Stragight: "Queer" Theory and the Missing Social Revolution in Sociology", Steven Seidman (Ed.), *Queer Theory/Sociology*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Stirner, M. (1993). *The Ego and Its Own*, (S. T. Byington Çev.). London: Rebel Press.
- Stirner, M. (1995). *The Ego and Its Own, New York*, (S. Byington & Rebel Press Çev.). Londra: Cambridge University Press.

- Störig, H.J. (2000). *İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan*, (Ö. C. Güngören Çev.). Yol Yayınları.
- Şakacı, B. (2009) Unutulan Bir Sosyalist Deneyim: Paris Komünü. *Toplum ve Hekim Dergisi*, Cilt (24).
- Şaylan, G. (1981) “*Çağdaş Siyasal Sistemler*”, Sevinç Matbaası
- The Encyclopedia of Philosophy (1967). Edit: Paul Edwards, Cilt 3, New York.
- Thomas, P. (2000) *Marx ve Anarşistler*, (D. Evcı Çev.). Ütopya Yayınevi.
- Thoreau, H. D. (1999), “*Sivil İtaatsizlik*”, H. D. Thoreau, Mohandas K. Gandhi, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, (C. H. Arslan, F. Ünsal Çev.). Vadi Yayınları.
- Thornham, S. (2006), “*Postmodernizm ve Feminizm*”, (ed.) S. Sim (2006), *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü* (M. Erkan ve A. Utku Çev.). Ebabel Yayınları.
- Tok, N. (2012), “*Siyasal İdeolojiler*”, H. Çetin (Ed.), Siyaset Bilimi, Orion Kitabevi.
- Tok, N. ve Koçal, V. (2013) ‘*Anarşizm*’, *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler*, Çaha, Ö. ve Bican Ş. (der.). Orion Kitabevi.
- Toku, N. (2005). *Siyaset Felsefesine Giriş*, Kaknüs Yayınları.
- Tolstoy, L. N. (2006), *Diriliş*, (B. Başyazıcı Çev.). Amfora Yayınları.
- Torun, Y. (2007). *Klasik Anarşizm: Godwin, Proudhon, Bakunin, Kropotkin*, Savaş Yayınevi.
- Troçki, L. (1998) *Ekim Devrimi: Başarısız Karşı Devrim Girişimi*. Yazın Yayınevi.
- Tunçay, M. (1970). *Sosyalist Düşünüş Tarihi*, (M. Tunçay Çev.). Bilgi Yayınevi.
- Turan, F. (2002, Aralık). “Eko-anarşizm: Yeşil Seçenek”, *Düşünen Siyaset Dergisi*, sayı:11.
- Turşucu, H. (2008). *Anarşizm ve 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Anarşizm*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi
- Türk, A. (2013). *Anarşi*, Kafekültür Yayıncılık.
- Türk, H. B. (2003), “*İdeoloji*”, *Siyaset*, Ed. M. E. Türköne, Lotus Yayınları.
- Tüzen, H. (2002). “Mahkûm Edilen Bir Dünya: Anarşizm”, *Düşünen Siyaset Dergisi: Anarşizm*, sayı 11, Lotus yayınevi.

- Uğur, G. (2009), *Anarşist Dergilerde Değişen Söylem: Erken 20. Yüzyıl ve 21. Yüzyıl Anarşist Dergileri Arasında Karşılaştırmalı Söylem Analizi*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi
- Uztopal, D. (2021, Mayıs). “Paris İşçi Sınıfı ve Komün”, *SAV Katkı Dergisi* (Özel Sayı).
- Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler*, (A. Tüfekçi Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Walter, N. (2002). *About Anarchism*, London: Freedom Press.
- Ward, C. (2000). *Eylemde Anarşi*, (H. D. Güneri Çev.). Kaos Yayınları.
- Ward, C. (2008). “*Anarşizm*”, (H. Gül Çev.). Kültür Kitaplığı.
- Wolff, R. P. (2006), “*Özerklik ile Otoritenin Çatışması*”, M. Rosen ve J. Wolff (Ed.), *Siyasal Düşünce*, Dost Kitabevi.
- Woodcock, G. (1945). *Anarchism and Morality*, London: Freedom Press.
- Woodcock, G. (1996), *Anarşizm Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, (A. Türker Çev.). Kaos yayınları.
- Woodcock, G. (1998), *Anarşizm Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, (A. Türker Çev.). Kaos Yayınları.
- Woodcock, G. (2001), “*Anarşizm*”, (A. Türker Çev.). Kaos Yayınları.
- Woodcock, G. (2009), *Anarşizm Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, (A. Türker Çev.). Kaos Yayınları.
- Yaraşır, V. (2021, Mayıs). “Geçmişteki Gelecek:1871 Paris Komünü”, *SAV Katkı Dergisi* (Özel Sayı).
- Zileli, G. (2012). “*Anarşizm*”, G. Atılgan ve E. A. Aytakin (der.), *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler Disiplinler Arası İlişkiler*, Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.